

FILOZOFICKÁ FAKULTA TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
KATEDRA HISTÓRIE

Studia Historica Tyrnaviensia

.....
IUVENILIA IV.

Studia Historica Tyrnaviensia Iuvenilia

IV

Studia Historica Tyrnaviensia Iuvenilia IV.

Zborník recenzovaných príspevkov

zo 4. ročníka Študentskej vedeckej konferencie

Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave,
konanej 10. decembra 2024

Zostavovateľ: Mgr. Štefan Pacola

Vedecký a organizačný výbor konferencie:

prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

doc. Mgr. Monika Tihányiová, PhD.

Mgr. Radoslava Ristovská, PhD.

doc. Mgr. Pavol Jakubčín, PhD.

Recenzenti:

prof. Mgr. Pavol Matula, PhD.

Mgr. Miriam Viršínská, PhD.

Autori: Martina Hrebeňárová, Ján Kos, Miroslav Kotrha, Lukáš Kumančík, Štefan Pacola, Nina Punová, Kristína Rišková, Jakub Smutný, Lucia Telepáková, Viktória Trebatická

Rukopisy neprešli jazykovou korektúrou.

Za jazykovú úpravu príspevkov zodpovedajú autori.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2025

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2025

Umiestnenie: www.ff.truni.sk/publikacie

ISBN 978-80-568-0788-0

OBSAH

ÚVOD	4
OBNOVENIE ŠTUDENTSKÉHO SPOLKU HISTORIKOV PRI KATEDRE HISTÓRIE FF TU <i>Štefan PACOLA</i>	6
HRANICE MESTA ŽILINY V STREDOVEKU <i>Martina HREBEŇÁROVÁ</i>	8
PIATY LATERÁNSKY KONCIL (1512 – 1517) <i>Miroslav KOTRHA</i>	25
ZDANENIE REMESELNÍKOV V 18. STOROČÍ NA PRÍKLADE MARTINA LEKÁRA (1739 – 1784) <i>Jakub SMUTNÝ</i>	45
VZNIK MEDZINÁRODNÉHO HNUZIA ČERVENÝ KRÍŽ <i>Kristína RIŠKOVÁ</i>	64
VÝVOJ POSUNKOVÉHO JAZYKA S DÔRAZOM NA MILÁNSKY KONGRES V ROKU 1880 <i>Lucia TELEPÁKOVÁ</i>	77
HISTORICKÝ VÝVOJ TRNAVY SO ZRETELOM NA TROJIČNÉ NÁMESTIE V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA <i>Lukáš KUMANČÍK</i>	88
ŽIVOT RSDR. ALEXANDRA DUBČEKA DO ROKU 1968 <i>Ján KOS</i>	106
VÝVOJ SLOBODY SLOVA NA ZÁKLADE ZÁKONOV A NARIADENÍ V PRVÝCH DVOCH DEKÁDACH PO KOMUNISTICKOM PREVRATE ROKU 1948 V ČSR <i>Nina PUNOVÁ</i>	122
PÔSOBNIE LITERÁRNEHO FONDU V BUDMERICKOM KAŠTIELI (1947 – 2010) <i>Viktória TREBATICKÁ</i>	134

ÚVOD

„Tradícia nie je uctievanie popola, ale odovzdávanie ohňa.“

Tradícia, to je akési spojivo medzi tým, čo bolo, a tým, čo práve vzniká. Je v istom zmysle verným svedkom akademického života. A my veríme, že sa nám presne niečo také darí budovať. Naša Katedra histórie sa totiž 10. decembra 2024 už po štvrtý raz podujala zorganizovať študentskú vedeckú konferenciu a aj tentokrát sa jej zúčastnili študenti naprieč ročníkmi, stupňami štúdia, ale aj študijnými odbormi (história a učiteľstvo histórie). Konferencia poskytla účastníkom priestor na prezentáciu vlastných príspevkov, ktoré mohli následne konfrontovať v diskusii nielen s ostatnými študentmi, ale aj s prítomnými členmi katedry. Jednou z najcennejších skúseností, ktorú dostali, je nepochybne možnosť publikovania svojho príspevku v zborníku.

Inak to nie je ani v tomto ročníku, pričom sú jeho súčasťou príspevky z obdobia stredoveku, novoveku aj moderných dejín, ktoré na konferencii odzneli. Ešte predtým, než sa tak stalo, bol po úvodnom príhovore členky Katedry histórie doc. Moniky Tihányiovej, predstavený plán obnovenia študentského spolku pri Katedre histórie. Ideu úspešne odprezentovali dr. Mária Letzová spolu s Mgr. Štefanom Pacolom (2PhD).

Potom už započalo tradične rôznorodé jadro konferencie, ktorého príspevky v písomnej podobe sú publikované v predkladanom zborníku. Ako prvá vystúpila Bc. Martina Hrebeňárová (1Mgr) s príspevkom, v ktorom nadväzuje na výsledky svojej bakalárskej práce, usilujúcej sa o rekonštrukciu hraníc Žiliny v stredoveku. Pokračoval Mgr. Miroslav Kotrha (1PhD), ktorého príspevok analyzuje význam a kontext Piateho lateránskeho koncilu, ktorý tiež súvisí s výskumom k jeho dizertačnej práci o Tomášovi Bakócovi. Nasleduje štúdia Jakuba Smutného (2Bc). Ten kombináciou viacerých pomocných vied historických nazerá do témy zdanenia remeselníkov v 18. storočí a na základe tabuliek a dobových zápisov ňou dôsledne sprevádza. Kristína Rišková (3Bc) približuje vznik a vývoj medzinárodného hnutia Červeného kríža, pričom reflektuje jeho ideové, inštitucionálne a historické východiská v kontexte 19. storočia. Bc. Lucia Telepáková (1Mgr) sa venuje histórii posunkového jazyka, osobitne s dôrazom na Milánsky kongres v roku 1880. Po nej poukazuje na premeny Trnavy, s prihliadnutím na jej Trojičné námestie Lukáš Kumančík (3Bc). Vo svojom príspevku sa zameriava na meniace sa funkcie, význam a vizuálnu identitu tohto centrálného mestského priestoru, ktorý od stredoveku slúžil ako politické, náboženské a obchodné centrum mesta.

Nasledujúce príspevky sú venované moderným dejinám, pričom sa sústreďujú na osobnosti, inštitúcie a spoločenské fenomény 20. sto-

ročia s dôrazom na dejiny Československa. Ján Kos (3Bc) sa zameriava na život a pôsobenie Alexandra Dubčeka do roku 1968. Opisuje nielen jeho pôvod, rodinné zázemie a pôsobenie v rámci komunistickej strany, ale analyzuje aj jeho úlohu tesne pred tzv. Pražskou jarou. Na vývoj legislatívy týkajúcej sa slobody slova a prejavu po komunistickom prevrate v roku 1948 v Československu sa zameriava Bc. Nina Punoová (1Mgr). Prostredníctvom analýzy zákonných nariadení skúma, ako sa právne nástroje stali účinným prostriedkom ideologickej kontroly verejného diskurzu. Všíma si nielen represívne mechanizmy cenzúry a trestného stíhania protirežimných prejavov, ale aj spôsob, akým sa zdanlivé ústavné záruky slobody slova menili na prázdne formality. Na menej preskúmanú tému prináša pohľad Viktória Trebatická (3Bc) a to s príspevkom o pôsobení Literárneho fondu v Budmerickom kaštieli v rokoch 1947 – 1989. Tento priestor sa po druhej svetovej vojne stal zázemím pre slovenskú spisovateľskú obec a zároveň dôležitým miestom stretávania, tvorby a (aj kontrolovanej) kultúrnej výmeny. Autorka sleduje, ako sa Budmerice stali symbolickým aj reálnym priestorom pretvárania kultúrneho života podľa potrieb režimu, ale zároveň aj istou oázou intelektuálnej kontinuity.

Zborník je dôkazom intelektuálnej zvedavosti, metodologickej rôznorodosti a ambícií študentov. Každý z príspevkov predstavuje výsledok samostatného výskumu, pričom viaceré z nich môžu poslúžiť ako základ pre hlbšie štúdium v budúcnosti. Konferencia a zborník by mali však predovšetkým slúžiť ako akési *forum* pre študentov, kde sa zoznamujú s výskumom a zároveň spoznávajú hodnotu prameňov. Sme preto radi, že konferencia pokračuje, no budeme radšej, keď sa bude v duchu úvodného citátu, najčastejšie pripisovanému rakúskemu hudobnému skladateľovi a dirigentovi Gustávovi Mahlerovi, *oheň d'alej odovzdávať a nebude to len o ctení si toho, čo tu kedysi bolo a toho, čo by raz mohlo byť*.

Štefan Pacola

OBNOVENIE ŠTUDENTSKÉHO SPOLKU HISTORIKOV PRI KATEDRE HISTÓRIE FF TU

Štefan PACOLA

The Reestablishment of the Student Society of Historians
at the Department of History, Faculty of Philosophy and Arts,
Trnava University

Študentské združenia a organizácie sú staré snáď ako vzdelávacie inštitúcie samotné. Aj naši študenti preto prirodzene pristúpili k sfornovaniu organizácie, o ktorej tu bude reč.¹ Tento príspevok je len akýmsi zhodnotením a odvoláva sa na pár riadkov v úvodnej časti tohto zborníka, spomínajúcich obnovenie študentského spolku, ktorého idea sa študentstvu odprezentovala práve pri príležitosti IV. ročníka študentskej vedeckej konferencie. Aj keď o obnovení Spolku už boli publikované články a správy,² a pravda, z veľkej časti tento text neprinesie nič nové, Spolok potrebuje aj takéto príspevky, na ktoré sa raz bude môcť odvolávať v prípade, že bude dlhodobo úspešne pôsobiť ... a myslíme si, že aj vďaka takýmto malým príčiniam, akými sú novinové články, správy v zborníkoch a príspevky, Spolok zotrva a píše sa nimi jeho história.

Myšlienka na jeho obnovenie vznikla v lete 2024. Autorkou nápadu je Mgr. Mária Letzová, PhD., členka Katedry histórie FF TU, ktorá pri svojej dobrovoľníckej činnosti v Kostole a Kláštore sv. Kataríny Alexandrijskej (známejšom ako „Katarínka“), našla jeden z konferenčných zborníkov už zaniknutého Trnavského spolku historikov, ktorý kedysi pôsobil pri našej katedre.³ Aj keď bola jeho činnosť krátka, inšpirovala dr. Letzovú k obnoveniu činnosti takéhoto spolku, s čím oslovila interného doktoranda, Mgr. Štefana Pacolu. Napokon začiatkom semestra, naplánovali prvé opatrné kroky, ktoré viedli k tomu, že nápad so súhlasom katedry prezentovali na spomínanej študentskej konferencii.

Spolok, oficiálne pomenovaný ako Študentský spolok historikov v Trnave (ŠSH),⁴ vznikol 27. 3. 2025, na prvom stretnutí, kde sa po de-

1 Študentský spolok historikov v Trnave pri Katedre histórie FF TU (ďalej Spolok) je dobrovoľným zoskupením študentov Trnavskej univerzity v Trnave. Aj keď sa Spolok riadi vlastnými stanovami, nie je žiadnou oficiálnou organizáciou, občianskym združením a pod.

2 PACOLA, Štefan. Obnovenie študentského spolku na katedre histórie. In *Universitas Tyrnaviensis. Časopis Trnavskej univerzity v Trnave*. 2025, roč. 14, č. 2, s. 30. PACOLA, Štefan. Správa zo IV. ročníka Študentskej vedeckej konferencie, 10. decembra 2024. In *Studia Historica Tyrnaviensia*. 2025, roč. 25, č. 1, s. 110–112.

3 Úvod. *Trnavský historický spolok*. [online]. [cit. 7.11.2025]. Dostupné na internete: <<http://t.h.s.szm.sk>>.

4 Spolok má vypracované stanovy, ktorými sa pri svojej činnosti riadi, a v ktorých je tiež ukotvený tento názov a skratka. Z veľkej miery sú inšpirované stanovami bývalého

cembrovej konferencii bližšie sformovali ciele a najbližšie úlohy Spolku. Prvého stretnutia sa, aj napriek obavám organizátorov, zúčastnil slušný počet študentov, čo len dokazuje ich ochotu spolupracovať a spoznávať sa. Zakladatelia boli veľmi radi, keď pozvanie okrem študentov prijali aj člen katedry, doc. Mgr. Peter Labanc, PhD., spoluzakladateľ bývalého študentského spolku, a absolventi štúdia na našej katedre, ktorí sa našich podujatí dodnes aktívne zúčastňujú.

Do dnešného dňa sa podarilo zorganizovať už niekoľko stretnutí, ktorých cieľom je najmä spoznávať sa naprieč ročníkmi a upevňovanie študentských vzťahov. Za úspešné podujatie považujeme kvíz, ktorý sa nám podarilo zorganizovať v apríli 2024. Čo sa týka výletov, v októbri 2025 sa podarilo zorganizovať výlet na Zobor. Práve z takýchto aktivít by sa mohol postupne vyvinúť súbor spolkových tradícií, nad ktorých zachovávaním by „vykonávalo dohľad“ predsedníctvo Spolku (napr. vždy na začiatku semestra sa pôjde na výlet na vytypované miesto a pod.).⁵

Primárnym poslaním Spolku však musí zostať rozvoj vzájomnej spolupráce a pomoci medzi študentmi. Uvedené aktivity tak majú slúžiť predovšetkým ako nástroj na utuženie vzťahov v rámci študentskej komunity. Súčasne je kľúčovým cieľom Spolku aj podpora Katedry histórie pri organizácii odborných podujatí, ako sú konferencie či pozvané prednášky. V tejto súvislosti je potešujúce, že Spolok už významnou mierou prispel k úspešnej realizácii medzinárodnej konferencie na pôde našej Univerzity.⁶ Avšak doteraz najväčšou výzvou, ktorá Spolok čaká, je spoluorganizácia nadchádzajúcej študentskej konferencie. Veríme, že aj tá bude úspešná a len poukáže na význam Spolku a spolupráce študentov.

Jeho úlohy sa v budúcnosti iste budú meniť, no základné poslanie – vytvárať funkčnú komunitu a rozvíjať spoluprácu – ostane nemenné. Pre dlhodobú existenciu a prosperitu je kľúčové, aby v ňom študenti nachádzali zmysel a význam. Pevne veríme, že Spolok pretrvá a raz oslávi sté výročie svojej existencie, podobne, ako sa to darí študentským spolkom historikov v susednom Poľsku.

študentského spolku. Pozri Stanovy Trnavského historického spolku. *Trnavský historický spolk*. [online]. [cit. 7.11.2025]. Dostupné na internete: <<http://t.h.s.szm.sk>>.

5 Na poslednom stretnutí členov Spolku (9.10.2025) si členovia zvolili prvé predsedníctvo. Na uchovávanie akejsi pamäte Spolku slúži kronika, kde sa zapisujú významné udalosti.

6 Pozvánka na medzinárodnú konferenciu „Non habebit deos alienos...“. *Filozofická fakulta. Trnavská univerzita v Trnave*. [online]. [cit. 7.11.2025]. Dostupné na internete: <<https://ff.truni.sk/oznamy/pozvanka-na-medzinarodnu-konferenciu-non-habebit-deos-alienos>>.

HRANICE MESTA ŽILINY V STREDOVEKU

Martina HREBEŇÁROVÁ

Borders of the City of Žilina in the Middle Ages

Abstract: The submitted study explores the borders of the city of Žilina in the Middle Ages, identified from available archival materials. The first chapter covers the demarcation and delineation of territories in the Middle Ages. The second chapter provides an overview of the history of Žilina in this period. Following the analysis of historical sources, the third chapter covers the demarcation of the city of Žilina and its urban districts from the first written record until the end of the Middle Ages. Subsequent findings are assigned to respective geographical directions or other boundary points, supplemented with a visual representation on a map. The last chapter provides archival references regarding the city statutions and introductions, followed by their chronological summary in the form of a table.

Keywords: Žilina, Middle Ages, borders, boundary points, statutions, introductions

Úvod

Hranice mesta Žilina v období stredoveku sú pomerne zložitou záležitosťou. Na ich určenie je potrebné vyhľadať zmienky o nich v konkrétnych listinách. Komplikáciu pri tejto záležitosti spôsobuje aj fakt, že neexistuje jednotná listina alebo mapa, ktorá by pri rekonštrukcii pomohla. Avšak nejde o výnimku. Podobná situácia v tomto období je aj v iných mestách ako napríklad v Bratislave či Trnave. Dôvod spočíva aj v tom, že Žilina sa prakticky takmer celý stredovek nachádzala v kráľovských rukách, alebo príležitostne pod správou kráľovských hradov v Lietave a Strečne. Preto sa ani nestávala predmetom kráľovských donácií, pri ktorých bola reambulácia takéhoto majetku súčasťou celého donačného procesu. Ak už sa aj v druhej polovici 15. storočia stala predmetom darovania a iných majetkových transakcií, týkalo sa to výlučne len úradu dedičného richtárstva, ktorého majetky boli presne definované. Samotnej majetkovej základne Žiliny sa nedotýkali. Iným prípadom je, keď Žilina ako majetkový celok vystupovala v prípadoch ohraničovania okolitých susedných majetkových celkov, ktoré už mali súkromno-feudálny charakter. Týkalo sa to najmä severne ležiaceho rozsiahlejšieho hradného Budatínskeho panstva. Práve v tomto smere jestvovali v stredoveku aj viaceré spory o priebeh vzájomnej hranice a užívanie hraničných majetkov, lesov a mostných práv. Rekonštruovať rozsah hraníc mesta v stredoveku je teda možné len na základe dvoch prístupov. Tým prvým je na základe podrobného výskumu historických prameňov identifikovať tie časti žilinskej hranice (a aj okrajové časti žilinského chotára), ktoré sa výslovne uvádzajú a majú tak konkrétny charakter. Žiaľ, nie všetky želané smery sú takýmto spôsobom historickými správami zachytené. Druhým prístupom je potom identifikovať všetky štatučné a introdukčné akty, ktoré sa dotýkali

samotnej Žiliny, pretože boli ich súčasťou. Práve prvým z nich sa bude zaoberať aj naša štúdia.

Smer Bánová

Západný smer žilinskej chotárnej hranice patrí medzi jej najstaršie a najvýznamnejšie zaznamenané úseky. Objavujú sa už v prvej a zároveň jednej z najdôležitejších listín o Žiline, ktorou je listina nitrianskeho biskupa Tomáša (asi) z roku 1208. Veľký význam má aj v tom, že obsahuje prvú písomnú zmienku o Žiline, resp. vtedy o obci Žiliňany.¹

Listinu zhotovil nitriansky župan Tomáš na žiadosť vtedajšieho nitrianskeho biskupa Jána II. Vyhotovená bola v Ostrihome. Jej prioritnou funkciou bol opis hraníc majetku nitrianskeho biskupa v Hričove. Z opisu hričovských hraníc vyplýva, že v tom čase išlo o rozsiahly majetkový komplex, ktorý sa z Považia rozprestieral až hlboko do severnej časti Žilinskej kotliny, práve preto sa spomínajú aj žilinské hranice.

Samotný text listiny, ako už bolo zmienené, opisuje metácie majetku Hričov. „Z opisu metácie možno usudzovať, že sa začína asi na juhu, potom ide na východ, ďalej na sever a odtiaľ na západ a juhozápad až k rieke Váh ...“.² Zahŕňa aj územia neskôr samostatných obcí.³

Pozrime sa na samotné ohraničenie uvedené v listine. Prvý medzník sa nachádzal pri Čudovom mlyne, druhý na konci obory. Odtiaľ hranica pokračovala k Ovčiarskemu potoku.⁴ Zostupom sa dostala až k majetku – prédiu bána (dnešná Bánová), kde bol výrazným medzníkom strom, konkrétne smrek. Zároveň sa tu stretávali chotáre troch obcí: zem biskupa, zem bána (*terra bani* – dnes Bánová) a po prvý raz spomenuté Žiliňany, resp. *terra de Selinan*.⁵ Následne sa hranica tiahla na juh až k prameňu rieky Svinná a k medzníku Rosnix. Ten pravdepodobne predstavuje územie dnešnej obce Rosina⁶. Na záver sa ešte vinula popri potoku Holobopatach, resp. Hlboké a smerovala až

1 MARSINA, Richardus (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovacie* (ďalej CDSI) *Tomus I, Inde ab A. DCCCXV usque ad A. MCCXXXV*. Bratislavae : Academia scientiarum Slovaca, 1971, s. 115–117, č. 148. Slovenský preklad: MARSINA, Richard (zost.) *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003, s. 84–86, č. 28. Tiež MARSINA, Richard (zost.). *História Žiliny – Žilina v listinách 1208 – 1438*. Žilina: EDIS – vydavateľstvo Žilinskej univerzity v Žiline, 2008, s. 11. MARSINA, Richard. Žilina. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKÁČKA, Ján a kol. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 577.

2 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 11.

3 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 11.

4 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 11.

5 „*mete predii de Rizoi hee sunt: ad locum molendini Chiud meta, ad capud vivarii meta, Ozarispatac meta, sic descendendo iuxta rivulum ad predium bani sub arbore pinus meta, et ibi dividitur terra domini episcopi et terra bani et terra de Selinan*“, CDSI I, s. 115–117, č. 148. Porov. aj ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1932, s. 66–67 (mapa). VOJTEČEK, *Stredoveké dedinské sídlo v Bitarovej*, s. 180.

6 RÁBIK, Vladimír. Rosina v stredoveku. In *Vlastivedný zborník Považia XXVII. Žilina : Považské múzeum, 2015, s. 67–76.*

Obrázok 1: Mapa Žiliny podľa zmienky z roku 1208.

k medzníku pri rieke Váh.⁷ Celú zmienenú hranicu nájdeme aj graficky znázornenú na mape.

Z listiny môžeme taktiež vyčítať približné rozlohy panstiev Hričov a Žiliňany. Pod obec Žiliňany spadali okrem Žiliny aj dnešná mestská časť Závodie či obce Strážov, Ovčiarsko, Hôrky a Bitarová.⁸

Z neskorších dokladov však vyplýva, že obce Strážov, Ovčiarsko, Hôrky a Bitarová do intravilánu mesta nepatrili. Jeho súčasťou bolo len Závodie, resp. jeho časť. Znamená to, že hranice opísané v listine z roku 1208 sa neskôr zmenili, a to aj v neprospech samotného žilinského starobylého chotára. Celkom určite sa tak stalo niekedy v 13. storočí pri príležitosti majetkových zmien, ktorými boli jednak prechod Hričovského panstva do kráľovských rúk a potom najmä lokácia mestského zriadenia v samotnej Žiline za vlády Ondreja III.⁹ Konkrétnym dôkazom o tom je aj listina z roku 1418, kedy trenčiansky župan Stibor zo Stiboríc daroval mestu obec Strážov. Keby už súčasťou mesta táto obec bola, bolo by jej darovanie úplne zbytočné a bezpredmetné. Celé územie mesta zobrazuje mapa podľa zmienky z roku 1208.¹⁰

7 MARSINA, *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 11.

8 MARSINA, *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 11

9 RÁBIK, Vladimír. Vývoj pečate mesta Žiliny do roku 1848. In MARSINA, Richard – ŠTANSKÝ, Peter (zost.). *Žilina v slovenských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov, Žilina 7. mája 2001*. Žilina : Knižné centrum 2002, s. 51–62. MARSINA, *Žilina*, s. 579.

10 Stredoveké hranice Žiliny. Google Earth. [online mapa]. [cit. 12.4.2024]. Dostupné na internete: <<https://earth.google.com/web/@49.21357207,18.75216971,354.6591>>

Severozápadný smer (Strážov, Veľké Hradisko, cesta do Bytče) Hranica medzi Žilinou a Ovčiarskom

Listina trenčianskeho župana a Stibora z Beckova bola vydaná na žiadosť richtára a obyvateľov obce Ovčiarsko, ktoré patrilo do panstva Hričov 23. augusta 1402. Dôvodom bolo údajné porušovanie hraníc Ovčiarska zo strany iných obcí, no najmä Žiliny. Hranice vymedzili podžupan Trenčianskej stolice Štefan Vršacký a niekoľko ďalších šľachticov.¹¹

Text listiny je známy z dvoch zachovaní, ktoré vychádzajú z potvrdenia kráľa Rudolfa II. z 19. augusta 1598, no oba sa v detailoch líšia. Prvé zachovanie vo forme jednoduchého odpisu, pravdepodobne zo 17. storočia, sa nachádza v archíve mesta Žiliny, a práve tento bol v slovenskom preklade aj publikovaný¹². Jej editor pritom konštatoval, že pôvodná latinčina textu je miestami dosť nesprávna. Odlišuje sa od vtedy použíwanej lexiky z listín a napríklad „v listine sa Žilina označuje ako oppidum (čo je prvý a najstarší údaj tohto druhu)“.¹³ Vyvoláva však pochybnosti.

Iné zachovanie textu listiny je známe z autentických Kráľovských kníh a doteraz nebolo v odbornej literatúre známe. Z jej znenia vyplýva, že hranice Ovčiarska sa opisujú spôsobom, pri ktorom sa vymedzujú voči okolitým susedom, čo bol aj hlavný dôvod pre vznik listiny. Okrem iného sa totiž z nej dozvedáme, že richtár a obyvatelia Ovčiarska sa Stiborovi zo Stiboríc sťažovali najmä na Žilincanov a ich zasahovanie do chotárnych území obce, ktoré sa nachádzali práve pri spoločnej hranici medzi mestom a Ovčiarskom.¹⁴ Je prekvapujúce, že v konečnom dôsledku opis hraníc voči Žiline je napokon celkom skromný.

Aj napriek tomu však poskytuje niekoľko veľmi dôležitých informácií o chotári mesta. Jedným z nich je fakt, že v 15. a 16. storočí patrila k Žiline aj časť Hradiska, pretože len takýmto spôsobom mohla priamo susediť s Ovčiarskom a zasahovať do jeho hraníc. Taktiež sa tu „po prvý raz stretávame s maďarskou formou názvu Žilina Solna (= Šolna-Žolna), ...“ Dôvodom výskytu tohto názvu však môže byť aj odpis z konca 16. alebo začiatku 17. storočia, kedy bol tento názov pomerne frekventovaný.¹⁵

Podme sa podrobnejšie pozrieť na hranice. Opísané sú hranice Ovčiarska, z čoho si vieme odvodiť hranice Žiliny. Podľa publikovaného

761a,14073.6741865d,30.00004478y,0h,0t,0r/data=MikKJwolCiExbnFFN3NzdzY0OU-VfWE1ZTTlwMkVqbWpkbUNHUm1kUUYgAToDCgEw>.

11 MARSINA, *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 55.

12 MARSINA, *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 55. Listinu v regeste publikuje aj FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (ďalej CDH) Tomi XI. Budaë: Typis Typogr. Regiæ Universitatis Ungaricæ, 1844, s. 547: „ut cum Solna, vicinaeque Possessiones Terrarum eorum occupent, metas renovari curet, qui desiderio eorum satisfaciendo, in Vigilia B. Bartholomaei Apostoli 1402. metationem instituaravit“.

13 MARSINA, *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 55.

14 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (ďalej MNL OL), Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii, vol. 5, fol. 288–289.

15 MARSINA, *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 55–56

Obrázok 2: Mapa Žiliny podľa zmienky z roku 1402.

zachovania zo Žilinského mestského archívu sa prvý medzník sa nachádzal pri dedine Žilinská Lehota nad prameňom. Nasleduje niekoľko lúk až sa nakoniec dostane k dedine Strážov. Opäť nasledujú lúky a háje. Nad prameňom zvaným Hradišče (dnes zaiste Veľké hradisko) sa hranica stáčala. Ďalej nasledoval veľmi porušený opis ohraničenia niekde naproti obci Bitarová. „potom ľudovo Sedliská, Na chrašť, od dediny zvanej Peklina ponad akýsi strom zvaný Brek, ďalej inú hranicu (chotára) až k Závadke (Paština Závada), na územie až k Zbyšovu, k vršku ľudovo zvanému Šimonov, potom ľudovo k Bukovine a Močanke, napokon ľudovo k Brodku“.¹⁶

Podľa spomínaných záznamov nám teda vyplýva, že Žilina bola na juhozápade od Ovčiarska oddelená územím Hradiska. Podrobnejšou analýzou prideme ale aj na to, že hranica pokračovala ďalej. Tiahla sa na juh k tzv. Sandrinovmu kopcu. Ten bol už ale hraničným bodom zo strany Hôrky. To potvrdzuje aj zachovanie opisu hraníc z Kráľovských kníh, kde sú viaceré odlišnosti oproti vyššie opísanému zachovaniu. Predovšetkým sa tu priamo spomína hranica so Žilinou, ktorá skutočne siahala až po vrch Veľké hradisko (v tejto listine je správne pomenovaný názov vrchu a aj to, že ide o vrch a nie prameň!). A práve tu mala byť hranica zo strany Žiliny. Odtiaľ sa potom tiahla smerom na juh k tzv. San-

drinovmu kopcu, čo už bol hraničný bod zo strany Hôrky¹⁷. To je správne uvedené aj v žilinskom zachovaní. Viac z opísaných hraníc so Žilinou sa však ani v jednom z exemplárov neuvádza. Zaznačené sú na mape Žiliny podľa zmienky z roku 1402.¹⁸

Darovanie Strážova

Stibor zo Stiboríc a Beckova, ako držiteľ kráľovského panstva hradu Lietava však zasiahol do vývoja žilinských chotárnych hraníc aj iným spôsobom. Pokúsil sa o rozšírenie žilinského teritória darovaním susediacej dediny Strážov, ktorý iniciovali samotní Žilinčania. Stiborova listina bola na žiadosť dedičného richtára Jána a prisažných mesta Žilina Ladislava a Gašpara vyhotovená na hrade Považská Bystrica 19. októbra 1418. Pojednáva o vyňatí majetku Strážov z príslušnosti Lietavského panstva a následnom pridelení k Žiline za 22 hrivien denárov ročne. Dôvodom mal byť po oddelení dedín Trnového a Závodí nedostatok stavebného dreva pre obyvateľov. Tí tak nemohli nielen opravovať svoje obydlia, ale ani kúriť či vykonávať iné činnosti.¹⁹

Pri darovaní je potrebné zdôrazniť jednu vec. „... darovanie Strážova Žiline a jej vtedajším zemepánom nebolo natrvalo reálne (lebo zemepán alebo jeho právny zástupca ho mohol kedykoľvek zrušiť), bola takto proklamovaná forma pre Žilinu a jej obyvateľov výhodná“.²⁰ V ďalších dokladoch však Strážov ako žilinský majetok nenachádzame, skôr naopak, všetky potvrdzujú jeho trvalú príslušnosť k Lietavskému hradnému panstvu²¹. Je teda vôbec otázne, či sa Stiborova donácia zrealizovala.

Podľa pôvodného úmyslu mal však byť Strážov k mestu pričlenený bez akýchkoľvek zmien. To znamená so všetkými príjmami, poplatkami, ktoré dovtedy platilo, ale aj lúkami, lesmi, pasienkami, rybníkmi a pod. Logicky by však poplatky neodvádzal panstvu Lietava, ale mestu.²² Z toho možno usúdiť, že hranice mesta by sa rozšírili až o územie samotného Strážova. Ich presná výmera či vytýčenie v listine však

17 „inde vergens supra montem vulgo Naghradische ab oppido Zolna, iter meridiem vergens ad montem Sandrini ab pertinentiis Hurek“, MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii, vol. 5, fol. 289.

18 Google Earth. [online mapa]. [cit. 12.4.2024]. Dostupné na internete: <https://earth.google.com/web/@49.2137166,18.74571243,352.114982a,14076.21667644d,30.00004478y,0h,0t,0r/data=MikKJwolCiExbnFFN3NzdZYoOUVfWE1ZTTlwMkVqbWpkbUN-HUm1kUUYgAToDCgEw>.

19 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 72.

20 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 72–73. Listinu publikoval aj CDH XI, č. XVIII: „Possessionem quamdam Strazje dictam ad castrum nostrum Lethwa pertinentem cum omnibus suis metis terris sylvis, nemoribus Rubetis etc. cum cesnibus et collectis etc. a Jurisdictione nostra ipsius castri eam eximentes et separantes ... memoratae nostrae Civitati Žilina nuncupatae incorporando dedimus et contulimus“

21 FEKETE NAGY, Antal. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában IV. Trencsén vármegye. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1941, s. 189.

22 MARSINA, Žilina v listinách 1208 – 1438, s. 75.

Obrázok 3: Mapa Žiliny po darovaní Strážova v roku 1418.

uvedené nie je. Zaznačený je však na mape Žiliny po darovaní Strážova v roku 1418.

Vyšný mlyn na Žilinke (Rajčianke)

O severozápadnej časti žilinského chotárneho územia sú zo stredoveku známe aj iné, konkrétnejšie správy. Hoci jeho presné umiestnenie historické doklady neponúkajú, predsa len nás informujú aspoň o tom, že sa naozaj vzťahujú na tú časť žilinského mestského územia, ktoré zrejme bezprostredne susedilo s chotárom Strážova a komunikačne spájalo Žilinu starou cestou s Bytčou. Zo zápisu v Žilinskej mestskej knihe z roku 1507 sa totiž dozvedáme o dohode pred mestskou radou o využívaní vyšného mlyna na rieke Žilinke medzi Agnešou (Agnou) Mlynárkou a jej manželom na jednej strane a ich deťmi Matejom a Annou na strane druhej. Tí mohli podľa dohody poberať všetky príjmy z jednej tretiny mlyna a tiež aj viaceré jeho hnutelné veci. Dohoda o majetkových úžitkoch sa však urobila aj vo vzťahu k pozemkovému zázemiu mlyna, teda k jeho pozemkom a poľnostiam. Dohodlo sa pritom, že mala byť obnovená cesta, ktorá oddávna viedla pomedzi tzv. knazskou medzou a Štefkovskou lúkou a spájala samotnú Žilinu až s chotárom Bytče.²³ Z toho možno usúdiť, že tieto chotárne časti

²³ CHALOUPECKÝ, Václav (zost.). *Kniha žilinská* (ďalej KŽ). Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova, 1934, s. 145.

sa nachádzali práve v najseverozápadnejšom výbežku chotárneho územia Žiliny, teda skutočne niekde pri hraniciach so Strážovom. Zároveň muselo ísť o priestor, ktorý sa nachádzal v doline rieky Žilinky (dnes Rajčianka) a vzťahoval sa k tunajšiemu „vyšnému“ mlynu, o ktorom sa inak neza-chovali žiadne iné správy. Práve tadiaľto viedla prastará cesta, ktorá spá-jala Žilinu s Bytčou. Treba podotknúť, že práve niekde v tomto priestore sa musela nachádzať aj veľmi starobylá lokalita už spomínaného tzv. Čudov-ho mlyna, ktorá sa ako hraničný bod spomína aj v ohraničení Hričovského panstva v roku 1208. Vzhľadom na miestne hydrologické pomery sa totiž vtedy nikde inde tento mlyn nemohol nachádzať. Možno preto vysloviť predpoklad, že tu ide o jednu a tú istú mlynsku lokalitu. Ak by tomu tak bolo, tak už aj správa z roku 1208 je istým dokladom o hraniciach žilinské-ho chotárneho územia v tomto geografickom smere.

Západný smer (Frambor, Závodie)

Frambor

Ďalšou časťou žilinského okrajového chotárneho územia v smere na zá-pad je časť, ktorá do dnešných dní nesie miestny názov Frambor. Ako je známe, ide o pomenovanie územia ako slobodného (z pôvodného nemeckého Freiberg, maďarsky Szabadföld), ktoré pôvodne patrilo vo forme poľnohospodárskej pôdy v rozsahu dvoch lánov k majetku žilin-ského dedičného richtárstva²⁴. Jeho pôvod siaha tak už do samotných počiatkov lokácie Žiliny na nemeckom práve a vzniku tunajšej inštitúcie dedičného richtárstva niekedy v 90. rokoch 13. storočia. Je to zároveň obdobie, pri ktorom dochádzalo aj k redukovaniu pôvodného žilinského chotárneho územia do podoby budúceho mestského chotára, ako sa už spomenulo. Ide tak o veľmi dôležitý doklad, pretože rozsah Framboru západným smerom dokumentuje vymedzenie západnej hranice Žiliny. Je naozaj pozoruhodné, že ešte aj dnes katastrálne hranice Žiliny koreš-pondujú s rozsahom Framboru a ich západné hranice sú úplne totožné, pričom obe sú vymedzené pravým brehom dnešnej Rajčianky.²⁵

Najstarší doklad o Frambore sa nachádza v Žilinskej knihe v zápise z 22. apríla 1464, podľa ktorého dve čiastky zeme „na Framborze“ daro-val žilinský dedičný richtár Peter Polák Matejovi Kováčovi²⁶. Dňa 1. febru-ára 1478 zase mestská rada vyhovelá žiadosti žilinského meštana Mateja súkenníka a za ročný poplatok mu dala do užívania z mestského majetku Frambor akúsi zem v susedstve záhrady, ktorú tam už predtým vlastnil.²⁷

24 MARSINA, Richard. Vznik a počiatky mesta Žiliny. In KRISTENOVÁ, Viera (zost.). *Žilina v minulosti a dnes*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1963, s. 52.

25 Základná mapa. [online mapa]. ZBGIS. [cit. 7.4.2024]. Dostupné na internete: <<https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/zakladna-mapa/detail/ease/basic/874604?b-m=zbgis&z=8&c=19.530000,48.800000&pos=49.216324,18.755012,13>>.

26 KŽ, s. 118–119, č. 67.

27 KŽ, s. 129–130, č. 83.

Posledná dôležitá stredoveká správa o Frambore pochádza z listiny Turčianskeho konventu z 9. mája 1509. Z nej sa dozvedáme, že podľa príkazu kráľa Vladislava II. zo 16. apríla voviedol spolu s kráľovým človekom Žilinčanov do držby úradu dedičného richtárstva v Žiline. To patrilo vdove po Blažejovi Podmanického Dorote a jej synom Václavovi, Mikulášovi a Jánovi. Ďalej ju voviedol do držby akéhosi domu v Žiline, ktorý k tomuto richtárstvu patrí, ďalej tiež dvoch čiasok zeme oráčín (dvoch lánov) v žilinskom chotári, nazývaných *Sabathfewd* (Slobodná zem) a jednej tretiny z výnosov dvoch mlynov, ktoré sú postavené na rieke Žiline (dnes Rajčianka).²⁸

Smer Závodie

Závodie, dnes mestská časť Žiliny, je dôležitým sídelným celkom, ktorý veľmi úzko súvisí s formovaním žilinskej chotárnej hranice. Nielen preto, že sa bezprostredne rozprestieral zo západnej strany Žiliny, ale aj tým, že aj na území Závodia sa nachádzali niektoré žilinské majetky. Tie tvorili akési extrateritoriálne žilinské územie a mestská rada s ním v stredoveku intenzívne manipulovala. Podľa viacerých historikov, a potvrdzujú to aj historické pramene, Závodie bolo už súčasťou pôvodného najstaršieho intravilánu mesta, ktorý sa spomína v už niekoľkokrát zmieňovanej listine z roku 1208 pri vymedzovaní hraníc panstva Hričov.²⁹ Podľa „listiny sa pôvodný starobyľý chotár Žiliny na juhozápade rozprestieral až k istému hraničnému medzníku, ktorý predstavoval smrek, kde hraničil s chotármi ďalších rozsiahlejších majetkových celkov Hričova a Bánovej. Z opísanej situácie celkom jednoznačne vyplýva, že toto žilinské územie muselo zahŕňať aj neskôr samostatný chotár Závodia.“³⁰

Neskôr bolo Závodie z mesta vyčlenené ako samostatná dedina. Došlo k tomu pravdepodobne v priebehu 13. storočia. Časť obce, najpôvodnejšie sídliskové jadro si však zachovalo priamu majetkovú príslušnosť k mestu.

Pravdepodobne najstarším písomným dokladom o území, resp. dedine s názvom Závodie je listina krajinského sudcu Tomáša z 24. apríla 1351, ktorou sa jeho územie v presných hraniciach vymedzuje voči Žiline.³¹ Touto listinou krajinský sudca daroval žilinskému mešťanovi Mikulášovi, synovi Petrika, ako aj jeho dedičom, územie Závodia do trvalého dedičného richtárstva. Listina konkrétne uvádza, že išlo o obec ležiacu „pri meste Žilina v medziach a hraniciach, v ktorých, ako je známe,

28 LUKINICH, Imre (ed.). 1937. *A Podmanini Podmaniczky-család okleveltára. I (1351-1510)* (ďalej Podmaniczky I). Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1937, s. 571-574, č. 295.

29 RÁBIK, Vladimír. Závodie v stredoveku. In BRONČEK, Ondrej (zost.). *Závodie*. Turany : P+M Turany, 2018, s. 35.

30 RÁBIK, Závodie v stredoveku, s. 35.

31 RÁBIK, Závodie v stredoveku, s. 36.

je oddávna ohraničená či obohnaná, so všetkými úžitkami a všetkými svojimi príslušnosťami ...“.³² Mikuláš taktiež dostal aj polia na Orlíku v rozsahu pol lánu, ako aj mlyn na rieke Žilinke.³³

Podľa spomínanej listiny je zrejmé, že Závodie malo hranice stabilizované už dávnejšie. Nebolo v priamom vlastníctve žilinských mešťanov, ale bolo podriadené okolitým správnym centrá, najpravdepodobnejšie hradu Lietava a neskôr Strečno.³⁴

V nasledujúcom období sa však vytrácajú ďalšie zmienky o Závodí. Profesor Rábik sa vo svojej štúdií domnieva, že „*nemožno pochybovať, že úzke spojenie so Žilinou výrazne vplývalo aj na život obyvateľov Závodia, osobitne tej časti, ktorá bezprostredne patrila do majetku mesta.*“³⁵

Ako už bolo spomenuté, dedičným richtárom Závodia bol mešťan Mikuláš. Pomerne veľkú zmenu vykonali jeho synovia, ktorí sa zmenili na miestnych zemanov a preto ich majetkové vlastníctvo nebolo súčasťou žiadneho panstva. Len Žilina tu vlastnila niekoľko usadlostí, v dôsledku čoho bolo Závodie považované za majetkovú súčasť Žiliny a tá bola súčasťou Strečnianskeho hradného panstva.³⁶

Z toho vyplýva, že Závodia sa pravdepodobne týkala aj donácia kráľa Žigmunda z roku 1397. Panovník ňou „*daroval Szandziwojovi zo Szubína, kališskému palatínovi a svokrovi sedmohradského vojvodu Stibora zo Stiboric, kráľovské hrady Považská Bystrica, Hričov, Lietava, Žilina a Strečno spolu s mestom Žilina. Bližší výpočet všetkých majetkových súčastí sa však v listine neuvádza.*“³⁷

Konkrétnu zmienku o Závodí nachádzame v Žilinskej mestskej knihe až z roku 1468. V nej sa pred mestskú radu dostavil obyvateľ Tomáš Varkovič, ktorý žiadal, aby mu mesto predalo stavy nachádzajúce sa na jeho zemi Orlík.³⁸ Ide o zem, ktorá sa spomína už v lokačnej listine z roku 1351. Uvádza, že pol lánu zeme tu patrilo medzi majetky závodského dedičného richtára.

Južné (juhovýchodné) hranice – Smer Rosina

Oblasť Rosiny je v písomných prameňoch prítomná už pomerne dlho, no samotná otázka o najstaršej písomnej zmienke je pomerne zložitá.³⁹

Prvá písomná zmienka o Rosine je datovaná do roku 1208. Ide o tú istú listinu, v ktorej sa prvýkrát opisujú a spomínajú aj hranice Žiliny. Označená je tu ako bod Rosnix. Pomerne dlho sa viedli spory o tom,

32 Slovenský preklad listiny uvádza RÁBIK, Závodie v stredoveku, s. 36–38.

33 RÁBIK, Závodie v stredoveku, s. 36–37.

34 FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 213.

35 RÁBIK, Závodie v stredoveku, s. 40.

36 RÁBIK, Závodie v stredoveku, s. 41.

37 RÁBIK, Závodie v stredoveku, s. 41.

38 RÁBIK, Závodie v stredoveku, s. 42.

39 RÁBIK, Rosina v stredoveku, s. 67–68.

či tento bod bol alebo nebol obcou Rosina. Pretože inak by bol majetok panstva Hričov prislúchajúci nitrianskemu biskupovi pomerne veľký. Zároveň faktom proti bolo aj to, že toto územie bolo v tom čase neobývané a všetky sídla tu vznikli až v priebehu 13. a 14. storočia. Nakoniec sa však potvrdilo, že bod Rosnix sa na dedinu vzťahoval. Hoci mal len hrubé rysy, bol totiž jediným geografickým bodom, o ktorý sa dalo oprieť.⁴⁰

Zmienku o Rosine z nasledujúceho obdobia nachádzame až v 2. polovici 13. storočia. Pravdepodobne patrila k župným majetkom. Neskôr po vybudovaní hradu Strečno je označovaná ako súčasť hradnej provincie, resp. ako župný majetok.⁴¹

Jedinou zmienkou o hraniciach Rosiny, ktoré sa zároveň zmieňujú aj o hraniciach mesta Žilina, je zmienka z roku 1341. V tomto roku krajiniský sudca Pavol udelil žilinskému mešťanovi Valterovi úrad dedičného richtárstva v obci Rosina. Zmienka taktiež uvádza, že išlo o obec, ktorá bola situovaná pri meste Žilina (*villa nostra Rozyna prope civitatem Zylina*).⁴² Čo znamená, že Žilina a Rosina boli bezprostrednými susedmi.

Z nasledujúceho obdobia už nemáme k dispozícii konkrétne zmienky o hraniciach medzi Rosinou a Žilinou. Dochované sú iba listiny štatutného či darovacieho charakteru. Bežným zvykom v nich bola aj otázka hraníc, no tu sa žiaľ informácie nezachovali

Východné a severné hranice (Hruštiny, rieka Váh)

Hranica na rieke Váh

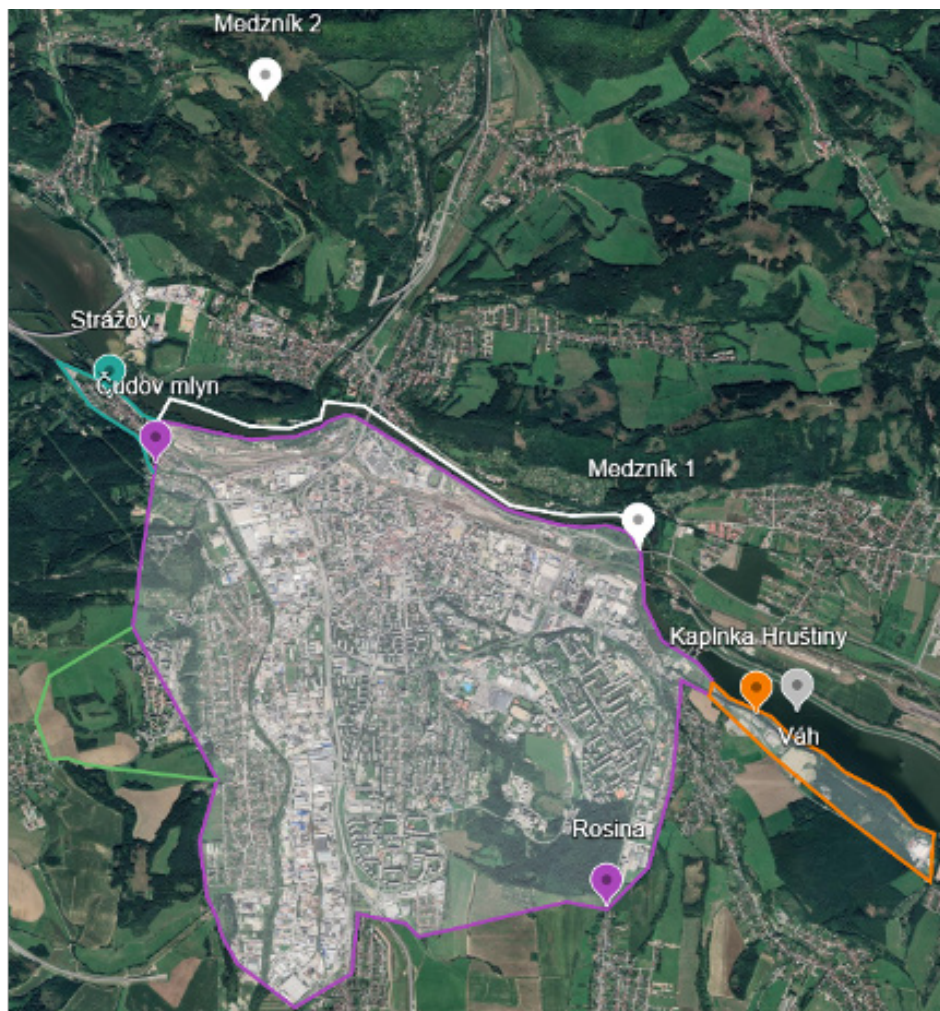
O tom, že rieka Váh tvorila severnú hranicu žilinského chotára, sa prvýkrát zmieňuje listina uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského údajne z roku 1414. Podľa nej panovník potvrdil Žilinčanom rozsiahle výsady. Taktiež sa zmieňuje aj o meste a jeho hraniciach. Tie mali byť situované priamo na brehu rieky Váh. Neskoršia kritika však dokázala, že listina bola falošná a vznikla pravdepodobne až v prvej štvrtine 17. storočia.⁴³ Napriek tomu však údaj o polohe mesta (jeho chotára) a situovaní priamo na breh Váhu, potvrdzujú aj iné stredoveké doklady.

40 RÁBIK, Rosina v stredoveku, s. 68.

41 FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 180. RÁBIK, Rosina v stredoveku, s. 68–69.

42 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Archív Žilina, fond Archív mesta Žiliny, Archivum secretum (ďalej MVSR ŠA Žilina so sídlom v Bytči, f. AMŽ, AS) 12, MNL OL Diplomatikai Levéltár (ďalej DL) 87264. Edícia listiny: RÁBIK, Vladimír (ed.). *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában* (1181) 1214–1543. Szeged : Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet, 2010, s. 37, č. 14.

43 „quod Fidelium hospitum nostrorum de Solna ad ripam Fluvii Vaghi degentium supplicantium nobis ut privilegium ipsorum tempore guerarum et disturbiorum amissum eis iterando concedere dignaremur.“, CDH XI, s. 542–544, č. XVII. Listinu publikuje aj Alexander Lombardini, porov. MRVA, Marián. *Žilina a Alexander Lombardini*. (V obsahu tiež originálne Lombardiniho dielo *Stručný dejepis slobodného mesta Žiliny z roku 1874*). Žilina : Artis Omnis, 2009, s. 119–120, č. 19. Kritiku listiny porov.: MARSINA, Richard. *Privilegium kráľa Žigmunda pre žilinských mešťanov z roku 1414*. In MRVA, Marián (zost.). *Vlastivedný zborník Považia XXII*. Žilina : Považské múzeum, 2004, s. 54–64.

Obrázok 4: Mapa hraníc Žiliny a Budatína podľa zmienky z roku 1438.

Obdobie medzi rokmi 1430–1438 je charakterizované nielen pobytom husitov meste, ale aj chýbajúcimi záznamami v Žilinskej mestskej knihe. O Žiline tak nie sú prakticky žiadne záznamy.⁴⁴ V kontexte témy žilinských hraníc je ale dôležitá listina Turčianskeho konventu z 19. apríla 1438, ktorou boli určené a vymedzené hranice medzi Žilinou a panstvom Budatín. Listina uvádza, že dňa 5. mája 1438 zástupca Turčianskeho konventu kňaz Pavol a osoba podriadená kráľovi, Ladislav Mojš z Mojšovej Lúčky voviedli na panovník príkaz do držby Budatínskeho panstva Juraja Hatného a jeho príbuzných. Vymedzené tu boli aj hranice, ktoré sa me-

⁴⁴ MARSINA, Richard. Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu. In HALAJ, Dušan – MARSINA, Richard a kol. (zost.). *Žilina – dejiny a prítomnosť*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1975, s. 48–50.

dzi iným dotýkali aj územia Žiliny. Konkrétne išlo o miesta na východnej hranici. Tu nimi bolo miesto stretu hranice Liptovskej Teplicky a Žiliny. Na mieste pokračovania hraníc žilinského chotáru bol vystavaný hraničný medzník zo zeminy. Druhým bodom bola oblasť niekde v priestore mestských lúk medzi dedinami Lalinok, Rudinka a Vranie.⁴⁵ Približnú polohu môžeme vidieť na mape hraníc Žiliny a Budatína z roku 1418.⁴⁶

Práve úsek hraníc medzi Žilinou a Budatínskym panstvom bol často predmetom sporu týchto dvoch majetkových celkov a ich držiteľov. Veľmi dôležitý doklad o takomto dlhoročnom spore s tunajším smerom hraníc žilinského chotára prináša dohoda medzi Gašparom Suňogom, držiteľom Budatínskeho panstva a Žilinčanmi. Dohoda bola uzavretá dňa 24. januára 1514 a určila okrem iného vo veci spoločných hraníc nasledujúce (parafrázujeme): „Vo veci hraníc sa dohodlo takto: V druhej záležitosti okolo hraníc sa dohodlo, že obidve strany užívajú tie isté hranice a hraničné medzníky, ktoré aj predtým každá zo strán užívala ... a tiež sa obe strany dohodli a vyhlásili, že pre pokojné užívanie hraníc a tunajších lesov sa obe strany zaviazali užívať tieto hranice a lesy spoločne v tých istých hraničných medzníkoch, priebehu hraníc a za tých istých podmienok užívania lesov, ako tomu bolo vždy aj v minulosti... okrem toho sa Gašpar zaviazal, že dá odstrániť košiar, ktorý dal nezákonne vystavať v Krásne nad Kysucou“.

Ďalej sa obe strany dohodli aj na spoločnom užívaní mosta (cez rieku Váh), ktorý prepájal oba chotáre a panstvá. Táto informácia je dôležitá, pretože dokladá, že hranica medzi Žilinou a Budatínskym panstvom prechádzala po pravom brehu Váhu.

Napokon posledným bodom uvedenej hraničnej dohody bolo, že v otázke akéhosi ostrova na Váhu, ktorý sa nachádzal poniže mosta, sa budú riadiť rozhodnutím arbitrov. Tí preskúmali ako je to s ostrovom a jeho príslušnosťou k jednej alebo druhej strane.⁴⁷ *Z tohto dokladu vyplýva, že hranica medzi Budatínskym panstvom a Žilinou naozaj ležala najmä na Váhu, oba majetkové celky boli prepojené mostom cez Váh a nárok Žilinčanov sa vzťahoval aj na ostrov, ktorý v tomto čase existoval poniže mosta na Váhu. Viditeľný je ešte aj na mapách z 1. vojenského mapovania z rokov 1764 – 1787.*⁴⁸

Žiaľ, napriek tomu, že táto dohoda bola veľmi dôležitá, presný popis hranice sa v nej neuvádza. Preto ani v tomto prípade nemáme k dispozí-

45 CDH XI, s. 170–176, č. LXX.

46 Google Earth. [online mapa]. [cit. 12.4.2024]. Dostupné na internete: <<https://earth.google.com/web/@49.22721384,18.75170656,329.01939535a,18211.05441787d,30.0004478y,oh,ot,or/data=MikKJwolCiExbnFFN3NzdzYoOUVfWEiZTTlwMkVqbWpkbUN-HUm1kUUYgAToDCgEw>>.

47 MNL OL DL 89037.

48 Historické mapy. [online mapa]. Národný geoportál. [cit. 8.4.2024]. Dostupné na internete: <<https://geoportal.gov.sk/maps/historical-maps?view=-444309,-1171699,4.7623243757>>.

Obrázok 5: Žilina a mapách z 1. vojenského mapovania z rokov 1764 – 1787.

cii konkrétne doklady o umiestnení hraničných medzníkov chotárneho územia Žiliny.

Posledným známym stredovekým dokladom o hraniciach v tomto smere z obdobia stredoveku je oznámenie žilinského richtára a mestskej rady z 25. januára 1524. Informovali v ňom o riešení záležitostí richtára a prisázných zo susednej Tepličky nad Váhom. Žiadali, aby žilinský magistrát vykonal vyšetrovanie vo veci hraníc časti ich chotára, nazývanej Kúty pod Straníkom. Následne o tom vydali svedeckú listinu spečatenú mestskou pečaťou. Žilinská mestská rada preto predvolala viacerých svedkov, ktorí dosvedčovali priebeh hraníc: išlo o obyvateľov z Tepličky, Nededze, Zástrania a Gbeľany. Okrem toho sa vyšetrovaním zistilo, že tieto zeme užívali obyvatelia Zástrania, no patrili, na základe testamentárneho odkazu, fare v Tepličke. Chotár Tepličky bezprostredne susedil s chotárom Žiliny, a to zo severovýchodu z druhej (pravej) strany Váhu.⁴⁹ Táto informácia je dôležitá aj preto, lebo potvrdzuje údaj o spoločných hraniciach Žiliny a Tepličky. Podľa dokladu z roku 1438 sa skutočne dotýkal území nachádzajúcich sa na pravej strane Váhu. Dôkaz nám poskytne aj mapa hraníc Žiliny a Tepličky nad Váhom podľa zmienky z roku 1524.⁵⁰

Hruštiny

Ďalší dôležitý doklad, ktorý sa vzťahuje na severovýchodný okraj chotárneho územia Žiliny, sa týka lokality s dodnes živým názvom Hruštiny. Dňa

⁴⁹ MNL OL DL 94888.

⁵⁰ Google Earth. [online]. [cit. 12.4.2024]. Dostupné na internete: <<https://earth.google.com/web/@49.2133879,18.74782384,352.81780473a,12505.57052422d,30.00004478y,0h,0t,or/data=MikKJwIoCiExbnFFN3NzdZYoOUVfWE1ZTTlwMkVqbWpqbUNHUm1kUUUYgAToDCgE>>

Obrázok 6: Mapa hraníc Žiliny a Tepličky nad Váhom podľa zmienky z roku 1524.

28. marca 1430 žilinský fojt spolu s mestskou radou potvrdili mešťanovi Petrovi Hruškovi držbu dedičného majetku s názvom Lúky. Najvzdialenejšie hranice tohto panstva sa dotýkali hraníc obce Mojšová Lúčka. Ako už bolo spomínané, dnes je táto lokalita známa ako Hruštiny. Listina definovala tento majetok ako majer na brehu a v bezprostrednom susedstve Váhu. Nachádzal sa tam už od najstaršieho obdobia a bol súčasťou mestskej právomoci, ako magistrát mesta osobitne zdôraznil. Z toho celkom jednoznačne vyplýva, že patril do chotára mesta Žilina.⁵¹ Jeho presnú polohu možno vidieť na mape Žiliny podľa zmienky z roku 1430.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

PRAMENE

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Budapest, Magyar Kancelláriasi Levéltár - Libri regii, vol. 5, fol. 288-289.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Levéltár 87264, 89037, 94888.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Fényképgyűjtemény 235103.

⁵¹ MVSR, Štátny archív v Bytči, fond Archív mesta Žilina, Scr. 12, MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény 235103.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Archív Žilina, fond Archív mesta Žiliny, Archivum secretum – č. 12.

EDÍCIE PRAMEŇOV

- FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. I.-XI.* Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829 – 1844.
- CHALOUPECKÝ, Václav (ed.). *Kniha žilinská.* Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1934, 304 s.
- LUKINICH, Imre (ed.). *A Podmanini Podmaniczky-család okleveltára. I (1351-1510).* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1937, 736 s.
- LUKINICH, Imre (ed.). *A Podmanini Podmaniczky-család okleveltára. II (1510-1537).* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1939, 739 s.
- MARSINA, Richardus (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. 1.* Bratislaviae : Academia scientiarum Slovaca, MCMLXXI, 472 s. + Tab XXV.
- MARSINA, Richard (zost.) *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003, 359 s. ISBN 80-88878-82-9.
- MARSINA, Richard (zost.). *História Žiliny – Žilina v listinách 1208 – 1438.* Žilina : EDIS – vydavateľstvo Žilinskej univerzity v Žiline, 2008, 95 s. ISBN 978-80-8070-919-8.
- RÁBIK, Vladimír (ed.). *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában (1181) 1214-1543.* Szeged : Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, 2010, 218 s. (Capitulum, VII.). ISBN 978-963-306-030-8.

LITERATÚRA

- FEKETE, NAGY, Antal (ed.). *Trencsén vármegye.* Budapest : Kiadja a magyar tudományos akadémia, 1941, 415 s.
- KRISTENOVÁ, Viera. 1963. *Žilina v minulosti a dnes.* Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1963, 248 s.
- MARSINA, Richard. *Žilina.* In *Lexikon stredovekých miest na Slovensku.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 577-590. ISBN 978-80-89396-11-5.
- MARSINA, Richard. *Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu.* In *Žilina: dejiny a prítomnosť.* Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1975, s. 35-56.
- MARSINA, Richard. *Vznik a počiatky mesta Žiliny.* In KRISTENOVÁ, Viera (zost.). *Žilina v minulosti a dnes.* Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1963, s. 17-53.
- MRVA, Marián. *Žilina a Alexander Lombardini. (V obsahu tiež originál-*

- ne Lombardiniho dielo Stručný dejepis slobodného mesta Žiliny z roku 1874*). Žilina : Artis Omnis, 2009, 137 s. ISBN 978-80-89341-12-2.
- RÁBIK, Vladimír. Rosina v stredoveku. In MRVA, Marián (zost.). *Vlastivedný zborník Považia XXVII*. Žilina : Považské múzeum, 2015, s. 67-76. ISBN 978-80-88877-73-8.
- RÁBIK, Vladimír. Závodie v stredoveku. In BRONČEK, Ondrej (zost.). *Závodie*. Žilina : Ing. Ondrej Bronček, 2018, 115 s. ISBN 978-80-570-0220-8.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Mapový klient. [online mapa]. Bratislava : ZBGIS. [cit. 11.4.2024]. Dostupné na internete: <<https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/zakladna-mapa?bm=zbgis&z=8&c=19.530000,48.800000&pos=48.800000,19.530000,8>>.
- Základná mapa. [online mapa]. Bratislava : Národný geoportál, [cit. 2024-04-11]. Dostupné na internete: <<https://geoportal.gov.sk/maps/default?view=-370572,-1229710,304.7887656217>>.
- Stredoveké hranice Žiliny. [online mapa]. Google Earth. [cit. 12.4.2024]. Dostupné na internete: <https://earth.google.com/earth/d/1nqE7ssw649E_XMYM9p2EjmjdmCGRmdQF?usp=sharing>.

PIATY LATERÁNSKY KONCIL (1512 – 1517)

Miroslav KOTRHA

The Fifth Lateran Council (1512–1517)

Abstract: *The Fifth Lateran Council is recorded in history as the last unsuccessful attempt to reform the Catholic Church before the outbreak of Martin Luther's Reformation. The council itself is considered inadequate, especially in terms of the issues that were the subject of its individual sessions. It lasted almost five years and was presided over by two popes, Julius II and Leo X, but neither pope was able to implement significant reforms that would help root out the flaws associated with simony, corruption, the collection of indulgences, and other unflattering practices, for which the Catholic Church was often a target of criticism. However, in addition to the frequent criticism of the Fifth Lateran Council, it is also necessary to highlight other matters discussed during its sessions, as well as the political situation in which the Papal States and the papacy found themselves. A success of the council can be considered the fight against the ideas of conciliarism and the achievement of a concordat with France. Topics also included the religious situation in Central Europe and the growing threat of the Ottoman Turks. The path to the declaration of the council was not straightforward, an important factor was also the declaration of the council in Pisa in 1512, which was convened by pro-French cardinals with the aim of weakening the authority of the then-pope, Julius II. Therefore, the council itself must be viewed from multiple perspectives, which had a significant impact on its sessions.*

Keywords: council, cardinals, Catholic Church, Lateran, sessions, conciliarism.

Úvod

V priebehu 16. storočia sa v rímskokatolíckej cirkvi udiali viaceré zásadné zmeny, ktoré predznamenal jej smerovanie až do dnešných dní. Ide predovšetkým o nepokojné obdobie, keď rímska cirkev musela zápasiť s vypuknutou reformáciou, čo zasiahla takmer všetky vtedajšie európske monarchie. Tieto udalosti predznamenal hlboká kríza vnútorného chodu Rímskej cirkvi, či úradu a autority pápeža, ktorá trvala fakticky počas celého neskorého stredoveku. Duchovní predstavitelia sa sami potýkali s nejednotnosťou názorov, ako túto nepriaznivú situáciu riešiť a vyviesť tak cirkev z krízy, v ktorej sa nachádzala. Nájsť konsenzus sa pritom pokúšalo množstvo jednotlivcov z radov duchovnej inteligencie, no presadzovanie reforiem zakaždým narážalo na úskalia, spojenými s vnútorným alebo zahraničným politickým podnebí, čo znemožňovalo ich realizáciu.¹ V podvečer vypuknutia reformácie sa tak konal koncil na dosiahnutie požadovaných zmien a zmiernenia napätia v cirkvi, do dejín vstúpil ako piaty lateránsky koncil. Tento koncil mal predstavovať upokojenie napätia, ktoré v katolíckej cirkvi eskalovalo už niekoľko desaťročí, dopredu však išlo o veľmi neľahkú úlohu, keďže jeho samotné zvolanie sprevádzali mnohé dramatické udalosti a pápež bol fakticky donútený k jeho vyhláseniu.

1 Problém predstavoval aj boj pápeža s rímskym cisárom o postavenie v hierarchii. SHAW, Christine. Július II and Maximilián I. In MATHEUS, Michael. *Martin Luther in Rom. Die Ewige Stadt als kosmopolitisches Zentrum und ihre Wahrnehmung*. Berlin : Walter de Gruyter GmbH, 2017, s. 155–157.

Zvolaniu koncilu predchádzali udalosti ako bola Veľká západná schizma, koncil v Pise v roku 1409, neskôr koncil v Kostnici 1414 – 1418, či napokon koncil v Bazileji. K pochopeniu situácie, v akej sa cirkev v danom období nachádzala, je potrebné sa zamerať na predchádzajúci vývoj, teda čo viedlo k jeho vyhláseniu. Najväčší problém v katolíckej cirkvi v období pred reformácie spočíval v samotnej moci pápeža pri koncilových zasadnutiach. Táto nejednotnosť vychádzala z myšlienok tzv. konciliarizmu, ktorého smerovanie sa zakladalo na obmedzení moci a autority pápeža, pričom by rozhodujúca moc spadala do rúk koncilového zhromaždenia. Obhajobou tejto teórie mal byť fakt, že pápežovi bola zverená moc od cirkvi a kolégia kardinálov.² Celá situácia bola navyše komplikovaná s pretrvávajúcimi bojmi na Apeninskom polostrove medzi talianskymi štátmi a francúzskymi a nemeckými panovníkmi, ktoré pretrvali až do polovice 16. storočia, čo malo taktiež veľmi negatívny dopad na smerovanie katolíckej cirkvi.³

Uznesenia koncilov konaných v 15. storočí a ich vplyv na piaty lateránsky koncil

Jednou z najdôležitejších tém, ktoré boli na piatom lateránskom koncile predmetom zasadania bol bezpochyby stále živý konciliarizmus. Túto problematiku musíme hľadať ešte v 15. storočí, ako produkt Veľkej západnej schizmy,⁴ ktorej dôsledky môžeme vidieť ešte aj v 16. storočí. Veľká Západná schizma, ktorá sa začala zvolením dvoch pápežov Urbana VI. a Klementa VII.⁵ sa vyostřila do takej miery, že sa dostali do popredia názory, podľa ktorých by sa cirkev mala zaobísť bez autority pápeža a všetky záležitosti majú byť riešené prostredníctvom všeobecného koncilu.⁶ Idea konciliarizmu sa naplno prejavila na koncile v Pise v roku 1409,⁷ keď sa prehĺbila pretrvávajúca schizma.⁸ Na koncile bol zvolený

2 Zástancovia moci a autority pápeža na druhej strane tvrdili, že pápež je volený prostredníctvom vôle Ježiša Krista. BURNS, H. James – IZBICKI, Thomas. *Conciliarism and Papalism*. Cambridge : University of Cambridge, 1997, s. 24.

3 SHAW, Christine. *Italian wars 1494–1559. War state and society in early modern Europe*. New York : Routledge, 2014, s. 1.

4 Korene konciliarizmu treba hľadať už u počiatkoch kresťanstva a konštituovaní cirkvi. DESILVA, Jennifer Mara. *Ritual negotiations: Paris de' Grassi and the Office of Ceremonies under Popes Julius II & Leo X (1504–1521)*. Toronto : University of Toronto, Dizertačná práca, 2007, s. 48.

5 To, že boli zvolení dvaja pápeži, ktorí obaja mali svoju pápežskú kúriu, znamenalo výrazný problém a rozkol v cirkvi, ktorý sa podarilo vyriešiť až počas kostnického koncilu. DLUGOŠ, František. *Koncily katolíckej cirkvi*. Levoča : Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojaššáka, 2005, s. 217–230.

6 DLUGOŠ, *Koncily katolíckej cirkvi*, s. 213.

7 Koncil neuznal ani jeden z pápežov, preto je kategorizovaný ako synoda. Koncilový snem v Pise zosadil dvoch pápežov a zvolil nového, ani jeden z pápežov to však neuznal a tak boli až traja pápeži súčasne.

8 ULLMAN, Walter. *A Short history of the papacy in the middle ages*. New York : Routledge, 2003, s. 194.

nový pápež Alexander V., no ani jeden z pápežov sa nehodlal vzdať, a tak boli v úrade pápeža naraz traja pápeži.⁹ Tento stav len utvrdilo teóriu konciliarizmu, ktorý by mohol v budúcnosti podobným udalostiam predísť. Pre odstránenie schizmy sa konal ďalší koncil v Kostnici. Zasadania, ktoré sa začali v roku 1414, sa zúčastnil len jeden z troch pápežov, a to Ján XXIII., ktorý koncil zvolal, no napriek tomu koncilu nedôveroval, preto prišiel aj s ozbrojeným sprievodom. Snem sa uzniesol prinútiť odstúpiť všetkých troch pápežov, no ani jeden to nechcel urobiť dobrovoľne. Ján XXIII. sa pokúsil ujsť z Kostnice preoblečený za rytiera. Jeho útek spôsobil polemiku, či je možné viesť koncil bez pápeža. Snem však vďaka Žigmundovi Luxemburskému pokračoval, čo len utvrdilo prijatie konciliarizmu. Na koncile bol zvolený nový pápež Oto Colonna ako Martin V., čím sa oficiálne ukončila Veľká západná schizma.¹⁰

V rámci prijatia reformných opatrení bol vydaný dekrét „*Frequens*“, ktorý v duchu konciliaristických myšlienok nariadoval konanie všeobecných koncilov, najprv po piatich rokoch od koncilu v Kostnici, druhý sa mal konať o sedem rokov a potom každých desať rokov, čím sa malo predísť vzniku schizmy.¹¹ Jeden z najzásadnejších dekrétov vydaných na kostnickom koncile bol tzv. „*Haec sancta synodus Constantiensis*“. Podľa tohto dokumentu má zvolaný koncil svoju moc priamo od Ježiša Krista. To znamená, že aj pápež musí poslúchať autoritu koncilu, a to konkrétne v otázkach viery, jednoty a reformy. V bule je obsiahnutá aj časť, ktorá hovorí, že pokiaľ veriaci, ktorý sa tvrdošijne postaví proti rozhodnutiu koncilu, hoci ide aj o pápeža, musí mu byť uložený trest.¹²

Podľa nariadení dekrétu „*Frequens*“ sa v roku 1423 konal koncil v Pávii, v meste vypukol mor, a tak bol koncil presunutý do Sieny, avšak žiaden významnejší počin tento koncil nezaznamenal.¹³ V roku 1431 sa otvoril nový koncil v Bazileji, ktorému predsedal Eugen IV., jeho počiatky sa niesli stále v silnom duchu konciliarizmu, no situácia sa pomerne dosť vyhrotila, keď bola z dôvodu vojen len veľmi nízka účasť prelátov, pápež chcel koncil prerušiť a zvolať do Bolone,¹⁴ čo konciliaristicky naladení kardináli odmietali, tým sa začal opäť dlhodobý boj pápeža s konciliaristickým hnutím, ktoré vyvrcholilo neúspešným zosadením Eugena IV.

9 Alexander za krátko zomrel a nahradil ho Ján XXIII. Súčasne tak boli traja pápeži Ján XXIII., Benedikt XIII. a Gregor XII. DLUGOŠ, *Koncily katolíckej cirkvi*, s. 218.

10 Hoci bol konciliarizmus oficiálne uznaný a prijatý, žiaden z pontifikov ho oficiálne neuznal. DLUGOŠ, *Koncily katolíckej cirkvi*, s. 222.

11 ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny (s osobitným zreteľom na vývin cirkevných dejín Slovenska) II. Turčiansky Svätý Martin : Neografia, 1943*, s. 31.

12 ALBERIGO, Giuseppe. *Historia De Los Concilios Ecumenicos*. Salamanca: Sigúeme, 1993, s. 192.

13 ŠPIRKO, *Cirkevné dejiny*, s. 32.

14 Jedným z dôvodov bola aj snaha o vytvorenie jednoty s východnou cirkvou, preto sa na koncil chystali aj grécki preláti, no Bologna bola pre Grékov výhodnejšie miesto na zasadanie, než vzdialený Bazilej.

a zvolením nového pápeža Félixa V.¹⁵ Eugen sa v boji s konciliarizmom nehodlal vzdať a pokračoval v koncile, ktorý znovuotvoril vo Ferrare. Na tomto koncile boli zavrhnuté všetky uznesenia koncilu v Bazileji, ktorý pokračoval v zasadaní bez Eugena. Koncil vo Ferrare bol následne presunutý do Florencie¹⁶ a jeho hlavným zámerom bolo vytvorenie únie s východnou cirkvou, ktorá sa nachádzala v neľahkých časoch kvôli osmanským výbojom na Balkáne. Úniu sa síce nepodarilo zrealizovať, no dôležitým faktorom bolo, že východná cirkev uznala postavenie pápeža, čo značne otriaslo konciliaristickým hnutím. Eugenovi sa napokon podarilo udržať si svoje postavenie a úspešne vzdorovať konciliarizmu až do svojej smrti v roku 1447, v roku 1449 bola nejednota v západnej cirkvi formálne ukončená počas pontifikátu Mikuláša V.

Na situáciu reagoval aj francúzsky kráľ Karol VII., ktorý sa pomocou francúzskeho kléru rozhodol vydať tzv. pragmatickú sankciu z Bourges,¹⁷ čím prijal vybrané dekréty a uznesenia z koncilu v Bazileji, podporujúce konciliarizmus, čo veľmi vplývalo na ďalšie politické smerovanie a medzinárodné vzťahy oboch autorít.¹⁸ K problematike vývoja v cirkvi vplyvajúceho na jej smerovanie do vyhlásenia piateho lateránskeho koncilu treba uviesť aj pontifikát Pia II., ktorý v roku 1459 zvolal kongres do Mantovi,¹⁹ kde vyhlásil, že všetky konciliaristické snahy a s ním aj dekrét „*Frequens*“ sú heretickým počínom a majú sa trestať exkomunikáciou.²⁰ Svoj boj za úplnú moc pápežov nad koncilom završil vydaním buly „*execrabilis*,“ ktorou odsúdil moc koncilu nad pápežom.²¹ Pontifikát Pia II.²² tak prinavrátil absolutistickú moc do rúk pápeža a ukončil éru tzv. konciliarizmu,²³ napriek tomu však ostávali jeho myšlienky aj naďalej živé, čo vyvrcholilo v druhom desaťročí 16. storočia.

15 ŠPIRKO, *Cirkevné dejiny*, s. 35.

16 Neskôr bol opäť presunutý z Florencie tentokrát do Ríma.

17 ŠPIRKO, *Cirkevné dejiny*, s. 37.

18 Problém pre pápeža predstavovali aj nemecké krajiny, ktoré na vlastnom sneme podobne ako Francúzsko prijali určité dekréty z bazilejského koncilu. Išlo však len o krátkodobú záležitosť, lebo už v roku 1449 dosiahol pápež Mikuláš V. zmierenie s nemeckým panovníkom. ŠPIRKO, *Cirkevné dejiny*, s. 37.

19 Tento kongres sa konal za účelom zjednotenia kresťanského západu proti rozpínavosti Osmanskej ríše. MALONE-LEE, Michael. *Cardinal Bessarion (1403 – 1472): most Latin of Greeks, most Greek of Latins*. New York : Routledge, 2024, s. 122.

20 O'BRIEN, Emily. *The 'commentaries' of pope Pius II (1458–1464) and the crisis of the fifteenth-century papacy*. Toronto : University of Toronto Press, 2015, s. 81.

21 BISAHA, Nancy. *From Christians to Europeans Pope Pius II and the Concept of the Modern Western Identity*. New York : Routledge, 2023, s. 193.

22 Sám Pius II. spočiatku zastával názory konciliarizmu, dokonca bol autorom diela „*Libellus dialogorum de auctoritate Concilii*,“ vydaného v roku 1441, kde plne s konciliarizmom súhlasil. Okolo roku 1450 napísal iné dielo „*De rebus Basileae gestis stante vel dissoluto Concilio*,“ v ktorom sa od týchto myšlienok odvrátil. Jeho počiatočné zmýšľanie mu však jeho oponenti veľmi často pripomínali. STOK, Fabio. *Aeneas redivivus: Piccolomini and Virgil*. In *Pan. Rivista di Filologia Latina* 7, 2018, s. 165.

23 LEANOS, Jaime. *Oppotunism or sef awareness. The misunderstood persona of pope Pius II*. In *Imago Temporis. Medium Aevum*, V. 2011, s. 250.

Pred vyhlásením koncilu

V roku 1503 usadol na pápežský stolec po smrti Pia III. Giuliano della Rovere, ako Július II.²⁴ Pri svojom zvolení sa zaviazal, že vyhlási cirkevný snem,²⁵ no jeho hlavným cieľom bolo zväčšiť politickú autoritu pápežského štátu, ktorá bola umenšovaná výsadným postavením vplyvných vojvodov, ale aj mestskou republikou Benátkami. Republika ostávala poslednou talianskou mocnosťou, a to aj vďaka tomu, že v rámci vojen vedených Júliusovými predchodcami sa Benátkam podarilo ukrojiť z územia, patriaceho pôvodne pápežskému štátu.²⁶ Započala sa tak nová etapa v boji o prinavrátanie absolútnej moci do rúk pápeža, ktorá si vyžiadala časté vojnové ťaženia, v dejinách si preto vyslúžil Július II. prezývku „Bojovný,“ keďže sa na ťaženiach zúčastňoval osobne.²⁷ Potom, čo sa mu podarilo stabilizovať situáciu v pápežskom štáte, obrátil svoju pozornosť na Benátky, ktoré považoval za najväčšieho nepriateľa. Inicioval tak vytvorenie tzv. Ligy v Cambrai, ktorá vznikla pod zámkou zjednotenia monarchií proti spoločnému nepriateľovi, teda Osmanskej ríši. Július však z Ligy v Cambrai dokázal vyťažiť čo najviac, aby bola celá záležitosť vedená proti Benátskej republike. Jej trvanie bolo len veľmi krátke, no odzrkadľuje politické lavírovanie Júliusa II., ktorý sa vzápätí po Benátskej porážke postavil na stranu Benátok, aby zamedzil rastúci vplyv Francúzska, ktoré vďaka Lige v Cambrai dosiahlo územné zisky na území Talianska. V roku 1511 sa Július II. rozhodol iniciovať vznik novej ligy, tzv. Svätej ligy, ktorá mala zamedziť vplyv Francúzska v Taliansku.²⁸

Nepriateľské počínanie Júliusa II. proti francúzskemu kráľovi nenechalo dlho čakať na odozvu. V roku 1510 sa zišiel francúzsky klérus, ktorý sa vyslovil za zvolanie koncilu, nezávislého od autority pápeža, tak ako to bolo dohodnuté na koncile v Bazileji. Dôvodom pre zvolanie tohto koncilu malo byť predovšetkým absolutistické správanie pápeža Júliusa II., zároveň išlo o odozvu na jeho prílišné politické manévrovanie.²⁹ Krátko na to bol 16. mája 1511 v talianskom meste Miláno zvolaný koncil, ktorý sa mal konať v meste Pisa. Podporu pre uskutočnenie koncilu našlo deväť vzdorujúcich kardinálov predovšetkým u francúzskeho kráľa

24 Bol synovcom Sixta IV., ktorý ho v roku 1471 menoval kardinálom. CHAMBERS, David. *Popes, Cardinals and War: The Military Church in Renaissance and Early Modern Europe*. London : I.B. Tauris, 2006, s. 75.

25 BIZOŇOVÁ, Monika. Piaty lateránsky koncil. Jeho priebeh a závery. In *Historica ecclesiastica*. 2018, roč. IX. č. 1. s. 16.

26 SHAW, Christine. *Július II. pápež bojovník*. Praha : Paseka, 2001, s. 122–123.

27 ŠPIRKO, Cirkevné dejiny, s. 54.

28 NAGY, Imrich. *Erazmov nárek nad rozvratom kresťanskej Európy na prahu novoveku*. Banská Bystrica : Beliana, 2019, s. 6.

29 MINNICH, H. Nelson. Luther, Cajetan, and Pastor Aeternus (1516) of Lateran V on Conciliar Authority. In MATHEUS, Michael et al. *Martin Luther in Rom: Die Ewige Stadt als kosmopolitisches Zentrum und ihre Wahrnehmung*. Berlin : De Gruyter, 2017, s. 188.

Ľudovíta XII., ale aj cisára Maximiliána I.³⁰ Július vedel, že musí konať, a tak 18. júla 1511 vyhlásil bulou „*Sacrosanctae Romanae ecclesiae*“ konanie ďalšieho koncilu. Za miesto rokovaní bol určený Lateránsky palác, kde bol v minulosti vybudovaný komplex pre koncilové zasadania, keďže tu zriadili aj miestnosti, ktorá bola výlučne stavaná na koncily tzv. *aula concilii*. Július vymenoval komisiu kardinálov, tá mala za úlohu vypracovať všetky potrebné náležitosti, aby sa koncil podarilo uskutočniť.³¹ Navzdory snáh sa rebelujúci kardináli snažili aplikovať konciliaristické myšlienky, podľa ktorej má hlavnú moc v cirkvi koncil a nie pápež.³² Všeobecne sa však vedelo, že koncil v Pise nie je zvolený preto, aby riešil reformy v cirkvi, ale z dôvodu, aby francúzsky kráľ prinútil pápeža k poslušnosti. To bolo aj dôvodom prečo pozostával väčšinovo z francúzskych prelátov.³³

Keď Július vydal bulu „*Sacrosanctae Romanae ecclesiae*“ tak členovia koncilu v Pise rozširovali tvrdenia, že takto zvolaný koncil nemôže byť legitímny, keďže ho pápež nezvolal dobrovoľne a z vlastnej vôle. Dňa 21. apríla 1512, počas ôsmej schôdze pisanského koncilu, suspendovali Júliusa z úradu pápeža vo veci administratívnych i duchovných záležitostí. Tento krok však už nemal žiadnu váhu.³⁴

Priebeh piatich zasadaní piateho lateránskeho koncilu počas pontifikátu Júliusa II.

Medzi kardinálmi poverenými vybavovaním koncilových náležitostí boli Raffaello Riario, Leonardo della Rovere, Antonio Maria del Monte, Luigi de Aragonia, Marco Vigerio, Pietro Accolti, Alessandro Faroe-se a Tomáš Bakóc. Tesne pred zahájením koncilu boli všetci spomenutí poverení riešením reformnej činnosti rímskej kúrie.³⁵ Koncil musel byť pre vedenie vojny pápeža viackrát preložený na napokon sa ho podarilo otvoriť. Celkovo mal piaty lateránsky koncil 12 zasadnutí a trval pomerne dlhé obdobie v rozmedzí necelých 5tich rokov, no jeho aktivita bola len veľmi málo rázna. Predstavení duchovní rokovali predovšetkým o odmietnutí koncilu v Pise sčasti o dogmatických záležitostiach, avšak boli predostreté aj reformné body, ktoré ako neskôr vyplynulo, sa minuli ráznym účinkom.³⁶

Koncilové zasadnutie bolo slávnostne zahájené 3. mája 1512.³⁷ V úvode sa prečítali pápežské buly *Sacrosanctae Romanae ecclesiae*, *Inscruta-*

30 MINNICH, H. Nelson. *The Decrees of the Fifth Lateran Council (1512–17): Their Legitimacy, Origins, Contents, and Implementation*. New York: Routledge, 2016, s. 66.

31 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran*, s. 66.

32 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran*, s. 156.

33 SHAW, *Július II.*, s. 292–293.

34 SHAW, *Július II.*, s. 178.

35 SHAW, *Július II.*, s. 157.

36 ŠPIRKO, *Cirkevné dejiny*, s. 55–56.

37 ALBERIGO, *Historia de los concilios*, s. 273.

bilis a Romanus pontifex.³⁸ Inauguračný prejav na koncile predniesol na žiadosť Júliusa II. Giles z Viterba, do dejín sa zapísal najmä jeho výrok: „*Ludia musia byť zmenení náboženstvom, nie náboženstvo ľuďmi*.“³⁹ Giles vo svojom kritickom príhovore priblížil potrebu zvolania koncilu pre mnohé nedostatky, ktoré v kresťanskej spoločnosti panovali.⁴⁰ Július II. osobne stanovil, aký bude rokovací poriadok koncilu, ktorý sa mal do-držiavať počas celého konania koncilu, ďalej boli vymenované všetky zvyšné úradnícke funkcie, ako boli prokurátori, notári, skrutátori hlasov a ďalšie dôležité funkcie potrebné pre samotný chod koncilu.⁴¹ Každý z prítomných prelátov musel pápežovi pred začiatkom zasadania vzdať hold. Kardináli tak museli pápežovi pobožkať ruku, vysvätení prelāti mu bozkávali koleno a nevysvätení bozkávali pápežovi nohy.⁴² Prítomných na prvom zasadnutí koncilu bolo celkovo 15 kardinálov, ďalej to bolo 11 pápežských sprievodcov a dvaja latinskí patriarchovia z Alexandrie a Antiochie. Na zasadnutí sa okrem organizačných bodov pojednávalo o potrebe modlitieb a prosby k Bohu, či konania svätej omše. Zásadnejšie témy sa neotvorili.⁴³ Július hoci často konzultoval mnohé témy s členmi koncilu, tak nemal v pláne vložiť konečné slovo do jeho rúk, keďže sa snažil ovládnuť jeho celkový chod.⁴⁴ Obával sa však, že by mohlo dôjsť k nepokojom, ktoré by boli iniciované francúzskym kráľom s cieľom narušiť priebeh koncilu, prípadne spochybníť koncil v Lateráne, čím by prilepšil koncilu v Pise. Preto zabezpečil, aby na poriadok v meste dohliadala garda, v Ríme sa tak pohybovalo množstvo ozbrojencov dohliadajúcich na pokojný priebeh zasadania.⁴⁵

Už pár dní po prvom zasadnutí sa uskutočnilo druhé zasadanie koncilu, konalo sa 17. mája 1512 a úvodnú reč tentokrát predniesol Tomáš de Vio.⁴⁶ Predmetom zasadania bolo predovšetkým odsúdenie koncilu v Pise, ktorý Július II. vyhlásil za schizmatický. Koncil bol označený ako snaha rozbitia jednoty v cirkvi. Všetky dekréty, výnosy, milosti, rozsudky

38 BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 16.

39 „...*homines per sacra immutari fas est, non sacra per hominem*....“. Oratio prima Synodi Lateranensis habita: [online]. [cit. 14.1.2025]. Dostupné na internete: <https://objdigital.bn.br/objdigital2/acervo_digital/div_obrasraras/or874863/or874863.html#page/1/mode/1up>.

40 O'MALLEY, John. Historical Thought and the Reform Crisis of the Early Sixteenth Century. In *Theological Studies*, 1967, roč. 28, č. 3. s. 533.

41 DLUGOŠ, *Koncily katolíckej cirkvi*, s. 256.

42 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 78.

43 Prítomní boli aj predstavitelia nižšieho kléru. BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 16. Počas celého snemu sa ho zúčastnilo okolo 150 osôb, z toho bolo 16 kardinálov, 12 patriarchov, 79 biskupov, traja generálni predstavení reholí, no nesmieme zabudnúť, že počas koncilu boli prítomní aj cirkevní právnici a teológovia. DLUGOŠ, *Koncily katolíckej cirkvi*, s. 254.

44 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 157.

45 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 156.

46 Oratio in secunda sessione Concilii Lateranensis. [online]. [cit. 16.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://gredos.usal.es/handle/10366/44282>>.

a akákoľvek iná činnosť koncilu v Pise, ktorý sa neskôr presunul z mesta Pisa do Milána a následne do Vercelli. Okrem toho sa koncil uzniesol na schválení a potvrdení všetkých dekrétov, vyhlásení, zákazov, príkazov, výziev, varovaní, aplikovaní cirkevného interdiktu, cenzúry, kanonických sankcií a iných rozsudkov, ktoré vydal pápež Július II., hoci pápež uvádza, že nie je potrebné, aby boli opätovne ratifikované, koncil ich potvrdil s tým, aby boli rešpektované a platné. Napokon sa Július uzniesol, že bude aj tretie zasadnutie koncilu, ktoré sa bude konať až tretieho novembra. Dôvodom mali byť najmä blížiace sa letné horúčavy, čím sa malo vyhovieť prelátom, čo pochádzali zo vzdialenejších krajinách, teda z celého kresťanského sveta, a aby sa tak ulahodilo ich zdravotným dôvodom pri cestovaní. Preláti mali povolené opustiť Rím v období pred tretím zasadnutím, no boli povinní sa v stanovený termín dostaviť späť.⁴⁷ Za zaujímavosť stojí zmienka o tom, že pred začiatkom druhého zasadania mal v úmysle kardinál Tomáš Bakóc celebrowať omšu odetí v prepychovom odeve a pri omši používať svoj vlastný zlatý kalich posiaty drahokamami. Július II. mu zakázal slúžiť omšu v tak okázalom štýle, išlo o demonštrovanie pápežskej autority, kde sa nikto nemohol snažiť znižovať veľkoleposť a pompéznosť pápeža. Tomáš Bakóc zákaz nerešpektoval a omšu slúžil naozaj pompézne. Július si demonštrovaním svojej vážnosti potrpel, aby mu opäť pred začatím zasadania skladali hold všetci prítomní, čo ale bolo veľmi časovo náročné. Počas druhej schôdze dokonca tak silno pršalo, že si voda našla svoju cestu aj do miestnosti, kde sa vzdával Júliusovi hold. Preláti tak museli vyčkávať v mokrom prostredí, kým sa ceremónia vzdania holdu pápežovi neskončila.⁴⁸

Tretie zasadanie koncilu sa napokon nekonalo tretieho novembra, ale až o mesiac neskôr, teda tretieho decembra, k čomu mali byť pádne dôvody odsúhlasené aj zborom kardinálov. Obsahovo sa ani tretí dekrét zo zasadania nelíši od druhého, keďže sa primárne zameriava na odsúdenie koncilu v Pise, ktorý medzičasom niekoľkokrát zmenil miesto pôsobenia, a počas tretieho zasadania koncilu v Lateráne sa konal vo francúzskom meste Lyon. Mohol za to vojensko-politický vývoj, pre ktorý sa Francúzi museli stiahnuť z Itálie.⁴⁹ Pápež sa rozhodol potrestať Francúzsko za to, že podporovalo koncil v Pise, a tak naň uvalil interdikt. O tomto návrhu mali cirkevní otcovia hlasovať individuálne a nahlas vyriechnúť svoj hlas, ktorý by bol následne sčítaný notármi. Pri hlasovaní mali dokonca práva vyjadriť, čo konkrétne sa im na pripravovanej bule páči a s čím na-

47 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 20.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranen-se_V___Documenta_LT.doc.html>.

48 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 157.

49 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 20.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranen-se_V___Documenta_LT.doc.html>.

opak nesúhlasia.⁵⁰ Všetci prítomní zahlasovali za uvalenie interdiktu na Francúzsko, no Július povedal, že hlasovanie nebolo dostatočne rázne, a preto nariadil hlasovanie zopakovať.⁵¹ Lyon bol osobitne zmienený pri uvalení cirkevného trestu, ako mesto, ktoré prichýlilo koncil namierený proti Júliovi II. Pápež okrem uvalenia interdiktu zakázal v Lyone konanie každoročných trhov, ktoré tak mali byť presunuté do Ženevy. V neposlednom rade boli na zasadnutí označení za heretikov menovite Bernard Carvajal, Guillaume Briconnet, René de Prie a Frederick zo San Severina, ktorí sa aktívne podieľali na pisanskom koncile, pričom všetky ich výnosy a nariadenia ostávajú neplatné. Medzi úspech Júliusa môžeme zaradiť aj získanie podpory pre koncil od cisára Maximiliána I. Habsburského.⁵²

Už 10. decembra 1512 sa uskutočnilo v poradí štvrté zasadnutie piateho lateránskeho koncilu, ktorého predmetom boli dve témy a to tzv. pragmatická sankcia Buorges⁵³ a držba benefícií, ktoré boli udelené na koncile v Pise.⁵⁴ Úvodnú reč pri zahájení zasadania mal Christoforo Marcello. Vo svojom rozsiahlom prejave poukazoval na dôležitosť pápežovej autority, no jemným nádychom sa snažil karhavo poukázať na nemravné veci, ktoré sa na pápežskom stolci diali, čo slúži ako zrkadlo pre ľudí, ktorí pápežove skutky napodobňujú. Lateránsky koncil označil za veľmi dôležitú a najposvätejšiu záležitosť, keďže sa tu majú prerokovať zmeny a reformy v cirkvi. V neposlednom rade vyzdvihol aj úspechy Júliusa II. na vojenskom poli a prinavrátenie talianskych miest pod moc pápežského štátu.⁵⁵ Marcello tak vyobrazil pápeža Júliusa II. ako obetavého ochrancu viery, ktorý s nasadením svojho života bojoval za prinavrátenie moci cirkvi. Čo sa týka pragmatickej sankcie z Bourges, Július vyhlásil, že ňou bola dlho oslabovaná moc a autorita pápeža zo strany

50 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 157.

51 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 66.

52 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 22.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04/z/_15121517___Concilium_Lateranense_V__Documenta_LT.doc.html>.

53 Pragmatickú sankciu z Bourges vydal francúzsky kráľ Karol VII., čím sa Francúzske kráľovstvo odtrhlo od podradenosti svätej stolici a vzniká tzv. národná cirkev. V roku 1461 sa Ľudovít XI. rozhodol zbližiť s pápežom Piom II., a tak pragmatickú sankciu z Bourges anuloval. CHAMPION, Pierre. LOUIS XI. New York : Dodd Mead & Company, 1929, s. 167. Pius Ľudovít dokonca ponúkol Piovi, že zostaví križiacke vojsko, ak mu pápež pomôže s dosadením svojho pretendenta na neapolský trón, ten to síce odmietol, no rozhodol sa, že vymenuje dvoch kardinálov z Francúzska, čo na čas upokojilo situáciu medzi pápežom a francúzskym kráľom. BISAHA, *From Christians to Europeans*, s. 194.

54 BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 17.

55 Christophori Marcelli In quarta Laterane. [online]. [cit. 22.1.2025]. Dostupné na internete: <https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5Qac-kUSfYOB6AJRN-pLCuTAXCKwNE8YSEwrndzI49lAVi3Ii17oJjIh_YmHwBgU2ONEoR-KHs8Nq4SLqwQMhJuiaL_Um3I09BF1peeAe6o4t1P8GIxW42OdnBMJYQ9ZMD5Rp-NzvqLYJdXHQthU98VHwRk10ILmM3GysaOtzFoXYcMF2r2vifBeJ_MilDiCtj-pU5ZDacGbyEr-8kmPjef4sg1y5jt6jU-ujP8HW4PmfuSaAwHIROpPVO6v-E6pSbPKcp-CSC_B5ClSALTDBypmvs3V662H6sOg>.

prelátov z Francúzska, ktorý ju vykonávali, hoci nedisponovali potrebnou zákonodarnou mocou. Pragmatickú sankciu označil za urážku Boha a preto ju treba zrušiť, tak ako ju už kedysi zrušil francúzsky kráľ Ľudovít XI., zároveň rozkázal pripevniť edikt na dvere kostolov v Miláne, Astii a Pávii,⁵⁶ čím sa mali dostaviť pred pápeža a koncil všetci podporovatelia pragmatickej sankcie a vysvetliť dôvod prečo by nemala byť zavrhaná a označená za neplatnú, keď uráža autoritu pápeža, porušuje cirkevné kanóny pričom siaha na cirkevnú slobodu a dôstojnosť.⁵⁷ Štvrté zasadnutie riešilo aj dosť závažnú tému týkajúcu sa dopadov z koncilu v Pise, kde boli vymenované rôzne cirkevné funkcie a prerozdeľované benefície prelátom, čo však viedlo k značnému rozkolu. Pápež teda vyhlásil, že preláti musia všetky benefície a majetky nadobudnuté na koncile v Pise vrátiť v lehote dvoch mesiacov, inak im budú skonfiškované aj tie, nadobudnuté legitímne. V neposlednom rade sa pápež uzniesol, že všetky dávky, ktoré budú vyzbierané prostredníctvom nariadení z koncilu v Pise, budú použité na kampaň proti neveriacim.⁵⁸

Piate zasadanie piateho lateránskeho koncilu sa uskutočnilo 16. februára roku 1513 a išlo zároveň o posledné zasadanie pod pápežom Júliusom II.⁵⁹ Jeho obsahom bol boj proti simónii, čo bolo jedným z najväčších problémov pri konkláve. Jej odstránením sa Július zaoberal od začiatku svojho pontifikátu, keď už tretí rok po svojom zvolení vydal nariadenie, ktoré malo simónii zabrániť. Jednomyseľne sa prijalo a potvrdilo Júliusove nariadenie z roku 1505, ktoré hovorí o tom, že ak sa nájde čo i len jedno podozrenie⁶⁰ od kardinálov zo simónie,⁶¹ a hoci by bol pápež zvolený dvojtretinovou väčšinou, tak jeho voľba nebude platná. Osoba usvedčená zo simónie bude pozbavená kardinálskej hodnosti a všetkých benefícií a dôchodkov akéhokoľvek druhu. Takého preláta sa totiž nedá považovať za skutočného nasledovníka apoštolov. Toto vyhlásenie sa stalo záväzným pre všetkých kardinálov, no i bežný rímsky ľud, ako aj v prípade kastelánov na Anjelskom hrade a správcov cirkevných majetkov, pričom ak by bol takto intronizovaný pápež, mohli ho títo hodnostári, ako oddaní nasledovníci cirkvi, prestať poslúchať, no nebude im hroziť žiaden cirkevný trest. Ak sú obvinení zo simónie preláti z krajín,

56 Prístup do Francúzska nebol z vojensko-politických dôvodov možný.

57 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 22.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517__Concilium_Lateranense_V__Documenta_LT.doc.html>.

58 BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 17.

59 BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 17.

60 Vzťahovalo sa to na hocikáký prísľub úradov peňazí či majetkov a iných prísľubov. Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 27.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517__Concilium_Lateranense_V__Documenta_LT.doc.html>.

61 Snahu o odstránenie simónie, môžeme vidieť u Júliusa II., už v roku 1505. BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 17.

ktoré nepatria pod pápežský štát, mali byť ich benefícia skonfiškované svetskými vladármi, teda podľa toho kam ich beneficium patrilo. Ak ich do troch mesiacov od odhalenia simónie svetskí vládcovia neskonfiškujú, pripadnú do rúk pápežského štátu, ktorý s nimi bude narábať ako so svojim.⁶² Koncil sa tak postupne začal venovať aj jednej z dôležitých tém ohľadom reformy pri voľbe pápeža a častým uplácانím kardinálov, ktorí s prísľubom peňazí a udelených majetkov volili toho, kto im z kandidátov ponúkol najviac.

Napriek tomu, že sa pápež Július II. nedožil ukončenia koncilu, výrazne sa zapísal do dejín cirkvi ako jeden z najznámejších renesančných pápežov. Prostredníctvom piateho lateránskeho koncilu sa snažil vložiť absolútnu moc do rúk pápeža, čo sa mu do značnej miery podarilo. Z dekrétov vydaných z jednotlivých zasadaní koncilu je vidieť, že jeho hlavným úmyslom pre otvorenie koncilu nebola reforma, či riešenie krízy pápežského úradu, no porazenie všetkých nepriateľov v boji o moc, ktorú si sám ako pápež uzurpoval, teda najmä boj s conciliarizmom a francúzskym panovníkom. Svojou politikou sa zapísal do dejín ako „pápež bojovník,“ keďže bol presvedčený, že vojnami za uchovanie nezávislosti pápežského štátu, dokáže zabezpečiť posilnenie katolíckej cirkvi.⁶³

Napriek malému náznaku o aplikovanie reforiem bol Július terčom kritiky aj po svojej smrti roku 1513. Proti pápežskej politike Júliusa II. bol napríklad aj holandský humanista Erasmus Rotterdamský, ktorému sa pripisuje autorstvo tzv. „*Iulius exclusus e coelis*.“⁶⁴ Toto dielo bolo vydané krátko po pápežovej smrti pričom parodovalo pápeža snažiaceho sa dostať do neba.⁶⁵ Po skone pápeža sa zasadanie koncilu prerušilo, Júliusove predsedania koncilu sa však javili priveľmi nedostatočné, keďže z piatich zasadnutí sa väčšina venovala boju o prinavrátenie prestíže do rúk pápeža. Preto sa od nového pápeža očakávalo, aby pokračoval vo vedení koncilu a úspešne dokončil začaté reformy.

Mesiac pred svojou smrťou Július ešte aktívne viedol všetky diplomatické aktivity svätej stolice, no koncom januára 1513 ho prepadla silná horúčka, ktorá ho pripútala k posteli. Pápežov stav sa zhoršoval natolko, že sa začal pripravovať na svoj odchod. Hoci sa nevyjadril kto by sa mal stať jeho nástupcom, upozorňoval kardinálov, aby sa

62 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 29.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranen-se_V_Documenta_LT.doc.html>.

63 SHAW, Július II., s. 318.

64 Július II. musel pre svoju politiku znášať viaceré útoky na jeho osobu aj počas obdobia jeho pontifikátu. Údajne mal dokonca okolo roku 1509 kolovať v Benátkach list od Ježiša Krista pre Júliusa II., kde bolo uvedená datovacia formulka ako: v Nebi 26. decembra 1509. CHAMBERS, *Popes, Cardinals and War*, s. 110.

65 Dielo bolo vydané asi okolo roku 1514.

správali svedomito s najväčšími záujmami cirkvi.⁶⁶ Július II. napokon zomrel 20. februára 1513. Pred začatím konania konkláve bola zriadená trojčlenná rada z kardinálskeho kolégia. Spomedzi kardinálov kňazov bol zvolený Tomáš Bakóc, spomedzi kardinálov diakonov zas kardinál Raffaele Riario a spomedzi kardinálov diakonov to bol Alessandro Farnese. Panovníci a ich vyslanci sa po skone kráľa snažili zabezpečiť, aby sa na pápežskom stolci ocitol im vhodný kandidát. Postupne sa aktivoval francúzsky kráľ, ktorý kládol dôraz na to, aby sa novým pápežom stal Francúz, nemecký cisár však vkladal nádeje do svojho dôverníka kardinála Corneta. Vyslanci z Poľska a Uhorska zas vkladali nádeje do Tomáša Bakóca.⁶⁷ Dňa 4. marca 1513 sa začalo tzv. konkláve na voľbu nového pápeža. Na začiatku obslúžil úvodnú omšu kardinál Tomáš Bakóc, išlo o tzv. *spirito sancto*.⁶⁸ Urobil tak v Bazilike sv. Petra pri oltári sv. Ondreja.⁶⁹ Prvé dni zasadania konkláve boli určené na rokovania kardinálov medzi sebou, no už 10. marca bolo prvé tzv. skúšobné hlasovanie. Toto hlasovanie nebolo oficiálne, lebo kardináli mali povolené napísať aj viaceré mená uchádzačov. Na prvom mieste sa tak ocitol španielsky kardinál Ján z Valencie, na druhom mieste kardinál Tomáš Bakóc. Oficiálne hlasovanie sa uskutočnilo nasledujúci deň a po viacerých výmenách názorov bol za nového pápeža zvolený Giovanni di Lorenzo Medici, ktorý prijal meno Lev X.⁷⁰

Priebeh piateho lateránskeho koncilu počas pontifikátu Leva X.

Nový pápež Lev X. tak podľa svojho prísľubu pokračoval v zasadaní koncilu. Hoci si takisto, ako jeho predchodca potrpel na prezentovanie sily a moci pápeža, správal sa menej okázalo ako Július. Zmenu môžeme vidieť napríklad aj v tom, že pri zahajovacom ceremoniáli prišiel na zasadnutie peši a nenechal sa niest', dokonca povolil prelátom, aby mali tiež možnosť vyjadriť sa ohľadom programu koncilu. Pohľad Leva na koncil bol odlišný aj v tom, že ak sa snažil uviesť reformy, ktoré sa nepáčili prelátom a boli kritizované, tak namiesto ich vynútenia pod svojím hnevom oponoval prelátom, že potrebuje čas, aby ich prerobil.⁷¹ Koncil sa tak dostal do druhej fázy, ktorá sa už neniesla v duchu Júliusovej absolútnej nadradenosti. Hoci sa Lev chcel zmieriť s predstaviteľmi koncilu v Pise, dokonca im odpustil a udelil milosť, tak kardinálom Bernardinovi de Carvajal a Frederigovi de San Severinovi, ktorí sa

66 Údajne mal požiadať kardinálov, aby hlavne nevolili Tomáša Bakóca, keďže sa obával, že by mohol otočiť politicko-diplomatický kurz svätej stolice. FRAKNÓI, Vilmos. *Erdődy Tamas Bakóc élete*. Budapest : Libri, 1889, s. 130.

67 Na stranu Tomáša Bakóca sa stavali aj Benátky. Predsa však vkladala nádeje aj do vlastného kandidáta z Benátok. FRAKNÓI, *Erdődy Tamas*, s. 132.

68 ROSCOE, Wiliam. *The Life and Pontificate of Leo the Tenth*. Liverpool, 1805, s. 163.

69 FRAKNÓI, *Erdődy Tamas*, s. 133.

70 FRAKNÓI, *Erdődy Tamas*, s. 135.

71 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 78.

chceli pridať po Júliovej smrti ku koncilu, museli verejne priznať svoje chyby a odprisahať vernosť.⁷²

Prvé zasadanie pod Levovým pontifikátom sa pôvodne uskutočnilo 11. apríla 1513, no z určitých dôvodov sa rozhodlo, že bude preložený o pár dní neskôr na 27. apríla. Július v ňom deklaroval svoju povinnosť pokračovať v koncile, aby sa dospelo k vytúženému a trvalému mieru. Okrem toho sa zaručil o bezpečnosť pre osoby, ktoré sa chceli zúčastniť koncilu, no predtým im bola prítomnosť na koncile z dôvodu politiky Júliusa II. odmietnutá.⁷³ Ďalšie v poradí siedme zasadnutie bolo stanovené na 23. mája 1513, no napokon sa uskutočnilo až 17. júna 1513. Predmetom zasadania bolo vytvorenie celkovo troch výborov,⁷⁴ ktorých úloha spočívala v zabezpečení mieru a spojenectva medzi vladármi, záležitosť ohľadom pragmatickej sankcie z Bourges a vnútorné reformy v cirkvi. Pápež jednotlivým výborom nariadil, aby preskúmali tieto záležitosti a prišli s návrhmi riešenia problémov.⁷⁵ V neposlednom rade sa prečítali a prijali závery z buly *Meditatio cordis nostri*.⁷⁶

Koncil mal pred ôsmim zasadnutím opäť letnú pauzu, dátum schôdze sa určil na 16. november 1513, no otvoril sa ho podarilo až 19. decembra. Na koncile bol prečítaný mandát kráľa Ľudovíta XII., ktorý tvrdil, že koncil v Pise podporoval lebo bol oklamáný, teraz však, keď pozná pravdu, pripojil sa k lateránskemu koncilu. Týmto počínom sa oficiálne ukončila schizma ohľadom koncilu v Pise.⁷⁷ Jeho závery sa zameriavali na filozoficko-duchovné otázky ohľadom nesmrteľnosti duše. Jedným z hlavných predstaviteľov myšlienky o smrteľnosti duše bol v danom období Pietro Pomponazzi.⁷⁸ Koncil všetky tieto myšlienkové smery zavrhol⁷⁹ a vyhlásil, že ľudská duša je individuálna a nie len jedna pre všetkých ľudí pričom duša každého človeka je nesmrteľná.⁸⁰ Okrem myšlienok ohľadom nesmrteľnosti duše sa koncil zaoberal aj dosiahnutím

72 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 80–82.

73 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 31.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranenense_V_Documenta_LT.doc.html>.

74 Preláti si sami mohli voliť, kto bude vo výbore. BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 15.

75 BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 18.

76 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 29.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranenense_V_Documenta_LT.doc.html>.

77 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 82.

78 Odsúdili sa tak názory Pietra Pomponazziho, ktorý aj napriek uzneseniu koncilu ostal verný myšlienkam o smrteľnosti duše a v roku 1516 vydal dielo „*De immortalitate animae*.“ CAPIELLO, Anallisa. Tommaso de Vio Gaetano, Pietro Pomponazzi e la polemica sull'immortalità dell'anima. Status quaestionis e nuove scoperte. In *Noctua*. 2018, roč. 5, č. 1, s. 33.

79 Touto otázkou sa už predtým zaoberal pápež Klement V. na koncile vo Vienne.

80 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 29.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranenense_V_Documenta_LT.doc.html>.

mieru medzi panovníkmi v Európe a najmä zlepšení pomerov v Čechách. Dokonca sa malo uskutočniť stretnutie s panovníkmi, aby sa dospelo k jednote a zmierneniu. Nejednotnosť európskych panovníkov sa považovala za najväčší dôvod tureckých úspechov.⁸¹ Lev plánoval vymenovať kardinálov, ktorí by boli poverení mierovými misiami upanovníkov, čím by sa dospelo k úplnej ochrane a záchrane kresťanského sveta. Náboženskú situáciu v Čechách, ktorú pápež označil za heretickú, chcel riešiť zmierovacou cestou prostredníctvom dialógov, ktoré by pomohli Čechom uzrieť svoje chyby a mierovou cestou by sa prinavrátili ku katolíckej cirkvi. Preto pápež zveril túto záležitosť do rúk kardinála Tomáša Bakóca, ktorý ako prímás Uhorska je bližšie k situácii v Čechách než pápežská kúria a bude môcť viesť dialóg s českými heretikmi. Dňa 13. decembra, teda pár dní pred ôsmim zasadnutím koncilu, vydal Lev X. bulu *Pastoralis officii*, ktorou nariadoval reformu v cirkevných úradoch, aby sa zmiernila zlá povesť, ktorej sú častým terčom obvinení. Ak by spomenutí úradníci nerešpektovali Levove reformy, hrozila by im exkomunikácia, no v prípade, že by brojili proti reformám budú na šesť mesiacov suspendovaní, no ak by sa druhý krát previnili, bude im udelený doživotný zákaz zastávať úrady v rímskej kúrii.⁸²

Deviate zasadanie koncilu bolo stanovené na 5. apríla 1514, no narazilo na problém spojený s chystanými reformami Leva X., ktoré sa nepozdávali biskupom ako dostatočné, išlo predovšetkým o neriešenie práva kardinálov udeľovať benefícia, potom čo boli uvoľnené ich rodinnými príslušníkmi. Mnohí hrozili, že sa nezúčastnia zasadania alebo budú hlasovať proti chystaným reformám. Dňa 29. apríla sa uskutočnilo stretnutie prelátov s pápežom, kde im pápež predostrel svoju bulu ohľadom reforiem. To biskupov ešte viac nahnevalo, keďže nemali dosť času na to, aby si mohli bulu dôkladne preštudovať. Dňa 30. apríla a 1. mája sa stretli predstavitelia biskupov a kardinálov a podarilo sa medzi nim spor ukončiť. Situácia sa teda vyriešila tým, že sa v navrhovanej reformnej bule vyškrtli všetky reformy, ktoré sa nevzťahovali rovnako na biskupov ako na kardinálov.⁸³ Na základe toho sa podarilo 5. mája 1514 otvoriť deviate zasadnutie koncilu, ktorej obsahom bolo viacero reforiem z oblasti vzdelávania, či menovania do držby benefícií, no v neposlednom rade tu bola vyjadrená aj túžba po mieri v Taliansku, ktoré bolo už mnoho rokov zmietané vojnovými udalosťami.⁸⁴ Čo sa týka dosadzovania do cirkevných úradov, stanovilo sa, že predstaveným kostola sa nemohol stať nik mladší ako 27 rokov a v kláštoroch sa minimálny vek stanovil pre pred-

81 BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 18.

82 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 2.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranen-se_V_Documenta_LT.doc.html>.

83 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 163.

84 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 549.

stavených na 22 rokov. Dôraz sa kládol aj na dostatočné vzdelanie, ktoré mal predstavený mať pri dosadzovaní do funkcie, dbalo sa predovšetkým na znalosť písania a čítania. Kardináli boli pápežom napomenutí, aby viedli príkladný život a boli vzorom pre vystríhanie sa hriechu, taktiež mali žiť striedmy život, starať sa o duchovných a aspoň raz do roka navštíviť svoju titulárnu baziliku. Prijatá reforma sa týkala aj podpory výchovy nového kléru, kde sa malo podchytiť zlé správanie žiakov a nech im nie je vstěpované nič čo by bolo v rozpore s dobrými mravmi, ďalej sa zasadnutie zaoberalo trestom za rúhanie a pohrdanie Božím menom.⁸⁵ Lev sa uzniesol aj na potvrdení predchádzajúcich dekrétov a búl namierených proti simónii, aby sa ju podarilo navždy vykoreniť. Potvrdili sa buly „*Felicitis*,“ „*Si quis suadente*“ a „*In coena Domini*,“ ktoré potvrdzujú zákaz vznášania rozsudkov nad duchovnými osobami, či zákaz pre panovníkov vymáhať peňažné dávky od duchovenstva. Poslednou záležitosťou, ktorej bolo venované zasadanie bolo potvrdenie zákazu čarovať pomocou kúziel, veštíeb či vyvolávaním démonov. Duchovné osoby, ktoré budú usvedčené z čarovania mali byť odsúdené na hanbu, pričom ak by nezanechali tejto činnosti, mali byť degradovaní. Svetské osoby mali byť potrestané exkomunikáciou a inými druhmi ako občianskeho tak kanonického práva, problém s čarovaním mal byť dôsledne prešetrovaný bez akéhokolvek nároku na odpustenie.⁸⁶

V poradí desiate zasadnutie sa zišlo až o rok 4. mája 1515 a jeho hlavným predmetom boli úverové organizácie tzv. „*Montes Pietatis*,“⁸⁷ ktoré boli obviňované z úžerníctva. Problematika ohľadom tejto organizácie sa viedla skoro pol storočie, keď koncil uznal, že nie sú v rozpore s kresťanským učením a tak legitimizoval ich pôsobenie v Taliansku.⁸⁸ Ich činnosť sa obhajovala tým, že stanovený úrok nie je vlastne úžerou, ale spôsobeným nákladom.⁸⁹ Cirkev tak povolila zakladať podobné organizácie, ale pápež sa vyslovil, že by bolo ideálnejšie, ak by sa dospelo k neúčtovaniu si žiadneho úroku.⁹⁰ Prijalo sa nariadenie o plnení povinností prelátov, ktorí svojim neporiadnym správaním robia zlé meno cirkvi. Riešili sa tu preto aj súdne záležitosti. Zasadnutie

85 BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 19.

86 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 2.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranense_V___Documenta___LT.doc.html>.

87 Montes Pietatis fungovali pre ľudí, ktorí sa nachádzali vo finančných problémoch, ako organizácie, ktoré im poskytovali peňažné pôžičky s veľmi nízkym úrokom. BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 20.

88 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 425.

89 Lev argumentoval aj tým, že ich činnosť odobrili už pápeži Pavol II., Sixtus IV., Inocent VIII., Alexander VI. a Július II., ako aj svätci a ľudia oddaní Bohu.

90 Motivovaní mali byť aj tým, že im mali byť poskytnuté značné odpustky, za to, že by pomáhali chudobným. Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 1.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranense_V___Documenta___LT.doc.html>.

sa venovalo taktiež tlačiarňam kníh, ktoré vydávajú bludné knihy. Keďže pápež chcel zamedziť ich šírenie, nariadilo sa, že každá kniha v Ríme a iných diecézach môže byť vytlačená až po preskúmaní biskupom alebo inou poverenou osobou, kto by konal inak hrozil by mu trest exkomunikácie. V neposlednom rade sa Lev X. zmienil o podporovateľoch pragmatickej sankcie, ktorým malo byť umožnené dostaviť sa na koncil a predniesť obhajobu pragmatickej sankcie. Bol im stanovený aj termín a to 1. október 1515.⁹¹

Jedenáste zasadnutia sa konalo 19. decembra 1516 a venovalo sa kazateľom, ktorý učili nepravosti a šíрили nepravdivé informácie, ktoré sa odchyľovali od pravého učenia cirkvi, preto sa táto aktivita zakázala všetkým svetským kazateľom a bolo nariadené, aby ak tieto osoby chceli vykonávať túto, činnosť museli byť preskúšaní biskupmi⁹² alebo dokázať svoje povolenie na túto činnosť dokumentami udelenými na kázanie od kompetentných duchovných osôb, zakázané bolo aj akékoľvek predpovedanie udalostí pod hrozbou cirkevného trestu. Zároveň sa však snažili zamedziť tomu, aby boli potlačené vízie od samotného Boha, preto mali byť tieto osoby dostatočne prešetrené.⁹³ Ďalej sa uznieslo, že biskupi mali povolené navštevovať farnosti a kláštory mníchov, pričom mali povolené od nich zisťovať informácie ohľadom administrácie sviatosti oltárnej a farníkov, no nesmeli im spôsobovať výdavky. Mnohé z uznesení zasadania vyplývali zo sťažností biskupov nemierené proti mendikánskym reholiam najmä františkánov.⁹⁴ Lev však nemal príliš veľký záujem, aby siahal na ich privilégia. Dôležitou súčasťou jedenásťteho zasadania bolo aj riešenie pragmatickej sankcie z Bourges,⁹⁵ ktorú sa podarilo Levovi X. zrušiť a francúzsky kráľ František I. uzavrel s pápežom tzv. Bolonský konkordát.⁹⁶ Zrušením pragmatickej sankcie sa zároveň oslabil akýkoľvek náznak na dodržiavanie buly „*Frequens*“, ktorý taktiež stratil úplnú platnosť a konciliarizmus bol nadobro porazený.⁹⁷

Posledné dvanáste zasadnutie sa uskutočnilo 16. marca 1517 a nieslo sa v duchu rekapitulovania dosiahnutých úspechov z koncilu. Uznieslo sa na ochrane majetkov a domov kardinálov, ktorí sa nachádzali na kon-

91 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 1.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranen-se_V_Documenta_LT.doc.html>.

92 BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 20.

93 Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 2.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranen-se_V_Documenta_LT.doc.html>.

94 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 164.

95 Pragmatická sankcia mala podkopávať autoritu pápeža už len tým, že mu zakazovala udeľovať benefícia. Bola vydaná v čase schizmy, a tak nemohla byť platná, lebo Eugen IV. už v tom čase presunul koncil z Bazileja do Ferrary. MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 552.

96 BIZOŇOVÁ, *Piaty lateránsky koncil*, s. 20.

97 MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 558.

kláve, no v danom čase, keď nemohol opustiť konkláve, tak mu ľud vyra- boval dom a odniesol majetok. Preto sa prijali opatrenia, aby k takýmto udalostiam nedochádzalo, ratifikoval konštitúcie Honoria III. a Bonifá- ca VIII,⁹⁸ aby boli vinníci spravodlivo potrestaní. Lev X uznal, že už nie sú ďalšie záležitosti, ktoré by bolo nutné riešiť, a tak slávnostne ukončil pôsobenie piateho lateránskeho koncilu.⁹⁹ Koncil sa tak po takmer pia- tich rokoch podarilo ukončiť. Hoci Július II ani Lev X. nemali v úmysle zaviesť hlbšie cirkevné reformy, obaja pontifikovia, hoci mali záujem na upevnení autority a moci pápežského úradu, aplikovali stále skôr se- kulárnu politiku, než zbožnú duchovnú.¹⁰⁰

Záver

Závery piateho lateránskeho koncilu síce nedokázali plne skoncovať so všetkými problémami, ktorými si katolícka cirkev v danom období predchádzala, no predsa mal niekoľko dôležitých uznesení, čo môžeme považovať za úspešné. Na koncile sa potvrdilo Júliusove nariadenie na- mierené proti simónii z roku 1505. Storočie trvajúce nezhody o autorite pápeža a koncilu boli napokon plne doriešené a myšlienky konciliariz- mu nadobro zavrhnuté. Dlhो trvajúce nezhody s francúzskymi kráľmi sa taktiež podarilo vyriešiť prijatím Bolonského konkordátu. Predme- tom zasadaní boli aj vnútorné problémy medzi kardinálmi, biskupmi či žobravými rádmi, ktoré sa však riešili len s veľkými ústupkami a pápež Lev X. nemal príliš záujem o odoberanie privilégii v prospech biskupov, no snažil sa čo najviac zachovať fungujúci stav.

V porovnaní s pontifikátom Júliusa II., ktorý sa predovšetkým sna- žil o udržanie autority pápežského úradu a väčšina zasadnutí bola na- mierená proti koncilu v Pise, tak môžeme u Leva X. vidieť hlbšie pokusy o reformu v cirkvi. Keďže následný vývoj spojený s reformáciou Martina Luthera len poukazuje na to, že schválené reformy neboli dostatočné, je považovaný piaty lateránsky koncil ako veľmi neúspešný.¹⁰¹ K výnosom koncilu sa v roku 1520 vyjadril aj Martin Luther vo svojom otvorenom lis- te nemeckým šľachticom. Martin Luther len s veľkou dávkou kritiky sle-

98 Bulou *Unam sanctam* bolo vyhlásené, že pápež má najvyššiu autoritu a všetci kresťania sa mu musia podriaďiť. MINNICH, *The Decrees of the Fifth Lateran Council*, s. 78. Niektorí biskupi prítomní na jedenástom zasadnutí chceli, aby bolo odstránené klaňanie sa pápežovi, Lev však na tom trval a biskupi sa mu napokon podvolili. MINNICH, *The De- crees of the Fifth Lateran Council*, s. 78.

99 „...Et ne praelati ac alii ad praesens concilium quod fere quinquennium duravit labori- bus et expensis ulterius fatigentur et ut eorum ecclesias visitare et consolari possint ac aliis certis rationabilibus et iustis causis praesens concilium absolvimus et cum benedictione domini dim- ittimus omnibus que et singulis in eo existentibus ad propria remeandi sacro eodem approban- te concilio licentiam concedimus....“. Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 7.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranense_V_Documenta___LT.doc.html>.

100 ŠPIRKO, *Cirkevné dejiny*, s. 56.

101 DLUGOŚ, *Koncily katolíckej cirkvi*, s. 244.

doval, čo vlastne bolo skutočným predmetom zasadaní koncilu, a aké boli na ňom prijaté závery, tie označil za trojicu múrov romanistov,¹⁰² proti prenikaniu reforiem a odstráneniu korupcie. Kritika spočívala aj v tom, že pápež, hoci bol nútený zvolať koncil v Lateráne, vopred prinútil prisahať kniežatá, že všetko ostane tak ako predtým. Teda v skutočnosti nemal koncil žiadnu váhu, namiesto toho bola pápežovi odovzdaná všetka rozhodujúca právomoc na koncile, čím ich konanie označil za celkom zbytočné. Svoje názory odôvodňoval tým, že ani vo Svätom Písme sa nikde nespomína, že by koncil mal byť podriadený autorite pápeža. Nespravodlivosť vidí aj v tom, že pápež sa stal fakticky nedotknuteľnou osobou, ktorú nemožno nijak potrestať, lebo zákony pri udeľovaní trestu pápežovi jednoducho stratili platnosť. Vyhlasovanie koncilov prirovnáva k apoštolským koncilom, ktoré taktiež neboli zvolané iba svätým Petrom, či neskorší koncil v Nikaji, zvolaný cisárom Konštantínom. Tieto koncily sa vyznačovali veľkou vážnosťou, no ako Luther uvádza, posledné koncily zvolané výlučne pápežmi neurobili nič prevratné. Luther prirovnal neangažovanie sa ľudí do odovzdania moci zvolávať koncily do kompetencií pápeža ohňu, ktorý sa pomaly šíri po dedine, no nikto ho nejde uhasiť, lebo nemá kompetencie richtára. A tak celá dedina postupne zhorí.¹⁰³ Ďalej sa Martin Luther vo svojom liste zameriava na kritiku autority pápežov a ich snahu o uzurpovanie si výsostného postavenia duchovného obyvateľstva nad všetkými ostatnými. List, hoci pochádza z pera predstaviteľa reformácie, má výpovednú hodnotu o pohľade na prijaté závery z piateho lateránskeho koncilu, ktoré sa netýkali odstránenia nepotizmu a vyberania odpustkov, čo mnohí považovali za najväčšie problémy v cirkvi, ale do značnej miery sa zaoberal odsúdením myšlienkového smeru konciliarizmu a posilnením autority pápeža.¹⁰⁴

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

- ALBERIGO, Giuseppe. *Historia De Los Concilios Ecumenicos*. Salamanca : Sigúeme, 1993, 365 s. ISBN 84-301-1199-9; 84-301-1199-9.
- BISAHA, Nancy. *From Christians to Europeans Pope Pius II and the Concept of the Modern Western Identity*. New York : Routledge, 2023, 298 s. ISBN 978-1-032-32615-3.
- BIZOŇOVÁ, Monika. Piaty lateránsky koncil. Jeho priebeh a závery. In *Historica ecclesiastica*. 2018, roč. IX. č. 1. s. 14–21.

102 Stúpenci neobmedzenej moci pápeža.

103 LUTHER, Martin. Open Letter to the Christian Nobility of the German Nation Concerning the Reform of the Christian Estate (1520). [online]. [cit. 22.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://web.stanford.edu/~jsabol/certainty/readings/Luther-Christian-Nobility.pdf>>.

104. Martin Luther sa ešte v čase pontifikátu Júliusa II. vyjadril aj na adresu koncilu v Pise, kde vyzdvihol ich snahu o zavedenie reforiem. MINNICH, *Luther, Cajetan, and Pastor Aeternus*, s. 188.

- BURNS, H. James – IZBICKY, Thomas. *Conciliarism and Papalism*. Cambridge : University of Cambridge, 1997, 354 s. ISBN 9780521476744.
- CAPPIELLO, Anallisa. *Tommaso de Vio Gaetano, Pietro Pomponazzi e la polemica sull'immortalità dell'anima. Status quaestionis e nuove scoperte*. Noctua 5 (1), 2018, s. 32–71.
- CHAMBERS, David. *Popes, Cardinals and War: The Military Church in Renaissance and Early Modern Europe*. London : I.B. Tauris, 2006, 256 s. ISBN 13: 978-1-84511-178-6.
- CHAMPION, Pierre. *LOUIS XI*. New York : Dodd Mead & Company, 1929, 336 s.
- DESILVA, Jennifer Mara. *Ritual negotiations: Paris de' Grassi and the Office of Ceremonies under Popes Julius II & Leo X (1504–1521)*. Toronto : University of Toronto, Dizertačná práca, 2007, 445 s.
- DLUGOŠ, František. *Koncily katolíckej cirkvi*. Levoča : Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2005, 424 s. ISBN 80-89170-13-7.
- FRAKNÓI, Vilmos. *Erdődy Tamas Bakócz élete*. Budapešť : Libri, 1889, 220 s.
- LEANOS, Jaime. *Oppotunism or self awareness. The misunderstood persona of pope Pius II*. In *Imago Temporis. Medium Aevum*, V. 2011, s. 243–263. ISSN 1888–3931.
- MALONE-LEE, Michael. *Cardinal Bessarion (1403 – 1472): most Latin of Greeks, most Greek of Latins*. New York : Routledge, 2024, 209 s. ISBN 978-1-003-37115-1.
- MINNICH, H. Nelson. *Luther, Cajetan, and Pastor Aeternus (1516) of Lateran V on Conciliar Authority*. In MATHEUS, Michael et al. *Martin Luther in Rom: Die Ewige Stadt als kosmopolitisches Zentrum und ihre Wahrnehmung*. Berlin : De Gruyter, 2017, 558 s. ISBN 978-3-11-030906-5.
- MINNICH, H. Nelson. *The Decrees of the Fifth Lateran Council (1512–17): Their Legitimacy, Origins, Contents, and Implementation*. New York : Routledge, 2016, 347 s. ISBN 978-1472484642.
- NAGY, Imrich. *Erazmov nárek nad rozvratom kresťanskej Európy na prahu novoveku*. Banská Bystrica : Beliana, 2019, 168 s. 978-80-557-1611-4.
- O'Brien, Emily. *The 'commentaries' of pope Pius II (1458–1464) and the crisis of the fifteenth-century papacy*. Toronto : University of Toronto Press, 2015, 350 s. ISBN 978-1-4426-4763-3.
- O'MALLEY, John. *Historical Thought and the Reform Crisis of the Early Sixteenth Century*. In *Theological Studies*, 28 (1967) 531–548.
- ROSCOE, Wiliam. *The Life and Pontificate of Leo the Tenth*. Liverpool, 1805, 494 s.
- SHAW, Christine. *Július II and Maximilián I*. In *Martin Luther in Rom. Die Ewige Stadt als kosmopolitisches Zentrum und ihre Wahrnehmung*. 2017, s. 155–165.
- SHAW, Christine. *Július II. pápež bojovník*. Praha : Paseka, 2001, 367 s. ISBN 80-7185-391-7.

- SHAW, Christine. *Italian wars 1494-1559. War state and society in early modern Europe*. New York : Routledge, 2014, 421 s. ISBN 978-0-429-42935-4.
- STOK, Fabio. Aeneas redivivus: Piccolomini and Virgil. In *Pan. Rivista di Filologia Latina* 7, 2018, s. 164-176.
- ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny (s osobitným zreteľom na vývin cirkevných dejín Slovenska) II*. Turčiansky Svätý Martin : Neografia, 1943, 298 s.
- ULLMAN, Walter. *A Short history of the papacy in the middle ages*. New York : Routledge, 2003, 412 s.

Dostupné online

- Documenta Catholica Omnia. [online]. [cit. 20.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_15121517___Concilium_Lateranense_V___Documenta___LT.doc.html>
- Christophori Marcelli In quarta Laterane. [online]. [cit. 22.1.2025]. Dostupné na internete: <https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QackUSfYOB6AJRN-pLCuTAXCKwNE8YSEwrn-dzI49lAVi3li17oJjIh_YmHwBgU2ONEoRKHs8Nq4SLqwQMhJuiaL_Um3I09BF1peeAe6o4t1P8GIxW42OdnBMJYQ9ZMD5RpNzvqLYJ-dXHQtHu98VHwRk10ILmM3GysaOtzFoXYcMF2r2vifBeJ_MilDiC-tjpU5ZDAcGbyEr-8kmPjef4sg1y5jt6jU-ujP8HW4PmfuSaAwhI-RoPPVO6v-E6pSbPKcpCSC_B5ClsALtDBypmvs3V662H6sOg>
- LUTHER, Martin. Open Letter to the Christian Nobility of the German Nation Concerning the Reform of the Christian Estate (1520). Dostupné na internete: <<https://web.stanford.edu/~jsabol/certainty/readings/Luther-ChristianNobility.pdf>>
- Oratio in secunda sessione Concilii Lateranensis. [online]. [cit. 16.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://gredos.usal.es/handle/10366/44282>>.

ZDANENIE REMESELNÍKOV V 18. STOROČÍ NA PŘÍKLADE MARTINA LEKÁRA (1739 – 1784)

Jakub SMUTNÝ

**Taxation of craftsmen in the 18th century.
On the example of Martin Lekár (1739 – 1784)**

Abstract: *In our contribution, we deal with the life of craftsmen, which we present by the example of the tailor Martin Lekár, who lived in the 18th century in the town of Balázské Ďarmoty (Balassagyarmat, Hungary) on the present-day Slovak-Hungarian border. The information necessary for the research is mainly obtained from the registers and dical (tax) inventories. The dical censuses lists those inhabitants who paid taxes. These may be the lower nobility, craftsmen, or peasants. Our work discusses the amount of taxation and the number of different types of craftsmen in Balázské Ďarmoty. In addition, we also follow the fate of Martin Lekár, his life, and the genealogy of his family. With the help of various inventories, we have created charts and tables in which we determine trends in the aforementioned indicators of the number and amount of taxation, both of general craftsmen and specifically tailors and members of Martin Lekár's family. The observed period begins in 1728 and ends in 1774, but we examine in most detail the period shortly before, after, and during Martin Lekár's tenure, i.e., c. 1762 – 1774, from which most of the sources are obtained. We compare the data. As far as Martin Lekár's genealogy research is concerned, it is constrained by two factors: first, the year 1706, which marks the beginning of the register-keeping in Balázské Ďarmoty; and second, the marriage of the last member of the Lekár family, Maria, in 1809.*

Keywords: Taxation, Craftsmanship, Craftsmen, Balázské Ďarmoty, Hungarian Kingdom,

Téma novohradských taxalistov,¹ spomedzi nich konkrétne remeselníkov, je v slovenskej historiografii len veľmi málo popísaná. To nás motivovalo k jej bližšiemu preskúmaniu. Pre náš výskum sme si vybrali pohraničné mestečko Balázské Ďarmoty (Balassagyarmat, Maďarsko), ležiace na území niekdajšej Novohradskej stolice. Pri štúdiu dikálnych súpisov z tohto mestečka si priblížime pomery remeselníkov, a to najmä krajčirov, na príklade nášho predka, krajčírskoho majstra Martina Lekára a jeho rodiny.

Stav spracovania témy v historiografii

Odbornej literatúry, venujúcej sa štúdiu dikálnych súpisov a zdaneniu remeselníkov je, bohužiaľ, málo. Obvykle ide o staršiu literatúru maďarských historikov, ešte z čias Rakúsko-Uhorska. Zo slovenských historikov tému rozoberá iba Anton Špiesz v dvoch svojich knihách.² Skúmal však územie dnešného Slovenska, takže zvyšok územia Uhorska je slovenskou historiografiou nepreskúmaný a navyše pri sústreďení sa na celé Slovensko neboli dostatočne podrobne popísané regióny.

1 Taxalista – kto platí taxu.

2 ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, I. vydanie, Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972. ŠPIESZ, Anton. *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku, 15.-19. storočie*. Bratislava : Perfekt, 2021.

Okrem Antona Špiesza sa súpisom venoval aj Július Alberty v monografii Novohradu (1989),³ ten si však všimnal hlavne súpisy roľníkov a Tereziánsky urbár, remeselníkom sa z pohľadu zachovaných súpisov venoval len okrajovo. Dikálnym súpisom sa venuje aj prof. Mária Kohútová⁴ a Tomáš Tandlich v zborníku o Márii Terézii.⁵

Celkovo sa dá skonštatovať, že téma súpisov a zdanenia remeselníkov potrebuje nutne ďalší výskum, keďže chýbajú nové publikácie, či štúdie. V súčasnej dobe sú na takéto výskum ideálne podmienky, pretože jeho veľká časť sa dá spraviť pomocou digitalizovaných databáz dokumentov.

Dikálne súpisy

Súpisy potrebné pre výskum sa nachádzajú v Maďarskom národnom archíve v Budapešti (Magyar Nemzeti Levéltár).⁶ Jeden fond má obvykle podobu niekoľkých stoviek, často aj vyše tisícky strán nafotených dokumentov, kde treba ručne hľadať strany, venované súpisom.

Súpisy majú rozličnú formu, obvykle však ide o tabuľku so zaznamenanými menami taxalistov a priradenými hodnotami, v tomto prípade údajmi o výške daní. Okrem toho sú tam niekedy uvedení autori, čas vykonania, prípadne aj dôvod vzniku súpisu.

Dikálne súpisy boli vykonávané najneskôr od poslednej štvrtiny 17. stor., až do polovice 19. stor. Najznámejšími sú dva (historicky prvé) celoštátne súpisy z rokov 1715 a 1720 a regnikolárny súpis z roku 1828. Pri súpisoch neplatilo pravidlo „čím novšie, tým podrobnejšie“. Dikálne súpisy sa vykonávali obvykle na nariadenie vrchnosti (zemepána, pri celoštátnych súpisoch panovníka).⁷ Funkciu komisárov, zapisujúcich údaje do tabuliek, väčšinou vykonávali notári, napríklad dikálny súpis štyroch okresov⁸ z Novohradu (z rokov 1764/65) spísal novohradský

3 ALBERTY, Július a kol. *Novohrad: regionálna vlastivedná monografia 2/1*. Martin : Osveta, 1989. Téma súpisov sa venuje na stranách 187–217, remeslá sú rozobraté najmä na stranách 217–225

4 KOHÚTOVÁ, Mária. K hodnote daňových súpisov z rokov 1715 a 1720 a ich údajom o počte obyvateľstva. In *Historický časopis*. 1984, roč. 32, č. 1, s. 81–98.

5 TANDLICH, Tomáš. Cechy a ich artikuly za vlády Márie Terézie na príklade sloboďného kráľovského mesta Trnavy – vydávanie panovníckych privilegiálnych listín pre organizácie remeselníkov a obchodníkov v mestách v bývalom Uhorsku v rokoch 1740–1780. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 84–101.

6 *Feudális kori őrszéírások, 1566–1850*, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 22.7.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/catalog/636994>>.

7 *Az 1715. évi országos őrszéírás*, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 22.7.2025]. Dostupné na internete: <<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1715-évi-országos-őrszéírás>>; *Az 1720. évi országos őrszéírás*, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 22.7.2025]. Dostupné na internete: <<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1720-évi-országos-őrszéírás>>. *Vagyönőrszéírás, 1828*, FamilySearch, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 22.7.2025], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/catalog/231564?availability=Family%20History%20Library>>.

8 Išlo o okresy Sečany, Modrý Kameň, Filákov a Lučenec.

notár František Sentiváni⁹ na rozkaz Pavla Močáryho.¹⁰ Chceli ním zistiť nové neobývané miesta, spísať chudobných a popísať platby taxalistov.

Dika je majetková hodnota, napr. poľnohospodárska pôda, hospodárske zvieratá (ťažný vól), ale aj remeslo či iné zárobkové možnosti.¹¹ Súpisý dík sa robili za účelom rozvrhnutia výberu daní. Do nami študovaných dikálnych súpisov boli zapisovaní armalisti,¹² remeselníci, obchodníci, slobodníci, niekedy aj bežní roľníci (napr. súpis z roku 1728),¹³ či Židia.¹⁴ Najviac súpisov (na študovanom území, t. j. v spomínaných novohradských okresoch) sa vykonávalo v období 1728 – 1774.

Prvé súpisy zo 17. stor.¹⁵ zaznamenávali hlavne armalistov. Súpisov z tejto doby (približne do roku 1720) nie je veľa. V 18. stor. nastáva obdobie, kedy sa vykonávalo najviac súpisov, pričom boli súčasne najpodrobnejšie. Súvisí to s panovaním Karola III. a Márie Terézie. Hlavne druhá menovaná potrebovala na svoje osvietenské reformy poznať stav a početnosť rozličných vrstiev obyvateľstva v monarchii, preto najpodrobnejšie súpisy pochádzajú z čias jej vlády, konkrétne hlavne druhej polovice (1760 – 1780). V tomto období, podľa návrhov referenta Spišskej komory Štefana Gostoniho (Gosztonyi István), boli zavádzané cechové reformy, čo je pri štúdiu života remeselníkov z tejto doby významná skutočnosť¹⁶ a budeme sa jej ešte neskôr venovať.

9 Adóösszeírások 1757–1789, 1763–1765, 1791–1792 Kálló 1832 *Levelek adóügyekben, 1821–1842 Adóösszeírások Ecseg 1844–1848 Szirák 1845–1849 Jobbágyi 1781–1782, 1833–1850 Jobbágyi, háznépi lajstrom: 1840 Adóösszeírások, Jobbágyi 1848, 1849 Kálló 1836–1837, snímky, FamilySearch, snímka 163/1040, Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 10.12.2024.], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/film/007995348?cat=636994&i=0>>.*

10 Pavol Močárý – hlavný pokladník Novohradskej stolice minimálne od roku 1755, syn slúžneho pána Františka, pozri NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Hatodik kötet. Haagen család – Justh család.* [online]. [cit. 13.12.2024.], Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-magyarorszag-csaladai-1/hetedik-kotet-5828/mocsary-csalad-bocsari-69D7/>>.

11 Dikálne súpisy z rokov 1715 a 1720 v obci Malachov, pozri tu Historický výskum obce Malachov. [online]. [cit. 25.9.2024.], Dostupné na internete: <<https://www.malachovo.sk/news/dikalne-supyis-z-rokov-1715-a-1720-v-obci-malachov/>>.

12 Armalisti – nižšia šľachta, nobilitovaná získaním erbu (erbovou listinou – armálesom).

13 Adóösszeírások, Nógrád megye: Füleki járás 1728 Kékkői járás 1728 Losonczy járás 1728 Széchenyi járás 1728 Gömör-Kis-Hont megye: Bénna, Egyházasbást Sid, Tajti, Závoda: 1828. Nógrád megye, adóösszeírások: 1647–1683, snímky, FamilySearch, snímka 247/941, Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 13.12.2024.], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6C-BDYV?cat=636994&i=0&lang=sk>>.

14 Adóösszeírások 1745–1763, snímky, FamilySearch, snímky 922 a 923/1142, Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 15.12.2024.], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6C-PHRY?cat=636994&i=0&lang=sk>>.

15 Nógrád megye, adóösszeírások: 1683–1716, snímky, FamilySearch, snímky 84–85/964, Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 13.12.2024.], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6Z-N94T-6?i=84&cat=636994>> – súpis armalistov 1692.

16 TANDLICH, *Cechy a ich artikuly*, s. 84–101.

Dikálne súpisy sa ďalej vykonávali aj po smrti Márie Terézie, ich početnosť v Novohradskej stolici však pomaly klesala. Posledným veľkým súpisom bol spomínaný regnikolárny súpis z roku 1828. Potom nastáva „prechodné“ obdobie, v ktorom bol najvýznamnejší súpis z roku 1857, ktorý má isté znaky starých súpisov, začína sa však podobáť na moderné sčítania.¹⁷ Prechodné obdobie trvalo až do roku 1869, kedy sa konalo prvé moderné sčítanie ľudu. Odvtedy sa už dikálne súpisy nekonali a nahradili ich klasické sčítania obyvateľstva, čo platí dodnes.

Vznik a rozvoj remeselnej výroby v Balážskych Ďarmotách, tereziánske reformy cechového systému

Rozvoj remeselnej výroby v 18. stor. vychádzal zo základov, daných v 16. a 17. stor. Už nevznikali nové centrá, iba sa rozvíjali tie pôvodné.¹⁸ Najstaršie cechy v novohradských mestečkách pochádzali z 1. pol. 17. stor., pričom najväčší rozmach zažili v 19. stor.

Remeslá sa najviac rozvíjali v období 1725 – 1765. Mohli za to priaznivé hospodárske podmienky, istota dlhodobého mieru a koniec epidémii, ktoré sa vrátili až v 19. stor. V tomto období bol viditeľný trvalý rozmach hospodárstva.¹⁹

Významným remeselným centrom Novohradu bol Lučenec. V roku 1773 tu pôsobilo 124 majstrov.²⁰ Ďalšími strediskami boli Modrý Kameň, Filakovo a Balážske Ďarmoty. Remeselníkov pribúdalo rýchlejšie, ako obyvateľov, pretože sa po oslobodení území, spravovaných dovtedy Osmanmi, otvorili nové trhy (juh Uhorska, Vojvodina, Banát).

Aj napriek tomu, že najmä na vidieku bolo remeslo vykonávané extenzívne (málo tovarišov – nepribúdali majstri), sú oblasti, napr. aj okolie Lučenca, kde dosiahlo dedinské remeslo značný význam.²¹ Rozdiel medzi dedinským a mestským remeslom bol v tom, že kým v meste vykonávali remeslá najmä vyššie vrstvy, na vidieku to boli chudobní želiari a podželiari, ktorí nemali pôdu, a preto jedinou možnosťou lepšej obživy bolo vyučiť sa za remeselníka.

V tejto dobe stále platili staré cechové poriadky, ktoré často odporovali uhorským zákonom. Dajú sa sem zaradiť vysoké vstupné poplatky, zvyhodňovanie Nemcov, pravidlo, že majster sa musel do roka od založenia skúšky oženiť a znemožňovanie práce „fušerom“, t.j. remeselníkom, neorganizovaným v cechu. Poriadok v organizácii

17 MIKUŠOVÁ, Mirian. Sčítanie obyvateľov v roku 1857 – medzistupeň medzi feudálnymi konštrukciami a modernými sčítaniami (prezentácia z konferencie). [online]. [cit. 20.12.2024]. Dostupné na internete: <https://muzeologia.sk/index_htm_files/Scitanie_1857_ppt.pdf>.

18 ŠPIESZ, *Remeslo na Slovensku*, s. 104.

19 ŠPIESZ, *Remeslo na Slovensku*, s. 103–104.

20 ŠPIESZ, *Remeslo na Slovensku*, s. 158.

21 ŠPIESZ, *Remeslo na Slovensku*, s. 107–109.

cechov sa pokúšal zaviesť už Karol III. (VI.), Mária Terézia v jeho snáhach pokračovala.

Návrh potrebných reforiem vytvoril začiatkom 60. rokov 18. stor. referent Spišskej komory, už spomínaný Štefan Gostoni. Podľa jeho návrhov mala cechové dokumenty vydávať výhradne len kráľovská kancelária.

Mária Terézia, podľa myšlienky Gostoniho, zaviedla nasledovné zmeny. Synovia majstrov, vidiecki majstri a manželia dcéry majstra mali platiť len polovičné zápisné, majstrovský výrobok (tzv. *majstrštyk*) však museli zhotoviť. Suma výdavkov, ktorú mohol uchádzač o členstvo zaplatiť na slávnostnú hostinu pre cech, sa musela pohybovať od 6 do 10 zlatých. Cechy nemohli stanoviť limit na počet majstrov. Mestské rady mali kontrolovať činnosť cechov. Vstupné poplatky nesmeli presiahnuť 30 zlatých. Magistráty slobodných kráľovských miest a stolice mali určovať ceny remeselníckych výrobkov a trestať ich predražovanie.²² Po úmrtí Márie Terézie v roku 1780 v reformách pokračoval jej syn Jozef II.

V Balážskych Ďarmotách pôsobilo v 18. stor. množstvo rozlične špecializovaných remeselníkov, najviac bolo krajčírov (*sartor*), pekárov (*panifex*), kováčov (*faber ferrarius*). Okrem nich tu žili aj mäsiari (*lanio*), čižmári (*cothurnarius*) a mlynári (*molitor*).

Dá sa dokázať, že v Balážskych Ďarmotách sa, tak ako v iných mestách, venovali remeslu vyššie vrstvy, medzi ktoré sa dajú rátať aj Lekárovcí (nepriamym dôkazom môže byť, že sa sobášili s majetnejšími ženami). Na druhú stranu platilo, že remeslo sa odovzdávalo v rodine, pravdepodobne tu nebolo veľa tovarišov. Pretože boli Balážske Ďarmoty v tej dobe malé mesto, platili tu čiastočne pravidlá pre mestá, čiastočne pre vidiek.

Analýza vývoja počtu a zdanenia remeselníkov v Balážskych Ďarmotách, s dôrazom na krajčírov

V 60. rokoch 18. stor. sa daň, ktorú platil remeselník, vyrátavala zo základu, tzv. jednoduchej dane z remesla, v tej dobe v Novohrade 3 zl. ročne. Podľa toho, aký bol remeselník šikovný, a aký bol jeho zárobok, sa k tomuto základu prirátala, alebo odrátala istá suma.²³ Na prvej tabuľke si priblížime porovnanie počtu, najvyššej, ako aj priemernej dane všetkých obyvateľov Balážskych Ďarmôt, platiacich jednoduchú daň z remesla, a krajčírov. Zamerali sme sa na štyri roky, kedy v meste pôsobil Martin Lekár.

22 ŠPIESZ, *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*, s. 145–146.

23 Dokazuje to viacero súpisov, najlepšie je to viditeľné v súpise *Nemesi hozzájárulással kapcsolatos iratok 1841–1844 Vegyes összeírások 1752–1831 Katonai terhekkel kapcsolatos iratok 1683–1847 Porcio, dislocatio, quarteria 1683–1700*, snímky: 251–252, 268–269, 299, 322–323, 372–373, 416–418/978, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 19.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/search/catalog/636994>>.

Tabuľka 1²⁴

Rok	Všetci remeselníci – priemerná daň (zl.)	Počet	Najvyššia daň v zl.	Krajčírí – priemerná daň	Počet	Najvyššia daň v zl.
1765/66	2,72	43	4,5	N	N	N
1766/67	3,43	42	7,5	4,13	8	6
1767/68	3,76	35	7,5	3,71	6	6
1768/69	3,69	51	6	3,9	5	4,5

Z predchádzajúcej tabuľky sa dajú vyčítať tieto skutočnosti:

- Krajčírski majstri platili v sledovanom období v priemere vyššiu daň ako ostatní remeselníci, a to dokonca aj po zarátaní majstra Štefana Juchu, ktorý platil armalistickú daň, ktorá sa vyrátavala zo základu len 2 zl.²⁵
- Počet krajčírov pomaly klesal.
- Celkový počet remeselníkov kolísal.
- Najvyššia daň najprv stúpala, neskôr klesla, a to ako pri krajčíroch, tak aj pri všeobecných remeslách.

V druhej tabuľke sme spracovali len informácie, týkajúce sa taxalistov z Balážskych Ďarmôt, platiacich jednoduchú daň z remesla, a to podľa prvého z troch súpisov. Spravili sme tak z dôvodu, že spracovať toľko údajov pre všetky tri súpisy, keď sú navyše takmer rovnaké, by výrazne zväčšilo rozsah práce. Pre lepšiu predstavu sme z tabuľky vytvorili aj graf.

Do tabuľky sme zaradili všetkých, platiacich jednoduchú daň, aj keď to boli vdovy po remeselníkoch, či libertíni. Odlíšiť len remeselníkov je takmer nemožné, pretože nie všetci majú uvedené povolanie.

Tabuľka aj graf hovoria o veľkej nestabilite zdanenia, a tým aj zárobkov u všeobecných remeselníkov. Zdanenie kolíše od 2,72 po 4,56 zl. a maximálny zárobok od 4,5 po 12 zl.

Počet remeselníkov bol taktiež veľmi pohyblivý (len za spomínaných 10 rokov bola najnižšia hodnota 35 a najvyššia 88). Je to vysvetliteľné tak, že jednoduchú daň za remeslo platili neraz aj slobodníci (*libertinus*), ktorých ak odčítame, tak sa rozdiely zmenšia – napr. v súpise z roku 1773/74 až 15 taxalistov nemá uvedené remeslo, prípadne majú uvedený

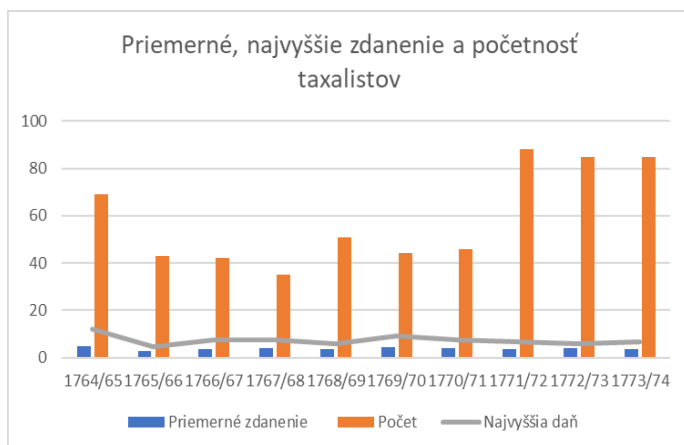
Rok	Priemerné zdanenie	Počet	Najvyššia daň
1764/65	4,76	69	12
1765/66	2,72	43	4,5
1766/67	3,43	42	7,5
1767/68	3,76	35	7,5
1768/69	3,69	51	6
1769/70	4,56	44	9
1770/71	4,03	46	7,5
1771/72	3,73	88	6,75
1772/73	3,78	85	6
1773/74	3,73	85	6,75

Tabuľka 2

24 Adóösszeírások 1757–1789, 1763–1765, 1791–1792 Kálló 1832 Levelek adóügyekben, 1821–1842 Adóösszeírások Ecseg 1844–1848 Szirák 1845–1849 Jobbágyi 1781–1782, 1833–1850 Jobbágyi, háznépi lajstrom: 1840 Adóösszeírások, Jobbágyi 1848, 1849 Kálló 1836–1837, Familysearch, snímky: 185–186, 215–216, 247–249, 284–286, 295–297, 318–320, 360–363, 421–424, 446–449, 471–473/1040, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 11.12.2024]. dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/film/007995348?cat=636994>>.

25 Taxalisti sa delili na niekoľko skupín, pričom každá z nich mala daň vyrátanú z iného základu.

Graf 1

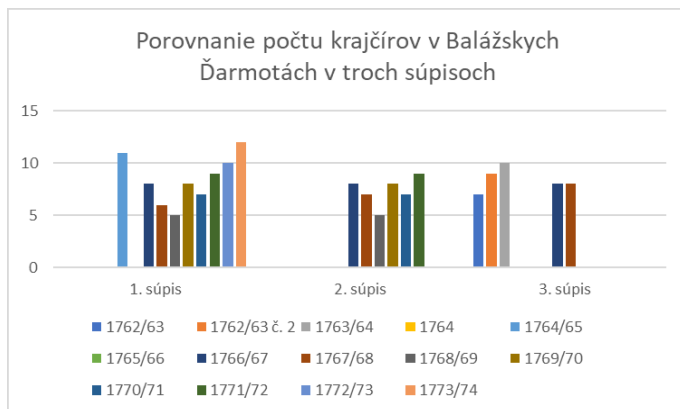

stav „slobodník“. Na druhú stranu, minimálne jeden z nich (Ján Lekár) ako remeselník pracoval.

Vývoj počtu a zdanenia krajčírov podľa súpisov z rokov 1762 – 1774

Vzhľadom na skutočnosť, že táto časť nášho výskumu je najdôležitejšia zo všetkých, lebo sa týka priamo doby pôsobenia Martina Lekára a remesla, ktoré vykonával, sme sa nami zistené fakty rozhodli zhrnúť hneď v dvoch prehľadných grafoch.

Graf 2²⁶

26 Pri tvorbe grafu č. 2 boli použité 3 dikálne súpisy: 1.súpis (1764-1774): Adósszeírások 1757-1789, 1763-1765, 1791-1792 Kálló 1832 Levelek adóügyekben, 1821-1842 Adósszeírások Ecseg 1844-1848 Szirák 1845-1849 Jobbágyi 1781-1782, 1833-1850 Jobbágyi, háznépi lajstrom: 1840 Adósszeírások, Jobbágyi 1848, 1849 Kálló 1836-1837, Familysearch, snímky: 185-186, 215-216, 247-249, 284-286, 295-297, 318-320, 360-363, 421-424, 446-449, 471-473/1040, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 11.12.2024]. Dostupné

Graf 3²⁷

Z grafov je zrejмый kolísavý trend vývoja počtu krajčirov, a to vo všetkých troch súpisoch. Dvanásť sledovaných rokov možno podľa prevládajúcej tendencie rozdeliť na tri obdobia:

- Obdobie prvého rastu (1762 – 1765)
- Obdobie poklesu (1765 – 1768)
- Obdobie druhého rastu (1768 – 1774)

Obdobie prvého rastu možno sledovať len pomocou tretieho, čiastočne prvého súpisu, vzhľadom na to, že prvý a druhý začínajú až rokom 1764 a navyše sú prerušené rokom 1765/66, kedy ani v jednom exemplári nie sú uvedené povolania, a teda nemožno zistiť potrebné údaje. V období týchto troch rokov (1762 – 1765), narástol počet krajčirov zo sedem na dvanásť, čiže takmer na dvojnásobok. Pre toto obdobie v druhom grafe o zdanení krajčirov nemáme žiadne informácie, pretože sa krajčírom buď nezapisovalo povolanie, alebo sa v prvom súpise o týchto rokoch nenachádzali informácie.

na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/film/007995348?cat=636994>>. 2. súpis (1764–1772): *Nemesi hozzájárulással kapcsolatos iratok 1841–1844 Vegyes összeírások 1752–1831 Katonai terhekkel kapcsolatos iratok 1683–1847 Porcio, dislocatio, quarteria 1683–1700*, snímky: 251–252, 268–269, 299, 322–323, 372–373, 416–418/978, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 19.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6Z-JS2C-4?cat=636994&i=0&lang=sk>>. 3. súpis (1762–1768): *Adóösszeírások 1763–1774, 1839–1843, 1710, 1717, 1738, 1750–1757, FamilySearch*, snímky: 17–18, 34–37, 114–117, 136–138, 229–231, 471–473, 523–524/1089, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 19.12.2024]. dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/film/007995347?cat=636994&i=0>>.

27 Pri tvorbe grafu č. 3 bol použitý súpis: *Adóösszeírások 1757–1789, 1763–1765, 1791–1792 Kálló 1832 Levelek adóügyekben, 1821–1842 Adóösszeírások Ecseg 1844–1848 Szirák 1845–1849 Jobbágyi 1781–1782, 1833–1850 Jobbágyi, háznépi lajstrom: 1840 Adóösszeírások, Jobbágyi 1848, 1849 Kálló 1836–1837, Familysearch*, strany: 215–216, 247–249, 284–286, 318–320, 360–363, 421–424, 446–449, 471–473/1040, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 11.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/film/007995348?cat=636994>>.

Za obdobím progresu nasleduje pokles počtu krajčírov, a to z dvanásť na päť. Najlepšie je viditeľný na grafe prvého a druhého súpisu. V grafe zdania si možno povšimnúť aj pokles objemu daní, vybratých na jednu osobu.

Posledným trendom v nami sledovanej dobe je opätovný rast. Počet krajčírov v Balážskych Ďarmotách sa dostal na úroveň z roku 1765. Výška zaplatenej dane tu kolíše, najprv (1768 – 1770) rastie, v ďalších rokoch (1770 – 1772) klesá a nakoniec sa dostane naspäť na úroveň približne z rokov 1762/63.

Krajčirske remeslo sa celkovo dá označiť podľa grafu za stabilné – za 8 rokov (1766 – 1774) bola najvyššia hodnota dane 4,13 a najnižšia 3,7, čo nie sú veľké výkyvy.

Z grafov a tabuliek možno určiť celkový trend vývoja, platný ako v oblasti zdanenia, tak aj početnosti krajčírov a dokonca aj všeobecných remeselníkov. Čiastočne sa zhoduje s trendom, načrtnutým Antonom Špieszom v oboch jeho monografiách.²⁸ Ten začína dlhodobým obdobím rastu do roku 1765, ktorého príčiny už boli vyššie popísané. Po ňom nasleduje krátka doba úpadku, trvajúca od roku 1765, približne do konca 60. rokov (1768 – 1770). Ďalej sa však už s Antonom Špieszom nami objavené tendencie nezhodujú. Podľa Špiesza totiž úpadok pokračuje až takmer do polovice vlády Jozefa II, čiže do roku 1784. My sme však zaznamenali už od konca 60. a začiatku 70. rokov, až do konca nami sledovaného obdobia v roku 1774 výrazný rast.

Možných príčin je niekoľko. Jednu z nich okrajovo spomenul aj samotný Anton Špiesz, ten ju však za dôležitú nepokladal. Išlo o nariadenie Márie Terézie z roku 1766, ktorým sa malo uľahčiť tovarišom dosiahnuť majstrovský stupeň. Špiesz píše, že žiadny masívny nárast počtu majstrov po vydaní nariadenia nie je evidovaný.²⁹ My sme však krátko (približne 2 roky) po tomto nariadení, pomerne masívny prírastok majstrov, ako aj priemerne vybratých daní, zaznamenali.

Určiť jednoznačnú príčinu tohto javu je s odstupom vyše 250 rokov a množstvom materiálu, ktorý máme, takmer nemožné. Okrem tereziánskych reforiem za tým mohli byť aj mnohé lokálne príčiny.

Predkovia a príbuzní Martina Lekára do jeho narodenia (zač. 18. stor. až po rok 1739)

Katolícke matriky Balážskych Ďarmôt boli vedené od roku 1706, čo nám umožnilo zrekonštruovať históriu rodu Lekárovcov genealogickým výskumom pomerne ďaleko do minulosti. Najviac sme si pri výskume všimnuli zdanenie Adama Lekára najst., tiež krajčíra. Spravili sme tak z dôvodu porovnania zdanenia Adama s Martinom Lekárom.

28 ŠPIESZ, *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*, s. 87–94. ŠPIESZ, *Remeslo na Slovensku*, s. 103–112.

29 ŠPIESZ, *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*, s. 185–186.

Prvou dôležitou skutočnosťou, zistenou z matrik, je že tento rod mal dve hlavné vetvy – katolícku a evanjelickú, pričom Martin Lekár pochádzal z katolíckej. Najstaršími predkami katolíckej vetvy boli jeho rodičia Ján Lekár a Alžbeta Oravcová (obaja z Balážskych Ďarmôt), ktorých sobáš bol zachytený v matrike 11. 1. 1728.³⁰ Svedkom na ich svadbe bol Mikuláš Očovaj (Nicolaus Ocsovay), podľa súpisu daňovníkov z roku 1740 človek, platiaci najvyššiu daň v meste, čo indikuje aj najvyššie zárobky. Akému zamestnaniu sa Mikuláš venoval, nie je známe, pretože bol v súpise označený ako libertín (slobodník). Je zaujímavé, že nevelmi bohatý³¹ gazda mal na svadbe za svedka najbohatšieho občana, na druhú stranu, v tej dobe bolo bežné, že za svedkov, prípadne krstných rodičov, vyberali majetných ľudí, aby dokázali rodinu zabezpečiť v prípade, že by sa dostala do problémov (schudobnenie, úmrtie člena rodiny a pod.). Manželia Lekárovci mali šesť dcér a jedného syna.

Ich úmrtie, žiaľ, nájdené nebolo. Podarilo sa nám však nájsť záznam o narodení Alžbety Oravcovej, ktorá sa narodila v Balážskych Ďarmotách 27. 12. 1706, ako dcéra Jána a Doroty Oravcových.³²

Evanjelická vetva bola v najstarších dobách zastúpená Jakubom Lekárom a jeho manželkou Annou. Zachoval sa záznam o narodení ich syna Jakuba ml., a to z roku 1712.³³ Jakub ml. sa oženil v roku 1734³⁴ s Dorotou Mackovou. Žili, rovnako ako celý rod, v Balážskych Ďarmotách.

Zaujímavejšou postavou evanjelickej vetvy bol už spomenutý Adam Lekár najst. Tento krajčírsky majster sa narodil okolo roku 1700 a zomrel vo veku (údajne) 50 rokov v Balážskych Ďarmotách 7. 4. 1749.³⁵ V januári

30 Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch snímka 191 z 306; Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 13.12.2024], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTS3-J6?view=explore>>.

31 Adóösszeírások, Nógrád megye: Füleki járás 1728 Kékkői járás 1728 Losonczi járás 1728 Széchenyi járás 1728 Gömör-Kis-Hont megye: Bénna, Egyházasközpont, Tajti, Závoda: 1828. Nógrád megye, adóösszeírások: 1647-1683; snímky, FamilySearch, snímka 247/941, Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 6.12. 2024], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6C-BDYV?cat=636994&i=0&lang=sk>>.

32 Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 6 z 306; Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 13.12.2024], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TT9B-1G?view=explore>>.

33 Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 24 z 306; Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 13.12.2024], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTS7-2M?view=explore>>.

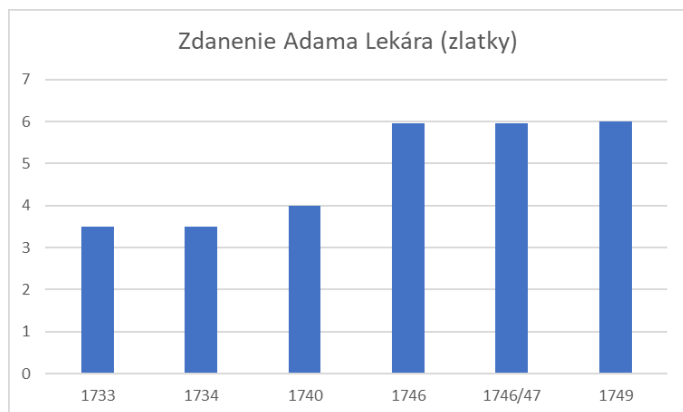
34 Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 200 z 306; Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 13.12.2024], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTS3-L3?view=explore>>.

35 Balassa-Gyarmat, Nógrád Hungary, záznamy, snímky FamilySearch, snímka 456/652, Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 8.12. 2024], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTS9-2R?cat=232769&i=455>>.

1726 sa oženil s Alžbetou Baranovou.³⁶ Jeho syn Adam ml. (nar. 1732)³⁷ bol tiež krajčírskym majstrom. Mali ešte druhého syna Martina (nar. 1735),³⁸ pričom by mohlo dôjsť k zámene s naším Martinom Lekárom, ten však bol katolík, kým celá táto vetva bola čisto evanjelická. Adam najst. bol zachytený v dovedna 10 súpisoch, a to od roku 1733 do roku 1749. V ďalších súpisoch (do r. 1751) bola uvedená jeho manželka ako vdova po ňom. Zaujímavosťou je, že vdova Alžbeta naďalej odvádzala jednoduchú daň z remesla, hoci veľmi nízku – $\frac{1}{4}$ až $\frac{3}{4}$ zl. Dielňa Adama Lekára teda po jeho smrti fungovala ešte niekoľko rokov. Adam Lekár bol prvým remeselníkom z tohto rodu, ktorého sa nám podarilo objaviť.

Čo sa týka dane, platenej Adamom Lekárom najst, zo spomínaných 10 súpisov, v ktorých bol spomenutý, sa nám podarilo určiť presnú daň v zlatkách pri 6 z nich. Ostatné súpisy sú, žiaľ, neúplné, nachádza sa v nich len pomer oproti základnému zdaneniu, samotné zdanenie (suma v peniazoch) sa v nich nenachádza.

Graf 4³⁹

36 Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 188 z 306; Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 10.12.2024], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTSQ-CD?view=explore>>.

37 Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 133 z 306; Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 13.12.2024], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTSQ-CZ?view=explore>>.

38 Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 147 z 306; Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 13.12.2024], Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTSQ-2C?view=explore>>.

39 Pri zostavovaní grafu č. 4 sme použili súbor prameňov Adóösszeírások 1726–1745, snímky, FamilySearch, snímky č. 402, 588, 589, 672, 673, 675, 676 z 924, Magyar Országos Levéltár. [online]. [cit. 17.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6Z-FLYZ?cat=636994&i=0&lang=sk>>; a tiež Adóösszeírások 1745–1763, FamilySearch, Magyar Országos Levéltár, snímky 23, 24, 97, 98, 393 z 1142. [online]. [cit. 14.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/film/007995346?cat=636994>>.

Z grafu zdanenia tohto krajčírskoho majstra možno vyčítať niekoľko skutočností. Prvou je, že výška dane počas 16 rokov, zachytená v súpisoch, neustále rástla. Keďže nepoznáme presnú úroveň inflácie v tej dobe, nemožno úplne presne určiť, o koľko v absolútnych číslach narástla. Nie je isté ani to, z akého dôvodu daň, platená Adamom Lekárom najst. vlastne stúpala. Základné možnosti sú dve: buď sa mu v jeho remesle darilo a keďže viac zarábal, platil aj vyššiu daň, alebo zdanenie remeselníkov celkovo vzrástlo.

Pri porovnaní zdanenia Adama Lekára s remeselníkmi z jeho doby (súpis z roku 1730)⁴⁰ zisťujeme, že Adam Lekár v začiatkoch svojho pôsobenia platil daň zhruba na úrovni priemeru. Konkrétne podľa súpisov z rokov 1733 a 1734 platil $1\frac{3}{4}$ základnej dane ročne, pričom nami zistený priemerný pomer dane, platenej remeselníkmi bol podľa súpisu z daného roku 1,9.

Život a kariéra Martina Lekára (1739 – 1784)

Martin Lekár sa narodil ako piate dieťa Jána Lekára a Alžbety Oravcovej, pokrstený bol 18. 10. 1739.⁴¹ Bol jediným mužským potomkom katolíckej vetvy Lekárovcov. O jeho detstve sa nám nepodarilo nájsť žiadne informácie, pravdepodobne ho strávil v rodných Balážskych Ďarmotách, kde rodina minimálne v prvých rokoch jeho života sídlila, lebo sa tu narodili dve Martinove mladšie sestry (1742 a 1745).⁴²

Na úvod treba spomenúť, že z rodu Lekárovcov z Balážskych Ďarmôt pochádzalo viacero krajčírskych majstrov. Pred Martinom v meste pôsobil spomínaný Adam Lekár najst. (1733 – 1749) a Adam Lekár ml. (v súpise 1764/65),⁴³ po Martinovi Ján Lekár (1769 – 1771)⁴⁴ a Martinov

40 Adóösszeírások 1726–1745, snímky, FamilySearch, snímky 331 a 332, Magyar Országos Levéltár. [online]. [cit. 3.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6Z-FKT9?i=330&cat=636994&lang=sk>>.

41 Balassagyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 11 z 141; Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 1.12.2024], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTSS-DD?view=index>>.

42 Balassagyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 22 z 141; Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 14.7.2025], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTSS-N3?view=explore>> – Anna Lekárová (1742); Balassagyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch. Magyar Nemzeti Levéltár, snímka 33 z 141, [online], [cit. 14.7.2025] dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTSS-7C?view=explore>> – Zuzana Lekárová (1745).

43 Adóösszeírások 1757–1789, 1763–1765, 1791–1792 Kálló 1832 Levelek adóügyekben, 1821–1842 Adóösszeírások Ecseg 1844–1848 Szirák 1845–1849 Jobbágyi 1781–1782, 1833–1850 Jobbágyi, háznépi lajstrom: 1840 Adóösszeírások, Jobbágyi 1848, 1849 Kálló 1836–1837, Familysearch, snímky: 295–297/1040, Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 11.12.2024], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/film/007995348?cat=636994&i=294>>.

44 Adóösszeírások 1757–1789, 1763–1765, 1791–1792 Kálló 1832 Levelek adóügyekben, 1821–1842 Adóösszeírások Ecseg 1844–1848 Szirák 1845–1849 Jobbágyi 1781–1782, 1833–1850 Jobbágyi, háznépi lajstrom: 1840 Adóösszeírások, Jobbágyi 1848, 1849 Kálló 1836–1837, Fam-

syn Adam Lekár najml. Vzhľadom na to, že boli členmi iných cirkví a neboli ani veľmi blízki príbuzní, nie je isté, či sa krajčírské remeslo naučili jeden od druhého, s výnimkou Martina Lekára a Adama Lekára najml., pretože v tomto prípade išlo o otca a syna.

Tým sa dostávame k začiatku rekonštrukcie kariéry Martina Lekára, a to k jeho učňovským a tovarišským rokom. To, kde pracoval ako tovariš, sa dá u remeselníkov niekedy zistiť podľa miesta pôvodu manželky. Tovariš v tej dobe mohol odísť do inej dediny či mesta, kde sa stal majstrom a aj si tam nájsť manželku. Dokonca, podľa Antona Špiesza bolo bežné, že z dôvodu zabezpečenia dostatku peňazí na majstrovskú skúšku, členského do cechu a pohostenia pre ostatných majstrov, si novo vyučený majster zobral za manželku vdovu po majstrovi, prípadne majstrovu dcéru. Takýto majster mal navyše výhodu, pretože poplatok za prijatie do cechu bol až o polovicu nižší, ako už bolo spomenuté pri tereziánskych reformách. To, že sa oženil krátko po tom, ako sa stal majstrom, môže potvrdiť staré pravidlo, platné v niektorých cechoch, že majster sa mal do roka od vyučenia oženiť. Toto pravidlo však neplatilo všade.⁴⁵

Dôležitou otázkou je, prečo sa Martin Lekár venoval svojmu remeslu vtedy, kedy sa mu venoval a prečo to trvalo len 4 roky, respektíve, ak pôsobil ako krajčírsky majster aj potom, prečo nebol už nikdy zaznamenaný v súpisoch?

Súpisy remeselníkov v spomínaných štyroch okresoch boli vedené niekoľko rokov pred, ako aj niekoľko rokov po zaznamenaní Martina Lekára. Čo sa týka spodnej hranice, nebude to až také komplikované. Martin Lekár sa narodil v roku 1739. V roku 1765, ako 26-ročný, už podľa súpisu pôsobil ako krajčírsky majster.⁴⁶ Remeselníci sa v danej dobe dostávali do učenia vo veku cca. 14–15 rokov, pričom učňovské roky trvali do ich 17–18 roku. Po zisku výučného listu, sa stali tovarišmi. Následne, vo veku 18–27 rokov, vandrovali po svete, a to až do zloženia majstrovskej skúšky. Vandrovná trvala obvykle 3 roky, mohla však trvať aj oveľa dlhšie, záležalo od artikúl daného cechu, schopností a majetku daného tovariša. Martinov vek v čase začiatku jeho kariéry teda dobre sedí do veku, kedy sa v priemere tovariši stávali majstrami. Odpoveď na otázku, prečo nebol pred rokom 1765 zaznamenaný v súpisoch, je teda taká, že ešte nebol majstrom – samostatným remeselníkom – a teda sa ho súpisy netýkali.

ilysearch, snímky: 318–320/1040, Magyar Nemzeti Levéltár, [online], [cit. 11.12.2024], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/film/007995348?cat=636994&i=317>>.

⁴⁵ ŠPIESZ, Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku, s. 166.

⁴⁶ Adósszeírások 1757–1789, 1763–1765, 1791–1792 Kálló 1832 Levelek adóügyekben, 1821–1842 Adósszeírások Ecseg 1844–1848 Szirák 1845–1849 Jobbágyi 1781–1782, 1833–1850 Jobbágyi, háznépi lajstrom: 1840 Adósszeírások, Jobbágyi 1848, 1849 Kálló 1836–1837, Familysearch, snímky: 185–186/1040, Magyar Országos Levéltár. [online]. [cit. 11.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/film/007995348?cat=636994&i=184>>.

Martin Lekár sa oženil začiatkom roku 1765 s Katarínou Galba,⁴⁷ niekedy nazývanou aj Santa. Manželka pochádzala z obce Varšany. V obci nie je v minulosti dohľadateľný majster s priezviskom Galba, ani Santa. Podľa záznamu o sobáši však bola Katarína šľachtického pôvodu, Je teda možné, že si ju Martin zobral aj vďaka peniazom, ktorých jej šľachtická rodina pravdepodobne mala viac, a ktoré on potreboval, tu sa však dostávame do roviny hypotéz. O Kataríne toho nevieme veľa, a to vzhľadom na to, že v matrike narodených obce Varšany sme ju nenašli (máme k dispozícii iba záznamy o jej sobáši, narodení detí a úmrtí). V Balážskych Ďarmotách sa dá dohľadať majster menom Štefan Santa, ktorý mal minimálne tri deti, všetky narodené tam, ani jedno z nich sa však nevolalo Katarína. Pri dcére Judite (nar. 1739) však bol uvedený ako krstný otec Adam Lekár.⁴⁸

Kariéru Martina Lekára možno priblížiť na základe tabuľky zdanenia:

Tabuľka 3⁴⁹

Tu možno vedomosti o zdanení Martina Lekára prepojiť s informáciami o početnosti krajčirov z predchádzajúcej časti. Najvyššiu daň platil Martin Lekár v období poklesu počtu krajčirov, keď ich začalo pribúdať, jeho daň sa znížila a stabilizovala. Naša hypotéza, vysvetľujúca tento trend je, že keď poklesol počet krajčirov, znížila sa konkurencia a jemu sa začalo viac dariť, tým pádom platil aj vyššiu daň. Neskôr začalo krajčirov pribúdať. Daň, vybratá od Martina Lekára, klesla z nadpriemerných hodnôt na úroveň priemeru a následne, po roku 1769, sa informácie o ňom vytrácajú. Možných dôvodov predčasného konca jeho kariéry je niekoľko, vzhľadom na strohosť našich informačných zdrojov je veľmi ťažké určiť ten hlavný.

Rok	zl.	gr.
1765/66	4	0
1766/67	5	15
1767/68	3	45
1768/69	3	45

Na prvý pohľad viditeľná skutočnosť, že klesla daň, ktorú od neho vybrali a tým pádom aj jeho zárobok, je len jednou z možností a nemožno ňou kompletne zodpovedať otázku, prečo Martin Lekár skončil s remeslom tak predčasne. Sú tu totiž aj ďalšie možné dôvody: napríklad

47 Rimóc, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, snímka 30 z 31; Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 1.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-K2C2-1?view=index>>.

48 Balassagyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímka 12 z 141. Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 21.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTS3-SX?view=index>>.

49 Pri tvorbe tabuľky bol použitý súpis *Nemesi hozzájárulással kapcsolatos iratok 1841-1844 Vegyes összeírások 1752-1831 Katonai terhekkel kapcsolatos iratok 1683-1847 Porcio, dislocatio, quarteria 1683-1700*, snímky: 251-252, 268-269, 299, 322-323/978, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 19.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/search/catalog/636994>>.

choroba, ktorá by mu znemožnila pracovať. Túto teóriu nemáme, bohužiaľ, čím podložiť, vzhľadom na to, že sa nezachovali žiadne dokumenty o jeho zdravotnom stave, dokonca ani v zázname o úmrtí nie je uvedená príčina smrti. Je tu ešte tretia možnosť – pôsobenie v inom meste. O tom sme síce nenašli žiadny doklad, ale je to pomerne pravdepodobné, pretože od roku 1769 sa v meste už nerodili deti otca Martina Lekára. Zomrel však v roku 1784 v Balážskych Ďarmotách, preto je možné, že odišiel nie natrvalo, iba na istú dobu, pričom sa neskôr vrátil domov.

Potomkovia Martina Lekára

Najvýznamnejším potomkom Martina Lekára bol jeho prvorodený syn Adam Lekár najml. Narodil sa v roku 1766 v Balážskych Ďarmotách. Keď mal 17 rokov, zomrel mu otec. Adam sa, rovnako ako on, vyučil za krajčíra. Vzhľadom na to, že v čase úmrtia otca bol už takmer dospelý, je možné, že sa remeslo začal učiť práve uňho. Po smrti Martina Lekára sa, ak ešte nebol úplne vyučený, presunul k inému majstrovi na doučenie sa, ak už (obvykle trojročné) učenie zvládol, vydal sa na vandrovkú, ako to vtedy bývalo zvykom, nie však nevyhnutným pravidlom.

Tento predpoklad potvrdzuje skutočnosť, že si, rovnako ako jeho otec, zobral ženu z iného mesta. Oženil sa v roku 1789 ako 22-ročný s Annou Máriou Vildovou (Vild, Wild, Wildt), obyvateľkou mestečka Érsekvadkert (vtedy iba Vadkert, Maďarsko).⁵⁰ Matka nevesty Klára Polonyi (zomrela 1778) bola zo šľachtického rodu, otec František Vild bol krčmár „*caupo in praedio Lorintzi*“ – krčmár na panstve Lorintzovskom. Pravdepodobne je tým myslený Szentlőrinc zo stolice Baranya, ten je od Érsekvadkertu veľmi vzdialený, priezvisko Vild sa tam však vyskytuje.⁵¹

Spoločný život trávili (podľa zápisov o narodení detí) v Balážskych Ďarmotách. Nie je isté, ako Adam Lekár v tomto období pracoval, keďže z rokov 1789 – 1802 sa nám nepodarilo nájsť žiadne súpisy, pravdepodobne sa však venoval krajčírskemu remeslu. Mali tri deti – Máriu, Jána a Františka. Dospelosti sa dožila iba dcéra Mária (1791 – 1851). Boli manželia 13 rokov, do predčasnej smrti Anny Márie v roku 1802 vo veku údajne iba 33 rokov.⁵² V roku 1804 sa Adam druhý raz oženil, tentokrát s Rebekou Sípošovou.⁵³ S tou mal ďalšie dve deti, žili spolu v Tóalmási

50 Vadkert, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 94 z 154; Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 14.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TYNK-M?view=explore>>.

51 Szent-Lőrincz, Baranya, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 241 z 249; Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 14.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6PLJ-F?view=index>>.

52 Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 250 z 293; Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 11.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-T538-KF?view=explore>>.

53 Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 186 z 293; Magyar Országos Levéltár. [online]. [cit. 14.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-T538-KF?view=explore>>.

(Maďarsko). Zaujímavosťou je, že posledné dieťa mal v pokročilom veku 58 rokov.⁵⁴ Zomrel ako 71-ročný na starobu v Podlužanoch.⁵⁵

Jeho jediný potomok, Mária Lekárová, sa vydala vo veku 17 rokov⁵⁶ za čizmárskeho majstra Jozefa Žolnaya zo Záhoriec (asi 1789 – 1847). Manželia boli 38 rokov, z ich zväzku pochádzala dcéra Juliana (nar. 1810).⁵⁷

Život potomkov Martina Lekára dokazuje, že aj napriek modernizácii za Jozefa II. sa v regiónoch aj naďalej uplatňovali staré poriadky, ako napríklad dedičnosť remesla a sobáš s bohatou nevestou.

Záver

Na záver by sme dodali, že sa nám podarilo preukázať dôležitosť diálnych súpisov ako vedľajšieho zdroja informácií, najmä v obore genealógie. Dá sa z nich zistiť veľa o výbere daní, životnej úrovni (podľa výšky zdanenia) predkov a početnosti rozličných stavov v spoločnosti v minulosti. Okrem toho sme v našej práci rozobrali remeslá, cechy, ich obyčaje a spôsob života remeselníkov. Celá práca je zaujímavá aj z ľudského hľadiska, keďže sme sledovali vývoj remesiel, najmä krajčírskoho, na postave Martina Lekára. Priblížili sme tak aj jeho osudy, ako remeselného majstra.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

PRAMENE

SÚPISY

Súpis 1715: *Az 1715. évi országos összeírás*, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 22.7.2025]. Dostupné na internete: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1715__-evi-orszagos-osszeiras>.

Súpis 1720: *Az 1720. évi országos összeírás*, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 22.7.2025]. Dostupné na internete: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1720__-evi-orszagos-osszeiras>.

ps://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-T536-KF?view=explore>.

54 *Tóalmás, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Hungary záznamy*, snímky, FamilySearch, snímka 37 z 164; Magyar Országos Levéltár. [online]. [cit. 14.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939X-SYP5-G?view=index>>.

55 *Zély, Nógrád, Hungary záznamy*, snímky, FamilySearch, snímka 165 z 243; Štátny archív v Žiline so sídlom Bytči, Štátny archív v Prešove. [online]. [cit. 12.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTMD-135?view=explore>>.

56 *Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary záznamy*, snímky, FamilySearch, snímka 189 z 293; Magyar Országos Levéltár. [online]. [cit. 14.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-T536-TT?view=explore>>.

57 *Zély, Nógrád, Hungary záznamy*, snímky, FamilySearch, snímka 18 z 243; Štátny archív v Žiline so sídlom Bytči, Štátny archív v Prešove.. [online]. [cit. 14.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTMD-15C?view=explore>>.

- Súpis 1728: Adóösszeírások, Nógrád megye: Füleki járás 1728 Kékkői járás 1728 Losonczy járás 1728 Széchenyi járás 1728 Gömör-Kis-Hont megye: Bénna, Egyházaskaszt Sid, Tajti, Závoda: 1828. Nógrád megye, adóösszeírások: 1647-1683, snímky, FamilySearch, snímka 247/941, Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 6.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/search/catalog/636994>>.
- Súpisy 1730, 1733, 1734, 1740: Adóösszeírások 1726-1745, FamilySearch, snímky: 331-332, 402-403, 588-589, 672-673 Magyar Nemzeti Levéltár, [cit. 17.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/search/catalog/636994>>
- Súpisy 1746, 1746/7, 1747, 1748, 1748/9, 1749, 1749, 1749/50, 1750/51 (1), 1750/51 (2), 1750/51 (3), 1751: Adóösszeírások 1745-1763, FamilySearch, snímky: 23-24, 97-98, 135-136, 213, 234-238, 393-395, 453-455, 470-471, 585-586, 599, 647-649, 726/ 1142, Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 19.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/search/catalog/636994>>.
1. súpis (1764-1774): Adóösszeírások 1757-1789, 1763-1765, 1791-1792 Kálló 1832 Levelek adóügyekben, 1821-1842 Adóösszeírások Ecseg 1844-1848 Szirák 1845-1849 Jobbágyi 1781-1782, 1833-1850 Jobbágyi, háznépi lajstrom: 1840 Adóösszeírások, Jobbágyi 1848, 1849 Kálló 1836-1837, Familysearch, snímky: 185-186, 215-216, 247-249, 284-286, 295-297, 318-320, 360-363, 421-424, 446-449, 471-473/1040, Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 11.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/search/catalog/636994>>.
 2. súpis (1764-1772): Nemesi hozzájárulással kapcsolatos iratok 1841-1844 Vegyes összeírások 1752-1831 Katonai terhekkkel kapcsolatos iratok 1683-1847 Porcio, dislocatio, quarteria 1683-1700, snímky: 251-252, 268-269, 299, 322-323, 372-373, 416-418/978, Magyar Nemzeti Levéltár, [cit. 19.12.2024], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/search/catalog/636994>>.
 3. súpis (1762-1768): Adóösszeírások 1763-1774, 1839-1843, 1710, 1717, 1738, 1750-1757, FamilySearch, snímky: 17-18, 34-37, 114-117, 136-138, 229-231, 471-473, 523-524/1089, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 19.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/search/catalog/636994>>.
- Regnikolárny súpis, 1828: Vagyonösszeírás, 1828, FamilySearch, Magyar Nemzeti Levéltár. [online]. [cit. 22.7. 2025]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/sk/search/catalog/231564?availability=Family%20History%20Library>>.

MATRIKY

Narodenie Alžbety Oravcovej (1706), narodenie Jakuba Lekára (1712), sobáš Adama a Alžbety Lekárovcov (1726) sobáš Jána a Alžbety Le-

károvcov (1728), narodenie Adama Lekára ml. (1732), sobáš Jakuba a Doroty Lekárovcov (1734), narodenie Martina Lekára (1735): *Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary* záznamy, snímky, FamilySearch, snímky 6, 24, 133, 147, 188, 191, 200 z 306; Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 13.12.2024], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TT9B-XP?view=explore&groupId=M9DV-5Z6&grid=on>>.

Narodenie Martina Lekára a Judity Santovej (1739): *Balassagyarmat, Nógrád, Hungary* záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 11 a 12 zo 141; Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 1.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTSS-CV?view=explore&action=view&cc=1743180&lang=sk&groupId=M9DV-5ZN>>.

Narodenie Anny (1742) a Zuzany (1745) Lekárovej: *Balassagyarmat, Nógrád, Hungary* záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 22 a 33/141, Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit.14.7.2025], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTSS-CV?view=explore&action=view&cc=1743180&lang=sk&groupId=M9DV-5ZN>>.

Úmrtie Adama Lekára najst. (1749): *Balassa-Gyarmat, Nógrád Hungary*, záznamy, snímky FamilySearch, snímka 456/652, Magyar Nemzeti Levéltár, [cit. 8.12. 2024], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TTS9-2R?cat=232769&i=455>>.

Sobáš Martina Lekára (1765): *Rimóc, Nógrád, Hungary* záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 30 z 31; Magyar Országos Levéltár, Magyarország. Országos Levéltár, [online]. [cit. 1. 12. 2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-K2C2-1?view=index>>.

Sobáš Adama Lekára najml. (1789): *Vadkert, Nógrád, Hungary* záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 94 z 154; Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 14.12.2024], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-TYNK-M?view=explore>>.

Úmrtie Františka Vilda ml. (1790): *Szent-Lőrincz, Baranya, Hungary* záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 241 z 249; Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 14.12.2024], dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6PLJ-F?view=index>>.

Úmrtie Anny Márie Vildovej (1802), sobáš Adama Lekára najml. s Rebekou Šípošovou (1804) a sobáš Jozefa Žolnaya s Máriou Lekárovou (1809): *Balassa-Gyarmat, Nógrád, Hungary* záznamy, snímky, FamilySearch, snímka 186, 189 a 250 z 293; Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 14.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-T536-KF?view=explore>>.

Narodenie posledného syna Adama a Rebeky Lekárovcov (1824): *Tóalmás, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Hungary* záznamy, snímky, Family-

Search, snímka 37 z 164; Magyar Nemzeti Levéltár, [online]. [cit. 14.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939X-SYP5-G?view=index>>.

Narodenie Juliany Žolnayovej (1810) a úmrtie Adama Lekára najml. (1838): *Zély, Nógrád, Hungary záznamy*, snímky, FamilySearch, snímka 18 a 165 z 243; Štátny oblastný archív v Bytči, Štátny oblastný archív v Prešove. [online]. [cit. 12.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTMD-135?view=explore>>.

LITERATÚRA

ALBERTY, Július a kol. *Novohrad: regionálna vlastivedná monografia 2/1*. Martin : Osveta, 1989, 456 s. ISBN 80-217-0091-2.

Dikálne súpisy z rokov 1715 a 1720 v obci Malachov. [online]. [cit. 25.9.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.malachovo.sk/news/dikalne-supisy-z-rokov-1715-a-1720-v-obci-malachov/>>.

KOHŮTOVÁ, Mária. K hodnote daňových súpisov z rokov 1715 a 1720 a ich údajom o počte obyvateľstva. In *Historický časopis*. 1984, roč. 32, č. 1, s. 81-98.

MIKUŠOVÁ, Miriam. *Sčítanie obyvateľov v roku 1857*. [online]. [cit. 20.12.2024]. Dostupné na internete: <https://muzeologia.sk/index_htm_files/Scitanie_1857_ppt.pdf>.

ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972, 344 s.

ŠPIESZ, Anton. *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku, 15.-19-storočie*. Bratislava : Perfekt, 2021, 288 s. ISBN 978-80-822-6012-3.

TANDLICH, Tomáš. Cechy a ich artikuly za vlády Márie Terézie na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy – vydávanie panovníckych privilegiálnych listín pre organizácie remeselníkov a obchodníkov v mestách v bývalom Uhorsku v rokoch 1740–1780. In NÉMETHOVÁ, Silvia (zost.). *Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou pri príležitosti 300. výročia narodenia Márie Terézie*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 84-101. ISBN 978-80-89303-60-1

VZNIK MEDZINÁRODNÉHO HNUTIA ČERVENÝ KRÍŽ

Kristína RIŠKOVÁ

The emergence of the international movement of the Red Cross

Abstract: Human suffering has accompanied society since ancient times, and with it the need to help those in need. Nevertheless, in the past, solidarity was often overshadowed by self-interest. The Red Cross is one of the most important humanitarian organizations whose mission is to provide assistance in natural disasters, war conflicts and other crisis situations. This thesis focuses on the historical development of the Red Cross, starting with its creation in the second half of the 19th century thanks to the initiative of Henry Dunant. It analyzes the circumstances that led to its establishment, the important volunteers who contributed to its development, and the legal conventions that shaped its current form. The final part of the work is devoted to the symbolism of the Red Cross sign and its meaning in providing protection and hope in difficult times. The main source for processing the topic was Dunant's book *Memories of Solferino* and other professional publications about the Red Cross.

Keywords: Red Cross, Hendry Dunant, history of Red Cross, volunteering, international organization, symbols

Úvod

Ľudstvo od samého počiatku svojej histórie z rôznych dôvodov, niekedy až z banálnych, vedie väčšie či menšie vojny. Zahynuli v nich už milióny ľudí a ďalšie stovky miliónov ľudí utrpeli zranenia ľahšieho, no i ťažšieho rozsahu. Do polovice 19. storočia boli vojaci na bojiskách ponechávaní svojmu osudu v kalužiach krvi. V týchto náročných podmienkach sa našlo len niekoľko vojenských lekárov, ktorí sa snažili zachrániť životy ranených vojakov. Napriek ich obetavosti však pri obrovskom množstve zranených išlo o neľahkú úlohu a zväčša sa nepodarilo zachrániť ani polovicu ľudských životov.¹ K najvýznamnejšiemu rozvoju zdravotníckej a sociálnej starostlivosti dochádza v období 18. – 19. storočia. Rozvoju nesporne prispelo množstvo vojnových konfliktov, ako aj vysoký počet invalidov, neúplných rodín a množstvo opustených sirôt. V polovici 19. storočia tak došlo k zmenám vo vojenskej technike a zložení armád. Vojakov z povolania, žoldnierov, nahradili armády, ktoré boli založené na povinnej účasti vo vojne. Príslušníci armád už však neboli ochotní obetovať svoje zdravie, rodiny znášať útrapy a následky vojen ako ich predchodcovia, a tak sa začali presadzovať snahy o vytvorenie istých medzinárodných zásad, zabezpečujúc zredukovanie vojnových následkov a zlepšenie starostlivosti o obeť vojen.²

1 MINTALOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005, s. 12.

2 MINTALOVÁ – TELGÁRSKY, *Červený kríž na Slovensku*, s. 12.

Počiatky dobrovoľníctva

Prvé dobrovoľnícke činy badať počas Krymskej vojny v rokoch 1853 – 1856, keď bojovalo Rusko s Anglickom, Francúzskom, Tureckom a napokon aj so Sardíniou o prístup k stredozemským úžinám Bospor a Dardanely.

Nezávisle od seba, bez akejkolvek predchádzajúcej dohody sa objavili dobrovoľníci, ktorí začali organizovať základnú pomoc raneným a chorým.³ Títo dobrovoľníci chytili príležitosť do vlastných rúk a zapísali sa do dejín ako tí, ktorí postavili základy dobrovoľníctva. Najväčšiu zásluhu má ruský profesor, Nikolaj Ivanovič Pirogov a Florence Nightingalová z Anglicka. Hoci títo dvaja predstavitelia položili základy dobrovoľnej ošetrovateľskej starostlivosti o ranených a chorých vojakov na bojiskách, muselo ubehnúť ešte niekoľko rokov, aby sa ich myšlienka upevnila a bola založená medzinárodná organizácia na pomoc raneným a chorým vo vojnách.⁴

Myšlienka Červeného kríža

Zdrojom každého ľudského počinu je myšlienka. Určitá idea, zámer, ktorý podnecuje a vedie svojho tvorca k aktívnej činnosti. Pobáda ho vykonať určitý skutok s určením istého spoločenského cieľa. Neraz vymedzuje aj rámec celého konania a obsah jeho účelu. Výnimočnú dôležitosť majú tie myšlienky a slová, ktoré pretavené do osožných a tvorivých činov, sa stávajú nielen príkladom, ale priam výzvou pre iných ľudí. Podnecujú k aktivite a neraz spájajú ľudí do určitých súrodých spoločenstiev. Do zväzku, v ktorom nezištná spolupatričnosť vychádza akurát zo šlachetných a činorodých myšlienok či slov a podmieňuje vykonanie vysoko záslužných a osožiacich skutkov.⁵ Dňa 24. júna 1859 tak vznikla jedna myšlienka, ktorá si svojho ducha nesie až dodnes.

Život zakladateľa myšlienky Červeného kríža, Henriho Dunanta, bol plný kontrastov a paradoxov. Narodil sa vo vysokopostavenej rodine s významným spoločenským postavením, no svoj život ukončil v skromných podmienkach hospicu. V strednom veku dosiahol medzinárodné uznanie, no jeho úspech bol neskôr zatienený finančným bankrotom a spoločenským úpadkom. Napriek tomu existovala jedna nemenná konštanta, ktorá ho sprevádzala počas celého života – humanita. Tá bola prítomná už v jeho rodinnom prostredí, ktoré sa vyznačovalo silnou náboženskou, humanitárnou a občianskou angažovanosťou.⁶ Už ako malý chlapec mal

3 MINTALOVÁ – TELGÁRSKY, *Červený kríž na Slovensku*, s. 12.

4 MINTALOVÁ – TELGÁRSKY, *Červený kríž na Slovensku*, s. 13.

5 MASARYKOVÁ, G. Alice. *Červený kríž*. Bratislava : Slovenský výbor Česko-slovenského Červeného kríža, 1992, s. 5.

6 PALLARES RIÓS, Fernando Louis. *Henry Dunant – Biographical*. 2015. s. 1. [online]. [cit. 30.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/20208141/Henry_Dunant_Biographical>.

možnosť spoznávať najchudobnejšie štvrte Ženevy, keď sprevádzal matku pri návštevách chudobných rodín. Dunant pri spomienkach na tmavé a biedne príbytky, ktoré sa často podobali maštaliam, prvýkrát pochopil, že jedinec žijúci vo veľkej biede a nešťastí je bezmocný, a len spoločnými silami možno zmierniť jeho utrpenie.⁷ Aktívne sa venoval náboženským a charitatívnym aktivitám, pričom istý čas pôsobil aj ako zástupca Kresťanského združenia mladých mužov. V kontexte jeho duchovného presvedčenia je dôležité spomenúť kalvinizmus, ktorý v Ženeve v danom období dominoval.⁸ V spomínanej organizácii sa pokúsil bojovať proti biede organizovaním humanitárnej pomoci hladujúcim, chorým a uväzneným.⁹ Práve vďaka výchove v prostredí, kde sa kladol dôraz na morálne hodnoty, náboženskú zodpovednosť a nezištnú pomoc druhým, si Henri Dunant už od detstva osvojil hlboké sociálne cítenie.

V staršom veku, keď mal 26 rokov, sa pripravoval na povolanie obchodníka a vstúpil do sveta podnikania.¹⁰ Ako správny obchodník so záujmom sledoval dianie vo svete, nie však len čo sa obchodu týkalo, ale aj udalosti spojené s Krymskou vojnou, prebiehajúc v rokoch 1853 – 1856. Ako obchodník často cestoval, a práve tieto cesty ho inšpirovali k napísaniu jeho prvej publikácie – cestopisnej knihy o Tunise. V nej podrobne opísal svoje pozorovania a ponúkol zaujímavý pohľad na moslimskú kultúru. Podobne tomu bolo aj v roku 1859, keď jeho obchodné aktivity opäť viedli k udalostiam, ktoré neskôr zásadne ovplyvnili jeho život a myslenie.¹¹ V tom čase sa stal prezidentom Finančnej a priemyselnej spoločnosti Mons-Gémila Mills v Alžírsku, ktorá sa zaoberala ťažbou nerastov na rozsiahlych územiach. Bola to však aj poľnohospodársko-mlynárska spoločnosť, ktorá pestovala obilie a stavala či prevádzkovala mlyny na jeho spracovanie. Kľúčové pre jej činnosť boli vodné práva na pohon mlynov.¹² Keďže pre správnu činnosť boli rozhodujúce vodné práva, v rámci svojich podnikateľských aktivít sa rozhodol obrátiť so žiadosťou priamo na cisára Napoleona III.¹³ V danom období, v polovici 19. storočia, bolo Alžírsko francúzskou kolóniou, presnejšie integrované do Francúzskej ríše ako súčasť jej územnej štruktúry. Roz-

7 MINTALOVÁ – TELGÁRSKY, *Červený kríž na Slovensku*, s. 17.

8 RAUMADIAN, Naufal. *Biografi Jean Henry Dunant*, s. 1. [online]. [cit. 30.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/72310777/BIOGRAFI_JEAN_HENRY_DUNANT>.

9 SCHOTT, Heinz. *Kronika medicíny*. Bratislava: Fortuna Print, s. r. o., 1994, s. 296.

10 PALLARES RIÓS, Fernando Louis. *Henry Dunant – Biographical*. 2015, s. 1.

11 ABRAMS, Irwin. *The Nobel Peace Prize and the Laureates: An Illustrated Biographical History, 1901–2001*. Nantucket : Science History Publications, 2001, s. 46. [online]. [cit. 19.11.2023] Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=ny77bPwKx-aUC&pg=PA1&hl=sk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q=Henry%20Dunant&f=false>.

12 *He dreamed of living in Algeria*. [online]. [cit. 1.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://museeprotestant.org/en/notice/henri-dunant-1828-1910/>>.

13 PALLARES RIÓS, *Henry Dunant – Biographical*, s. 2.

hodovanie o rozsiahlych právach, napr. vodných, podliehalo francúzskej administratíve, pričom Napoleon III. mal najvyššiu rozhodovaciu moc nad kolóniami a ich právnymi záležitosťami.¹⁴

Vojny pretrvávali pomerne stále v celom svete. Západná Európa si však od porážky Napoleona I. v bitke pri Waterloo v roku 1815 udržiavala mier, a to až po vypuknutie Krymskej vojny. Vtedy sa vrátila vojna na späť do Európy. Po skončení Krymskej vojny sa diplomacia obrátila aj na Apeninský polostrov. Tu pod rúškom národnooslobodzovacieho hnutia, Risorgimenta, začal silnieť tlak na zjednotenie Talianska. Pod vedením premiéra Piemontu-Sardínie, grófa Cavoura, sa Taliansky štát snažil mobilizovať podporu európskych veľmocí. Na Parížskej mierovej konferencii po Krymskej vojne, Cavour oslovil Francúzsko. Hoci Spojené kráľovstvo aj Francúzsko prejavili istú sympatiu k talianskemu hnutiu, odmietali priamo vystúpiť proti Rakúsku, ktoré ovládalo Lombardiu s Benátkami.¹⁵ Situácia sa zmenila po neúspešnom pokuse o atentát na Napoleona III. v januári 1858, ktorý vyvolal súcit s talianskou snahou o zjednotenie a zároveň posilnil osobnú ochotu francúzskeho cisára podporiť túto vec. V júli toho roku sa potajomky stretol s Cavourim v Plombières, kde uzavreli tajnú a spojenú vojenskú alianciu proti Rakúsku. Francúzsko sa zaviazalo poskytnúť Piemontu vojenskú podporu v prípade rakúskeho útoku, pričom výmenou za túto pomoc malo získať územia Nice a Savoju, ktoré mu Piemont po úspechu konfliktu odovzdá.¹⁶

Vojna začala v apríli 1859, keď Rakúsko vyhlásilo vojnu Piemontu, Francúzsko vstúpilo do konfliktu v máji. Kľúčovými sa stali bitky pri Magente, 4. júna, a potom pri Solferine, 24. júna, kde sa spoločne postavili proti rakúskej armáde pod osobným velením Františka Jozefa I. V tejto poslednej veľkej bitke bol samotný Napoleon III. prítomný, čo podčiarklo dôležitosť konfliktu.

Dunanta neodradila ani táto skutočnosť, že Napoleon sa nachádzal na bojisku. Kvôli svojim záujmom sa Dunant vydal priamo do Napoleonovho poľného sídla v blízkosti severotalianskeho mesta Solferino. Na miesto dorazil v kritickom momente – práve v čase, keď sa odohrála jedna z najkrvavejších bitiek 19. storočia. Stal sa tak priamym svedkom jej tragických následkov, ktoré zásadne ovplyvnili jeho ďalší život a viedli k vzniku myšlienky organizovanej humanitárnej pomoci.

Francúzska a rakúska armáda zviedla dňa 24. júna 1859 hroznú bitku, ktorej svedkom bol aj spomínaný Henri Dunant. Tisíce mŕtvych a rane-

14. *Encyclopaedia Britannica – Algeria Colonial rule* [online]. [cit. 2025-08-02]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/place/Algeria/Colonial-rule>>.

15. BOSSOLI, Carlo. *The War in Italy: the Second Italian War of Independence, 1859*. [online]. [cit. 6.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/warinitaly-ooboss/page/n15/mode/2up>>.

16. COMPOFIORITO, Matteo (ed.). *Cavour's letter to the king reporting on his meeting with the French emperor*. [online]. [cit. 8.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.leonardo.it>>.

ných na oboch stranách nedokázali nájsť cestu späť k svojim líniam. Šokovaný touto skutočnosťou prevzal iniciatívu a začal organizovať provízorne nemocnice, kde sa len dalo. „Počas bitky boli na najrozličnejších miestach, v domoch, kostoloch, v okolitých kláštoroch aj pod holým nebom zriadené pomocné obväziská.¹⁷ Okrem toho, že sa rôzne budovy a verejné priestory premenili na provízorne nemocnice a obväziská, kde sa poskytovala nevyhnutná zdravotná starostlivosť, do pomoci sa zapojili ľudia zo všetkých spoločenských vrstiev. Nezáležalo na ich pôvode, národnosti, príslušnosti k armáde či politickej orientácii. V danej chvíli neexistovali žiadne rozdiely. Jediným cieľom bolo zachrániť čo najviac ľudských životov a zmierniť utrpenie ranených. V atmosfére chaosu a bolesti prevládol čistý humanizmus, ktorý spájal ľudí naprieč osobným presvedčeniam.

Henri Dunant vo svojich spomienkach opisuje aj lekárov, ktorí sa s nevídanou oddanosťou a nasadením venovali zraneným bez ohľadu na vlastnú únavu či vyčerpanie. Ich obetavosť bola taká veľká, že si často nedopriali ani chvíľku oddychu či pokojného spánku. „*Francúzski lekári prejavili nevyčerpatel'nú obetavosť. Mnohí z nich si za dvadsaťštyri hodín nedožičili ani okamih odpočinku*“. Neustále sa pohybovali medzi ranenými, poskytovali im prvú pomoc, vykonávali zložité lekárske zákroky a snažili sa zachrániť čo najviac životov. Ich práca nepoznala prestávku, pretože vedeli, že každý okamih mohol rozhodnúť o živote alebo smrti. Táto neúnavná snaha pomáhať, aj napriek fyzickému a psychickému vyčerpaniu, bola dôkazom ich hlbokej oddanosti lekárskemu poslaniu a skutočného súcitu s trpiacimi. „*Dvaja z nich pracujúci na obväzisku museli vykonať toľko amputácií, zaviazať toľko rán, že padali únavou. Na inom obväzisku bol jeden z ich kolegov taký vyčerpaný, že ho museli podopierať dvaja vojaci, aby mohol vykonávať svoju povinnosť*“.¹⁸

Na desivú realitu vojny sa pravdepodobne nedokáže plne pripraviť žiadny človek, nech už si vopred predstavuje jej priebeh akokoľvek. Skutočné hrôzy bojového poľa, výkriky ranených, bezmocnosť trpiacich a bezcitná deštrukcia všetkého, čo stálo v ceste, sú natoľko surové a neludské, že sa vymykajú bežnému chápaniu. Je takmer nepochopiteľné, že existujú jednotlivci, ktorí sú schopní vedome rozpútať takéto utrpenie a bez mihnutia oka obetovať nespočetné ľudské životy len pre vlastné mocenské ambície alebo túžbu po víťazstve. Z tolkej hrôzy, čo Henri Dunant zočil, nemohol spávať a pri zatvorených očiach mal rôzne výjavy, ktoré mu znepríjemňovali život. „*Na iných miestach ležia nešťastníci, ktorých zasiahli guľky alebo črepiny granátov, takže ostali ležať na zemi a kolesá tadiaľto ťahaných diel im rozmliaždili nohy alebo ruky*“.¹⁹

V Dunantových spomienkach nachádzame aj opisy vojakov, ktorí mu svojimi príbehmi, osudmi či výrazmi tváre utkveli v pamäti tak hlboko-

17 DUNANT, *Spomienky na Solferino*, s. 25.

18 DUNANT, *Spomienky na Solferino*, s. 25.

19 DUNANT, *Spomienky na Solferino*, s. 28.

ko, že na nich zrejme nikdy nezabudol. Každý z nich bol svedkom i obeťou vojnového besnenia, ktoré na nich zanechalo nezmazateľné stopy, nielen na tele, ale najmä na duši. Henri Dunant detailne zachytáva ich utrpenie, fyzické vyčerpanie, bolesť a strach, ktoré sa zračili v ich pohľadoch, často naplnených beznádejou. Krutá realita vojny ich poznačila spôsobom, ktorý si ťažko dokáže predstaviť niekto, kto nebol priamo jej súčasťou. „*Tam leží hrozne zohavený vojak, ktorého neobyčajne dlhý jazyk visí z roztrhaných a znetvorených úst. Zvlažím jeho suché pery a vyschnutý jazyk.*“²⁰ Vo svojich opisoch oživuje bolestné výjavy ranených vojakov, ktorí bezmocne čakali na pomoc, ich pohľady plné utrpenia a rezignácie. V jeho slovách sa odráža hlboké presvedčenie, že vojna je nielen fyzickou skazou, ale aj skúškou ľudskosti, v ktorej sa niektorí prejavajú ako nemilosrdní páchatelia násillia, zatiaľ čo iní ako hrdinovia nezištnej pomoci. Tretí, ktorý má rozvalenú hlavu, prežíva posledné chvíle. *Mozog mu tečie z lebky na dlaždice kostola. Jeho spolutrpitelia doň kopú, lebo prekáža, keď chcú tadiaľ prejsť. Chránim ho pri jeho smrteľnom zápase, a hlavu, ktorá sa ešte pohýna, prikrývam svojou vreckovkou.*“²¹

Po niekoľkých dňoch nepretržitej pomoci raneným, ktoré si vyžadovali nielen fyzickú námahu, ale aj obrovskú psychickú odolnosť, sa Henri Dunant ocitol na pokraji vyčerpania. Neustále bol konfrontovaný s desivými obrazmi utrpenia, s ranenými vojakmi volajúcimi o pomoc, s beznádejou v ich očiach a s tragickými osudmi, ktoré sa mu hlboko vryli do pamäti. Tieto nezmazateľné výjavy hrôzy mu nedovolili nájsť pokoj ani v noci. Trápili ho spomienky, ktoré sa mu neustále vracali a bránili mu zaspať. Tento moment, v ktorom sa snažil odreagovať a oslobodiť svoju myseľ od nepretržitého náporu emócií, neskôr opísal týmito slovami: „*Keďže som celkom vyčerpaný a nemôžem ani spať, dám popoludní 27. júna zapriať do svojho voza. Okolo šiestej odchádzam, aby som sa vo voľnej prírode trocha osviežil, pod večerným nebom, odpočinul si a odpútal sa od smutných scén.*“²²

Po návrate do jeho rodiska, Ženevy, napísal útlú knihu jeho reportáže *Spomienky na Solferino*. Podrobne opisoval hrôzy, odohrávajúc sa na bojisku, ale taká bola skutočnosť. V závere svojej výpovede predkladá všetkým svoju myšlienku, ktorá spočíva v návrhu vytvorenia osobitného výboru. Tento výbor by mal byť zriadený s cieľom poskytovať ochranu a starostlivosť osobám zraneným v dôsledku ozbrojených konfliktov, pričom by sa zameriaval na zabezpečenie ich bezpečnosti, lekárskej pomoci a humanitárnej podpory. „[...] Či si nemáme z celého srdca želať, aby vysokí generáli rôznych národov, keď sa príležitostne stretnú, ako to bolo napríklad v Kolíne alebo Châlons, využili takúto formu kongresu na utvorenie medzinárodnej, právne záväznej a dodržiavať sa dohody, ktorá by po vy-

20 DUNANT, *Spomienky na Solferino*, s. 39.

21 DUNANT, *Spomienky na Solferino*, s. 39.

22 DUNANT, *Spomienky na Solferino*, s. 48.

hlásení a podpísaní mohla slúžiť ako podklad na založenie spoločnosti, ktorá by mala poskytovať pomoc raneným v rôznych európskych krajinách? Pracovať na vyhlásení takejto dohody je potrebné už vopred, lebo keď vypukne konflikt, sú vojnu vedúce strany schopné posudzovať problém len z hľadiska vlastnej krajiny a vlastných vojsk“[...].²³

Knihu vydal v roku 1862 v Ženeve na svoje náklady v počte 1600 kópií, ktoré boli rozposlané politickým predstaviteľom Európy, ako boli panovníci, štátnici a vojvodcovia. Precestoval európske štáty, aby získal podporu pre svoje humanitárne myšlienky, navštívil kráľov, princov, ministerských predsedov a vojenských činiteľov. Vďaka pochopeniu, ktorého sa dožiadal už tri mesiace po vydaní knihy, sa v roku 1863 založil Stály medzinárodný výbor na pomoc raneným. Po tomto čine sa stal stredobodom pozornosti. Dostával množstvo pozvánok, korešpondencie, dokonca prednášal v rôznych krajinách Európy. Jeho sláva mu však priniesla zhoršenie osobných majetkových pomerov. Aj keď bol bez finančných prostriedkov, neprestal pomáhať ľuďom. V roku 1887 sa vrátil do rodného Švajčiarska, do kúpeľného mestečka Heiden, kde žil z milosrdenstva svojich príbuzných. Kým sa hnutie Červeného kríža úspešne rozvíjalo, jeho zakladateľ chorý a zatrpknutý trávil posledné roky svojho života v ústraní a chudobe. Pri príležitosti 30. výročia podpísania Ženevskej konvencie ho objavil švajčiarsky novinár Georg Baumbarger v starobinci. Svet sa začal o zakladateľa opäť zaujímať. Získal niekoľko ocenení, ale to najvýznamnejšie získal v roku 1901, keď mu udelili prvú Nobelovu cenu za mier. Zomrel vo veku 82 rokov sklamaný a zatrpknutý. Deň narodenia Henriho Dunanta, ktorý pripadá na 8. mája, sa od roku 1948 oslavuje ako Svetový deň Červeného kríža a Červeného polmesiaca.²⁴

Založenie medzinárodnej organizácie

Rok 1863 bol pre založenie Červeného kríža rozhodujúci. Dňa 9. februára sa v Ženeve konala schôdza spoločnosti pre verejné blaho, ktorá sa ujala podnetu z knihy *Spomienky na Solferino*. Na základe podnetu bola vymenovaná 5-členná komisia Stáleho medzinárodného výboru na pomoc raneným, nazývaná aj ako Výbor piatich. Jej úlohou bolo realizovať myšlienku z knihy do praxe v podobe paragrafov, pripraviť zmluvu a zvolať medzinárodnú konferenciu, ohľadom starostlivosti o ranených vojakov vo vojne. Spomínaný Výbor piatich tvorili ženevskí občania:

1. **Henri Guillaune Dufor** (1787 – 1875) – generál, ktorému ako prvému poslal Dunant rukopis svojej knihy, vyslúžil si funkciu predsedu.
2. **Gustave Moynier** (1826 – 1910) – advokát, človek s rovnakým sociálnym cítením ako Dunant, neskôr po sformovaní oficiálneho názvu výboru sa stal predsedom.

23 DUNANT, *Spomienky na Solferino*. s. 56.

24 MINTALOVÁ – TELGÁRSKY, *Červený kríž na Slovensku*, s. 17–19.

3. **Theodore Maunior** (1806 – 1869) – lekár, výnimočne inteligentný človek.
4. **Louis Appia** (1818 – 1898) – lekár, organizátor verejných hygienických kurzov.
5. **Jean Henry Dunant** – otec myšlienky.²⁵

Na prvej schôdzi komisie, ktorá sa odohrala dňa 17. februára 1863 prijal Henri Dunant funkciu tajomníka. V tomto formovacom období napísal ďalšiu knihu s názvom *Medzinárodné bratstvo a pomoc v dobe vojny*. Nemala však takú odozvu, ako očakával. Popritom vrcholili záverečné práce na uskutočnenie myšlienky v praxi, a tak bolo možné konferenciu uskutočniť.

Pozvanie na konferenciu do Ženevy prijali odborníci zo 16 krajín Európy a tiež aj Spojené štáty americké. V dňoch 26. – 29. októbra 1863 sa vo veľkej sále ženevského paláca Atheneum, prejednávali predložené materiály Výboru piatich. Po zdĺhavých diskusiách a rokovaní založili Medzinárodný výbor na pomoc raneným. Inštitúcia bola na svete a jej myšlienka spečatená.

Medzinárodný výbor začal krátko po svojom vzniku prejavovať veľkú aktivitu. Netrvalo ani rok a v Ženeve sa 22. augusta 1864 zišli zástupcovia krajín na medzinárodnej diplomatickej konferencii, aby prijali prvú Ženevskú konvenciu, ktorá by upravovala podmienky a pravidlá medzinárodného práva na ochranu obetí vojny.²⁶

Idea medzinárodného hnutia Červeného kríža našla postupne odozvu vo viacerých krajinách Európy. V roku 1867 vznikla Rakúska spoločnosť Červeného kríža, v nasledujúcom roku vznikol Vlastenecký pomocný spolek pro Království České a zakrátko pribudol aj Dámsky pomocný spolek Červeného kříže pro Království České.²⁷

Koncom 70. rokov 19. storočia v Uhorsku začala pôsobiť Spoločnosť Červeného kríža pre krajiny Svätej maďarskej koruny so sídlom v Budapešti. Napriek tomu Medzinárodný výbor Červeného kríža v Ženeve informoval až v 49. obežníku zo dňa 20. januára 1882 o tom, že sa vytvorila spoločnosť Červeného kríža so sídlom v Budapešti. Uvádzalo sa v ňom: „*Rakúsko-uhorská monarchia vstúpila už dávnejšie do prostredia Červeného kríža, či už pripojením jej vlády k Ženevskej konvencii, ako aj v vytvorení Rakúskej záchrannej spoločnosti. Napriek tomu, tento štát sa nachádzal v ojedinalej situácii. Rakúska spoločnosť mala pôsobnosť výlučne na rakúskom území a obyvateľstvo na maďarskom území sa nezúčastňovalo na jej aktivitách, zatiaľ čo armáda, v prospech ktorej Spoločnosť existuje, sa formovala z obyvateľstva oboch týchto území monarchie.*“²⁸

25 MINTALOVÁ – TELGÁRSKY, *Červený kríž na Slovensku*, s. 14.

26 *Medzinárodná konferencia v roku 1863*. [online]. [cit. 19.11.2023]. Dostupné na internete: <<https://redcross.sk/historia/>>.

27 MINTALOVÁ – TELGÁRSKY, *Červený kríž na Slovensku*, s. 15.

28 MINTALOVÁ – TELGÁRSKY, *Červený kríž na Slovensku*, s. 16.

Emblém Červeného kríža

Do polovice 19. storočia na označenie ambulancií a nemocníc používali krajiny rôzne farby. Rakúsko bielu vlajku, Francúzsko červenú, Španielsko žltú... „Počas boja sú obväziská alebo poľné lazarety označené čiernou vlajkou, upevnenou na vyvýšenom mieste, aby sa tam podľa obojstrannej tichej dohody nestrielať.“²⁹ Zariadenia s týmito farebnými označeniami neboli všeobecne známe, preto boli len zriedka rešpektované. Neraz sa stalo, že pri ozbrojenom konflikte výstrely prevrtali vozy s ranenými. Nikto totiž nevedel, že ich poslaním bolo konať milosrdenstvo. V tej dobe neexistovalo žiadne právo, kde by bola zadefinovaná ochrana ranených vojakov a predovšetkým ich ošetrovateľov. Zmenilo sa to až v osudnom roku 1863, keď sa vďaka založeniu Medzinárodného výboru ranených stanovil medzinárodný rozpoznávací znak. Cieľom bolo prijatie jediného znaku, ktorý by bol platný pre všetky krajiny, aby chránili sanitky a zdravotnícky personál. Bolo potrebné nájsť jednoduchý znak, ľahko rozoznatelný z diaľky, známy všetkým, priateľom i nepriateľom.³⁰

Na stretnutí zo 17. februára 1863 padol prvý návrh o tom ako zabezpečiť uznanie: „Nakoniec by bolo užitočné prijať odznak, uniformu alebo náramok, aby sa nositeľom takýchto insígnií dostalo patričného uznania“.³¹ Medzinárodný výbor vypracoval návrh, skladajúci sa z niekoľkých článkov o návrhu spoločného znaku. Článok 9 uvádzal: „Dobrovoľníci vo všetkých krajinách musia nosiť charakteristickú a identickú uniformu alebo označenie. Budú nedotknutelní a vojenský veliteľia im poskytnúť ochranu.“³²

Po dlhých rokovaní a dohadoch sa na medzinárodnej konferencii, ako hold Švajčiarsku a jeho neutralite, z úcty k zakladateľovi Červeného kríža, prijal rozlišovací znak, bol ním znak Červeného kríža v bielom poli, vytvorený výmenou farieb helvétskej konfederácie.³³

Biela vlajka bola ustáleným znakom kapitulácie alebo želania vyjednávať. Zvykové právo zakazovalo strieľať na každého, kto vyvesil bielu vlajku v dobrej viere, pretože biela vlajka bola symbolom prímeria. Pridaním červeného kríža posolstvo vlajky zašlo ešte o krok ďalej a požadovalo rešpekt k zraneným a zdravotníckemu personálu, ako aj prímerie.³⁴

Akékoľvek zneužitie tohto znaku sa charakterizovalo ako porušenie Medzinárodného humanitárneho práva a je ohrozením vlastného pojmu ochrany, ktoré tento znak predstavuje. Zmluvné strany Ženevskej

29 DUNANT, *Spomienky na Solferino*. s. 26.

30 BUGNION, François. *The Emblem of the Red Cross: A brief history*. Geneva : International committee of the Red Cross, 1977, s. 5–6.

31 BUGNION, *The Emblem of the Red Cross*. s. 11.

32 BUGNION, *The Emblem of the Red Cross*. s. 11.

33 BUGNION, *The Emblem of the Red Cross*. s. 14–15.

34 BUGNION, *The Emblem of the Red Cross*. s. 5 – 8.

konvencie sú povinné presnými pravidlami zabezpečiť používanie tohto znaku.

Od roku 1867 sa však v niektorých kruhoch tvrdilo, že znak Ženevskej konvencie je kresťanským symbolom, čo malo za následok, že prevencia a všeobecné uznanie bolo rozbité. Počas Rusko-tureckej vojny alebo takzvanej Východnej vojny boli vymyslené ďalšie znaky a čoskoro sa požadovalo ich zadefinovanie v zákone. Časom boli tieto požiadavky čoraz naliehavejšie. Osmanská ríša sa rozhodla používať červený polmesiac na bielom poli ako ochranný znak svojich zdravotníkov. Za vzor si to zobrali aj iné arabské krajiny, vyznávajúce islam. V roku 1929 sa na diplomatickej konferencii oficiálne prijali dva nové rozoznávacie znaky zdravotníckych služieb a oddielov, a to Červený polmesiac a Červený lev a slnko, znak Iránu.³⁵ Základným platným ustanovením bol článok 38 ženevského dohovoru o zlepšení osudu ranených a nemocných príslušníkov ozbrojených síl v poli „[...] Avšak pre štáty, ktoré už používajú ako rozoznávací znak namiesto červeného kríža, červený polmesiac alebo červeného leva a slnko na bielom poli, budú znaky rovnako pripustené v zmysle tohto dohovoru“.³⁶ Islamská republika sa v roku 1980 vzdala svojho znaku a prijala za svoj znak Červený polmesiac.³⁷

Červený kríž, prvý oficiálny symbol hnutia, bol inšpirovaný obrátenými farbami švajčiarskej vlajky. Hoci bol pôvodne koncipovaný ako neutrálne označenie, v niektorých krajinách bol vnímaný ako kresťanský symbol. Preto bol v roku 1929 prijatý červený polmesiac, ktorý bol bližší moslimským krajinám. Tento krok však nevyriešil otázku symboliky pre štáty, ktoré sa nechceli spájať s kresťanstvom a ani s islamom.

Na diplomatickej konferencii zvolanej švajčiarskou vládou, ako depozitárom Ženevských dohovorov, ktorá sa konala 5. – 7. decembra 2005 v Ženeve, bol po zložitých rokovaniach prijatý Dodatokový protokol o prijatí ďalšieho rozoznávacieho znaku. Okrem doteraz medzinárodne uznávaných rozoznávacích znakov Červeného kríža a Červeného polmesiaca sa zavádza znak, ktorým je červený štvorcový rámec postavený na hrot – ďalej len Červený kryštál. Červený kryštál bol preto navrhnutý ako čisto geometrický symbol – červený kosoštvorec (diamant) na bielom pozadí. Nemá žiadne náboženské, kultúrne ani politické konotácie, čím sa stal vhodným riešením pre krajiny, ktoré preferovali skutočne neutrálny znak, pretože predtým niektoré krajiny a humanitárne organizácie používali vlastné symboly, ktoré však neboli oficiálne uznané.

Pri výbere symbolu bola dôležitá aj jeho praktická stránka. Červený kryštál je jednoduchý, ľahko rozpoznateľný a dobre viditeľný aj v bojo-

35 ŠTEFÁNIKOVÁ, Táňa – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž a polmesiac: Portrét medzinárodného hnutia*. 1. vyd. Bratislava: Príroda, 2004, s. 5.

36 *Ženevské konvencie a dodatkové protokoly*. Bratislava: PEREX K+K, 1992, s. 17.

37 ŠTEFÁNIKOVÁ – TELGÁRSKY, *Červený kríž a polmesiac*, s. 5.

vých podmienkach. Použitie červenej farby na bielom pozadí zabezpečuje vizuálnu kontinuitu s ostatnými symbolmi hnutia, čo uľahčuje jeho identifikáciu a akceptáciu na celom svete.

Tento znak má rovnaký a rovnocenný význam doteraz existujúcim znakom, rovnaké určenie a rovnaký spôsob použitia. Každý štát, ktorý sa stane zmluvnou stranou bude povinný znak Červeného kryštálu rešpektovať a poskytnúť takto označeným osobám ochranu a rešpekt ako vyplýva z medzinárodného humanitárneho práva. Štáty môžu pre označenie svojich zdravotníckych jednotiek a personálu naďalej používať doterajší znak (červený kríž alebo červený polmesiac) alebo sa rozhodnúť pre používanie znaku červeného kryštálu.³⁸

Zavedenie červeného kryštálu umožnilo napríklad izraelskej organizácii Magen David Adom (Červený Dávidov štít) stať sa plnoprávnym členom Medzinárodného hnutia Červeného kríža a Červeného polmesiaca, keďže predtým používaný symbol červenej Dávidovej hviezdy nebol medzinárodne uznaný.³⁹

Všetky tri symboly – červený kríž, červený polmesiac a červený kryštál – sú rovnocenné a medzinárodne uznávané. Ich hlavným cieľom je ochrana zdravotníckeho personálu a zariadení počas ozbrojených konfliktov, pričom zdôrazňujú neutralitu a humanitárne poslanie organizácií, ktoré ich používajú.

Záver

Z predchádzajúceho výkladu vyplýva, že vznik a vývoj Medzinárodného hnutia Červeného kríža predstavuje jedinečný príklad spojenia individuálnej iniciatívy, morálnych hodnôt a medzinárodnej spolupráce. Myšlienka Henriho Dunanta, podnietená tragickými udalosťami bitky pri Solferine, sa stala základom pre vznik organizácie, ktorá už viac ako storočie pomáha obetiam ozbrojených konfliktov a katastrof bez ohľadu na ich národnosť, náboženstvo či politické presvedčenie. Práca ukázala, že za touto myšlienkou nestála iba snaha o okamžitú pomoc, ale aj dlhodobá vízia vytvorenia trvalých pravidiel a mechanizmov, ktoré by zaručovali ochranu zranených a chorých aj v tých najťažších podmienkach vojny.

Dôležitým prínosom tejto štúdie je ucelený pohľad na historické, politické a spoločenské okolnosti, ktoré viedli k formovaniu hnutia. Poukázala na kľúčové udalosti, ako bola Krymská vojna, talianske národnooslobodzovacie hnutie či bitka pri Solferine, ktoré sa stali katalyzátormi zrodu novej humanitárnej éry. Zároveň zdôraznila význam

38 Český Červený kríž. [online]. [cit. 30.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.cervenykriz.eu/cerveny-krystal>>.

39 Slovenský Červený kríž. [online]. [cit. 30.1.2025]. Dostupné na internete: <https://redcross.sk/galanta/znak/?utm_source>.

dobrovoľníctva a osobného nasadenia jednotlivcov, ktorí sa stali neoddeliteľnou súčasťou príbehu Červeného kríža.

Osobitnú pozornosť si zaslúži aj prehľad právneho rámca činnosti hnutia a jeho symbolov. Analýza historického vývoja rozlišovacích znakov – od červeného kríža, cez červený polmesiac až po červený kryštál ukázala, že symboly nie sú len grafickým znakom, ale predstavujú medzinárodne uznávaný prostriedok ochrany a neutralitu humanitárnych misií. Tento aspekt má zásadný význam nielen z pohľadu medzinárodného humanitárneho práva, ale aj z praktického hľadiska ochrany životov zdravotníckeho personálu a zranených v konflikte.

Záverom možno konštatovať, že Červený kríž je príkladom toho, ako sa individuálna myšlienka môže premeniť na globálne hnutie s reálnym dopadom na milióny ľudských životov. Zároveň sa ukázalo, že úspech hnutia je podmienený nielen jeho neutralitou a nestrannosťou, ale aj schopnosťou prispôbovať sa meniacim sa politickým a kultúrnym podmienkam. Takýto odkaz je nadčasový – pripomína, že pomoc druhým nie je len reakciou na krízu, ale aj prejavom ľudskosti, ktorá tvorí základ mieru a vzájomného porozumenia.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

PRAMENE

DUNANT, Henri. *Spomienky na Solferino*. 4. vyd. Martin: Osveta, 1961, 88 s. *Ženevské konvencie a dodatkové protokoly*. 1. vyd. Bratislava: PEREX K+K, 1992, 263 s.

LITERATÚRA

BLONDEL, Jean-Luc a kol. *Základné princípy Červeného kríža a Červeného polmesiaca*. Bratislava : PEREX K+K, 1993, 31 s. ISBN 80-85599-05-8.

BUGNION, François. *The Emblem of the Red Cross: A brief history*. (1st ed.). Geneva : International Committee of the Red Cross, 1977, 81 s.

MASARYKOVÁ, G. Alice. *Červený kríž*. Bratislava : Slov. Výbor ČSČK, 1992, 75 s., ISBN 80-85690-00-4.

MINTALOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Maticе slovenskej, 2005, 193 s. ISBN 80-969221-9-X.

POSPÍŠIL, Rastislav – ČEČETKA, Ľudovít. *Sto otázok o Červenom kríži*. Bratislava : Svěpomoc, 1983, 29 s. ISBN 98-008-83.

SCHOTT, Heinz. *Kronika medicíny*. Bratislava : Fortuna Print, s. r. o., 1994, s. 296.

ŠTEFÁNIKOVÁ, Táňa – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž a polmesiac: Portrét medzinárodného hnutia*. 1. vyd. Bratislava : Príroda, 2004, 32 s. ISBN 80-07-01187-0.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- ABRAMS, Irwin. *The Nobel Peace Prize and the Laureates: An Illustrated Biographical History, 1901–2001*. Nantucket : Science History Publications, 2001, 343 s. [online]. [cit. 19.11.2023]. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=ny77bPwKxaUC&pg=PA1&hl=sk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q=Henry%20Dunant&f=false>.
- BOSSOLI, Carlo. *The War in Italy: the Second Italian War of Independence, 1859*. [online]. [cit. 6.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/warinitaly00boss/page/n15/mode/2up>>.
- COMPOFIORITO, Matteo (ed.). *Cavour's letter to the king reporting on his meeting with the French emperor*. [online]. [cit. 8.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.leonardo.it>>.
- Český Červený kříž. [online]. [cit. 30.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.cervenykriz.eu>>.
- Encyclopaedia Britannica – Algeria Colonial rule*. [online]. [cit. 2.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/place/Algeria/Colonial-rule>>.
- He dreamed of living in Algeria*. [online]. [cit. 1.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://museeprotestant.org/en/notice/henri-dunant-1828-1910/>>.
- PALLARES RIÓS, Fernando Louis. *Henry Dunant – Biographical*. 2015. s. 1. [online]. [cit. 30.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/20208141/Henry_Dunant_Biographical>.
- RAUMADIAN, Naufal. *Biografi Jean Hendry Dunant*. s. 1. [online]. [cit. 30.1.2025]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/72310777/BIOGRAFI_JEAN_HENRY_DUNANT>.
- Slovenský Červený kříž. [online]. [cit. 30.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://redcross.sk>>.

VÝVOJ POSUNKOVÉHO JAZYKA S DÔRAZOM NA MILÁNSKY KONGRES V ROKU 1880

Lucia TELEPÁKOVÁ

The Development of Sign Language with an Emphasis on the Milan Congress of 1880

Abstract: *The aim of the contribution is to explain the beginning of the education of the deaf, which was diverse and used a number of teaching methods. This is related to the establishment of the first schools and institutes, the relation with the Milan Congress, as the most important event and the search for roads to avoid the extinction of the sign language.*

Keywords: Milan Congress, Education of the Deaf, Sign Language

Úvod

Vývoj posunkového jazyka ovplyvnila udalosť, ktorá sa stala v roku 1880 a bol ňou Milánsky kongres. V nasledujúcich riadkoch ho budeme analyzovať a priblížime si aj udalosti, ktoré tomu predchádzali. Na úvod je potrebné priblížiť, že posunkový jazyk je považovaný za najprirodzenejšiu formu komunikácie s nepočujúcimi. Je dôležité spomenúť, že základnou jednotkou je posunok a posunkový jazyk má vlastnú gramatiku a pravidlá. Známe je samozrejme to, že každá krajina má svoj vlastný posunkový jazyk, pričom na Slovensku bol zákonom uznaný v roku 1995 Slovenský posunkový jazyk a kodifikovaný až v roku 2020.¹ Existujú tri rôzne pohľady na nepočujúcich. Pedagogické hľadisko, ktoré nazerá na nepočujúceho, ako na osobu, ktorú je potrebné zaradiť do spoločnosti využitím akejkoľvek metódy. Druhý pohľad je medicínske hľadisko, ktoré považuje hluchotu za ochorenie, ktoré treba vyliečiť a pacienta prispôbiť počujúcej väčšine. Úplne iný pohľad je kultúrny. Pre vysvetlenie uvádzame použitie pojmu nepočujúci s malým „n“, na označenie osoby so sluchovým postihnutím teda jeho zdravotný stav, pričom používame aj pojem Nepočujúci, s veľkým „N“, na označenie členov jazykovej a kultúrnej komunity Nepočujúcich. Z kultúrneho hľadiska ich spája používanie posunkového jazyka, ale aj história, zvyky a podobný spôsob života. Nepočujúci sa ale líšia podľa stupňa ohluchnutia, od ľahkej nedoslýchavosti, po úplné ohluchnutie.

Ak sa na vývoj vzdelávania nepočujúcich a formovania komunity Nepočujúcich pozrieme z hľadiska historiografie, vidíme niekoľko línii, ako sa na to nazerá. Obdobie do Milánskeho kongresu, teda do roku 1880 je obdobím, kedy sa kládol dôraz na používanie posunkov pri komuniká-

1 Zákon č. 149/1995 Z. z. o posunkovej reči nepočujúcich osôb. Úplné znenie dostupné Zákon č. 149/1995 Z. z. *Zákony pre ľudí*. [online]. [cit. 18.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-149>>.

cii. Využívala sa teda manuálna metóda, ktorú rozvíjal francúzsky učiteľ Charles Michel de L'Épée, či Abbé Sicard. V rovnakom období v USA pôsobil Thomas Hopkins Gallaudet a Laurent Clerc, ktorí sa podieľajú aj na zakladaní prvých škôl pre nepočujúcich. Tomuto obdobiu sa venoval napríklad Harlan Lane.² K obdobiu Milánskeho kongresu existuje množstvo literatúry, no primárny prameň by mal byť určite samotný prepis z udalosti. Autorom je Artur A. Kinsley a prameň je zachovaný pod názvom *Report of the proceedings of the International Congress on the Education of the Deaf, held at Milan, September 6th–11th, 1880*.³ Ďalší autori, ktorí svojim dielom prispeli sú vyššie spomínaní Harlan Lane, Carol Padden a Tom Humphries. Po roku 1880 nastalo obdobie oralizmu, teda posunkový jazyk bol zo spoločnosti násilne vytlačený, zakazovaný a posunky sa používali iba tajne, vďaka čomu prežili. K tomuto obdobiu vznikli práce od Briana Greenwalda, ktoré sa zameriavajú na sociálne hľadisko. Obdobie trvá do roku 1960 a potom prichádza postupný návrat posunkov do spoločnosti. K posunu dochádza najmä vďaka práci Williama Stokea,⁴ ktorý svojim výskumom preukázal, že americký posunkový jazyk je plnohodnotný a má svoju gramatiku, tak ako iné jazyky.

O nepočujúcich máme zachované informácie už zo stredoveku, o tom aké mali postavenie v spoločnosti. Časom sa to mení a vyvíja, pričom veľmi významnou udalosťou je Milánsky kongres, ktorý si rozanalyzujeme.

Stručný vývoj a formovanie komunikácie nepočujúcich

Pri Milánskom kongrese nemôžeme hneď analyzovať rozhodnutia, ktoré tam padli, ak nerozumieme dôvodom týchto konaní. S vývojom spoločnosti sa postupne menili prístupy k nepočujúcim. V období stredoveku boli nepočujúci považovaní aj za dielo diabla. Nepočujúcich sa snažili vyliečiť kňazi rôznymi spôsobmi, aby začali vydávať nejaké zvuky. Najčastejšie to bolo práve telesným mučením.⁵ O začiatkoch vzdelávania nepočujúcich hovoríme približne v 16. storočí na území Španielska a Francúzska. Prvým učiteľom nepočujúcich bol mních Pedro Ponce de León. Pôsobil v benediktínskom kláštore, kde stretol aj jedného nepočujúceho mnícha a pomohol mu tak, že ho naučil písať, aj rozprávať. Akým spôsobom sa mu to podarilo nie je známe.⁶ Ďalším učiteľom nepočujúcich

2 LANE, Harlan. *The Mask of Benevolence: Disabling the Deaf Community*. New York : Alfred A. Knopf, 1992.

3 KINSEY, Artur A. *Report of the proceedings of the International Congress on the Education of the Deaf, held at Milan, September 6th–11th, 1880*. London : W. H. Allen & Co., 1880. 212 s.

4 STOKOE, William. *Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf*. New York : University of Buffalo, 1960.

5 CSONKA, Štefan – MISTRÍK, Jozef – UBÁR, Ladislav. *Frekvenčný slovník posunkovej reči*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986, s. 7.

6 Pedro Ponce de León. [online]. [cit. 21.3.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Pedro-Ponce-de-Leon>>.

bol Juan Martin Pablo Bonet, ktorý pôsobil aj ako úradník a tajomník. Keď raz stretol chlapca z jeho blízkeho okolia, ktorý stratil sluch, rozhodol sa tým zaoberať. Skúmal aj fonetiku, logopédiu, či reč, aby pomohol chlapcovi. Vytvoril prstovú abecedu, ktorá sa stala podkladom pre vznik prstovej abecedy používanej aj dnes v mnohých krajinách.⁷

Prvá škola pre nepočujúcich bola založená vo Francúzsku. Jej zakladateľom je Charles Michel de L'Épée z Versailles, ktorý spočiatku nebol v kontakte s nepočujúcimi. Neskôr stretol nepočujúce dvojčičky, ktoré ho zaujali a hľadal spôsob ako sa s nimi dorozumievať. V roku 1771 dochádza k vzniku prvej školy pre nepočujúcich v Paríži. Okrem toho sa Charles Michel de L'Épée musel najprv naučiť posunky, ktoré boli už zaužívané medzi žiakmi a následne ich začal učiť používať francúzsky jazyk. Od tohto momentu sa používa vo Francúzsku posunkový jazyk, ktorý sa následne šíri aj do iných krajín Európy. Dodnes je považovaný Charles Michel de L'Épée za „otca nepočujúcich.“⁸

Postupne vznikajú ďalšie školy pre nepočujúcich a začína vznikať druhá skupina pedagógov nepočujúcich žiakov, ktorých prostriedkom vzdelávania nemá byť posunkový jazyk, ale práve orálna metóda, teda cieľom bolo naučiť nepočujúcich komunikovať bez použitia posunkov. Má posilniť používanie reči, pričom jej základom je rozprávanie, labiálne čítanie, teda odčítanie z pier, artikulácia a výslovnosť.⁹ Jej zástancom bol aj Samuel Heinicke, ktorý pochádzal z Nemecka. Dôvodom, prečo nechcel podporovať manuálnu metódu bolo, že by to mohlo vytvoriť akúsi novú menšinu, čo by pri Nemcoch mohlo znamenať akési narušenie stereotypu. Domnieval sa, že nepočujúci by potom tvorili svoju vlastnú komunitu, čomu chcel zabrániť. Pôsobil ako pedagóg pre nepočujúcich študentov a neskôr vydal aj učebnicu, kde popisoval jeho vzdelávaciu metódu. Založil školu v Lipsku, v roku 1777.¹⁰

Prvý ústav pre nepočujúcich na území Habsburskej monarchie vzniká v roku 1779, keď cisár Jozef II. zakladá vo Viedni Ústav pre hluchonemých. V období svojej vlády totiž stretol jedno neznáme nepočujúce dievča, ktoré pochádzalo z vysoko postavenej šľachtickej rodiny.¹¹ Prá-

7 GASCÓN, Antonio. Juan de Pablo Bonet. In *Real academia de la historia*. [online]. Madrid : Real academia de la historia, 2020. [cit. 18.8.2025]. Dostupné na internete: <<http://dbe.rah.es/biografias/8802/juan-de-pablo-bonet>>.

8 GUNDRUM, Olivia. *Abbé Charles- Micheô de L'Épée- Father of the Deaf*. [online]. 2020. [cit. 22.03.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.startasf.com/abbe-de-le-pee/>>.

9 KOLLÁR, Miroslav. *Posunkový jazyk a vzdelávanie nepočujúcich*. Bratislava : Univerzita Komenského, Pedagogická fakulta, 2010, s. 61.

10 BERKE, Jamie. *Samuel Heinicke, otec orálnej výchovy pre nepočujúcich*. [online]. [cit. 11.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.verywellhealth.com/samuel-heinicke-oral-education-1046549>>.

11 VOJTECHOVSKÝ, Roman. Vývoj posunkového jazyka mal na Slovensku svoje opodstatnenie. [online]. 2008, s.2. [cit. 18.8.2025]. Dostupné na internete: <<http://ruce.cz/clanky/704-vyvoj-posunkoveho-jazyka-na-slovensku-mal-svoje-opodstatnenie>>.

ve to v ňom vzbudilo záujem mu nejak ulahčiť vzdelávanie. Jozef II. sa teda rozhodol, že do Paríža niekoho pošle, aby prevzal skúsenosti zo vzdelávania v tejto oblasti práve v škole, ktorú založil Charles Michel de L'Épée. V roku 1777 tam boli vyslaní Fridrich Storch a Joseph May, ktorí významne prispeli k vzniku ústavu.¹² V roku 1802 vzniká ďalší ústav pre nepočujúcich, konkrétne vo Vacove (Vác v dnešnom Maďarsku). Andrej Chazár, narodený neďaleko Rožňavy je jeho zakladateľom.¹³

Ako je vidieť, aj Habsburská monarchia čerpá skúsenosti zo vzdelávania a starostlivosti nepočujúcich, čo napomohlo rozmachu v oblasti budovania ústavov. Ako sa vyššie spomína, aj metódy vzdelávania sa do ústavov prebrali z Francúzska, alebo Nemecka. V dôsledku toho vzniká aj kombinovaná metóda, ako spojenie orálnej a manuálnej metódy. Avšak aj tieto spôsoby sa mierne prispôsobujú podľa pedagógov pôsobiacich v ústavoch. Práve preto muselo dôjsť k ustáleniu na medzinárodnej úrovni, aby boli vzdelávacie metódy jednotnejšie a oficiálne platné.

Milánsky kongres

Jednou z najvýznamnejších udalostí v priebehu vývoja posunkového jazyka je Milánsky kongres, ktorý sa konal v roku 1880. Tak výrazný vplyv na dejiny nepočujúcich, na niekoľko rokov a v takom rozsahu, nemala odvtedy žiadna udalosť. Kongres v Miláne nebol prvý, ktorého predmetom bolo zaoberať sa nepočujúcimi a ich postavením v spoločnosti. V Paríži, v roku 1878 sa konal prvý podobný kongres, o dva roky neskôr bol kongres v Miláne a v roku 1883 v Bruseli. Potom, po dlhšej pauze, v roku 1900 bol kongres opäť v Paríži, v roku 1907 v Edinburghu a v roku 1925 v Londýne.¹⁴

Cieľom Milánskeho kongresu bolo vyriešiť smerovanie a určiť najvhodnejšiu metódu vzdelávania, či už prostredníctvom orálnej, alebo manuálnej metódy formou posunkového jazyka. Toto stretnutie bolo oficiálne uvádzané ako Druhý medzinárodný kongres nepočujúcich učiteľov hluchonemých. Stretnutie spolu s celým rokovaním v Miláne trvalo od 6. septembra do 11. septembra 1880.¹⁵ Výber mesta nebol náhodný, keďže práve v Miláne pôsobili v tom čase dve školy pre nepočujúcich, ktoré spočiatku vyučovali prostredníctvom manuálnej metódy, teda pomocou posunkov, no neskôr prešli na orálnu metódu.¹⁶ Strana zástancov orálnej metódy nenechala nič na náhodu a každý krok pri organizácii

12 VOJTECHOVSKÝ, *Vývoj posunkového jazyka*, s. 2.

13 PLEVA, Jozef. *Rozvoj organizovanej starostlivosti o sluchovo postihnutých na Slovensku*. Bratislava : SZSP, 1994, s. 9.

14 PARMA, Vladimír. Z londýnských mezinárodních konferencií o výchove hluchých. In *Revue pro vzdělání a výchovu hluchonemých*. 1926–27, roč. 4, č. 3, s. 1.

15 HUDÁKOVÁ, Andrea. Milánsky kongres: Podrobnosti, souvislosti. In *Info-spravodaj*. 2012, roč. 20, č. 3, s. 7.

16 HUDÁKOVÁ, *Milánsky kongres*, s. 7.

kongresu premysleli tak, aby mali zaistené víťazstvo a manuálna metóda sa vytratila.

Pozvaní účastníci boli zástupcami mnohých národov, pričom nie je istý ich presný počet. Najčastejšie sa však uvádza číslo 164. Keďže sa kongres konal v Taliansku, práve oni mali najväčšie zastúpenie, po nich Francúzi, zástupcovia Veľkej Británie a nechýbalo ani päť zástupcov zo Spojených štátov amerických, traja zo Švédska a prišiel aj zástupca z Nemecka a Belgicka. Zastúpenie teda nebolo rovnomerné, nehovoriac o tom, že prítomní boli len dvaja nepočujúci.¹⁷

Jedným z nepočujúcich bol práve James Denison, ktorý prišiel obhájiť správnosť používania posunkového jazyka.¹⁸ Milánsky kongres bol rozdelený do niekoľkých etáp rokovaní, odpovedí na stanovené otázky, diskusií a schvaľovania nových pravidiel. Vopred boli stanovené otázky, ako napríklad, či si nepočujúci, ktorí sa vzdelávajú pomocou orálnej metódy budú pamätať reč, alebo sa v konverzácii priklonia späť k používaniu gest a posunkov.¹⁹ Ďalším problémom, ktorý sa mal vyriešiť bol, kde získajú nepočujúci vzdelanie adekvátne počujúcim študentom. Teda, či majú byť združovaní na bežných stredných alebo špeciálnych školách. Prípadne, či im má byť k dispozícii aj špeciálny pedagóg. Okrem vzdelávania sa mala riešiť otázka zamestnávania nepočujúcich a ich možný kariérny rast. Mali byť určené aj konkrétne práva a podmienky na osobnú zdravotnú starostlivosť. Takisto bolo v pláne, aby sa porovnal nárast počtu nepočujúcich vzhľadom k celej populácii v rámci Európy.²⁰ Pritom len pre predstavu je zo štatistík približne známy počet nepočujúcich obyvateľov. V Uhorsku to bolo približne 6133 nepočujúcich detí.²¹

Priebeh kongresu bol nasledovný. Ako prvý vystúpil učiteľ, ktorý vzdelával nepočujúce deti vo Francúzsku práve nemeckou, teda orálnou metódou. Po prejave padlo pár návrhov a jedným z nich bolo rozdelenie nepočujúcich do troch skupín, resp. tried, podľa potenciálu naučiť sa rozprávať. Do prvej triedy mali byť zaradené deti, ktoré majú najväčšiu šancu sa naučiť rozprávať, v druhej skupine osoby so slabším intelektom a v poslednej triede mali byť slabomyselní. Následne vystúpil so svojim príspevkom Edward Miner Gallaudet (USA), aby oponoval výrokom. Uprednostňoval totiž kombinovaný systém, teda učenie prostredníctvom znakov, ktoré si deti osvojujú najskôr, ako svoj materin-

17 TRAYNOR, Rodger. Medzinárodná kontroverzia hluchoty z roku 1880. *Hearing, Health & Technology Matters*. [online]. 2016. [cit. 21.7.2025]. Dostupné na internete: <<https://hearinghealthmatters.org/hearing-international/2016/the-international-deafness-controversy-of-1880/>>.

18 TRAYNOR, *Medzinárodná kontroverzia*. [online].

19 KINSEY, *Report of the proceedings*, s. 15.

20 KINSEY, *Report of the proceedings*, s. 21.

21 MAJO, Juraj. *Historicko demografický lexikón obcí Slovenskej republiky 1880 – 1910*. Bratislava : Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2012, s.10.

ský jazyk a teda je to prirodzený systém. Samozrejme, neostalo to bez reakcie zo strany Thomasa Arnolda, ktorý na základe jeho dvadsaťročných skúseností so vzdelávaním nepočujúcich pomocou artikulačného systému oponoval. Gallaudet si ale stál za svojim výrokom, že používanie znakov je nevyhnutné a prejav zakončil modlitbou Otčenáš v posunkovom jazyku.²²

Ďalšie dni kongresu prebiehali podobne. Obrancovia oralizmu si bránili svoju metódu a posunky označili iba za nejaké obrisy predmetov, ktorými sa nedá vyjadriť cit, či myšlienka, teda narúšajú vývoj hovoreného jazyka. Porovnával sa takisto umelý a prirodzený jazyk. Analyzovalo sa zatriedenie posunkového jazyka, keďže sa tam vyskytujú umelé posunky prevzaté od niekoho, pričom niektoré sa prirodzene v komunikácii vytvoria. Niektorí sa prikláňali ku kombinovanej metóde, ako na príklad právnik Hermann Rossler, či Dr. Joseph Henry Peet, ktorý tvrdil, že ak sa stretnú dvaja nepočujúci, skôr či neskôr sa ich orálna komunikácia zmení na posunkovú, pretože pre nich je to omnoho prirodzenejšie. Proti tomuto, naopak, Susannah Elizabeth Hullova zhrnula všetky medzery a slabiny kombinovaného systému. Podľa nej posunky poškodzujú jazyk, kombinovaný systém narúša reč.²³ Zástupca zo Švajčiarska, Johann Jacob Hugentobler, poukazoval na prijaté uznesenie o artikulácii. Vhodné sa mu zdalo aj používanie posunkov, aspoň teda v ranom detstve a pri nástupe na základnú školu, kde sa žiak naučí ohýbať perami a orálne vyjadrovať. Kombinovaná metóda je podľa neho nelogická, pretože študent pri používaní rúk, hlavy a zároveň reči má príliš mnoho faktorov, aby sa mohol sústrediť. Slovo dostali neskôr aj prívrženci manuálnej metódy, pričom cieľom ostatných účastníkov bolo zmeniť ich názor a pridať ich na svoju stranu.²⁴

Ďalším problémom bolo zamestnávanie nepočujúcich, ktoré vyriešili tak, aby boli nepočujúci zaradení do špeciálnych škôl a vyštudovali samotné učiteľstvo, vďaka čomu by si našli zamestnanie a vzdelávali samotných nepočujúcich. Argumentovalo sa tým, že viacerí učenci z Washingtonskej vysokej školy, ktorí prešli v klasickej škole matematiky a prírodných vied, získali pracovné miesta ako učitelia, a teda nepočujúci by mali vyučovať ďalších nepočujúcich. Na kongrese sa ešte v posledný deň konania riešilo niekoľko vyjadrení k schválenej orálnej metóde a prijatým podmienkam. Schválili sa aj finančné prostriedky, uvedené boli aj príklady z praxe, kde to ako funguje. L'Abbe Balestra, taliansky kňaz, na konci svojho vyjadrenia prehlásil: „*Viva la parola pura.*“, čo v preklade znamená: „*Nech žije čisté slovo.*“²⁵

22 TELEPÁKOVÁ, Lucia. *Vývoj posunkového jazyka od Milánskeho kongresu so zameraním na Slovensko*. [bakalárska práca]. Trnava : Trnavská univerzita, 2024, s. 22.

23 KINSEY, *Report of the proceedings*, s. 20–22.

24 TELEPÁKOVÁ, *Vývoj posunkového jazyka*, s. 23.

25 KINSEY, *Report of the proceedings*, s. 39.

Život nepočujúcich po Milánskom kongrese v Európe

Rozhodnutia, ktoré padli počas Milánskeho kongresu mali vplyv na život nepočujúcich po celom svete, či už v profesijnej oblasti, vzdelávaní, ale aj v bežnom živote. Nemôžeme tento vývoj globalizovať, ale skôr nazerať na jednotlivé krajiny, aký postup zvolili. Všeobecne dochádza k znižovaniu počtu nepočujúcich v zamestnaní. Najviac v oblasti vzdelávania, ale to isté platí aj pre nepočujúcich právnikov a umelcov.²⁶

Krajiny ako Francúzsko, či Veľká Británia síce rešpektovali zákaz používania posunkového jazyka pri vzdelávaní, no zároveň tam bol záujem bojovať aj o práva nepočujúcich. Preto dochádza k vzniku asociácií na ochranu práv. Vo Veľkej Británii vzniká Britská asociácia nepočujúcich v roku 1890. Ferdinand Berthier zakladá vo Francúzsku Národnú federáciu pre nepočujúcich.²⁷ V oboch týchto krajinách bolo zabezpečené bezplatné vzdelávanie pre nepočujúcich. Cieľom bola orálna metóda, no pri vzdelávaní sa musela používať aj prstová abeceda. Nepočujúci boli následne zamestnávaní v oblasti, kde sa zišli predovšetkým ich manuálne zručnosti.²⁸

V Lipsku bol riaditeľom školy pre nepočujúcich po Milánskom kongrese Friedrich Moritz Hill, ktorý rozvíjal tzv. čistý oralizmus a posunky považoval za absolútne nepotrebné, pretože narúšajú integráciu nepočujúcich do spoločnosti. Využíval obrázky, ktoré sa používali dlho po jeho smrti aj na našom území.²⁹ Rovnako prísny bol riaditeľ na škole vo Frankfurte nad Mohanom, ktorý bol proti používaniu gest a posunkov až tak, že nariadil zákaz ich používania aj mimo školy. Niektorí učitelia preto začali vyučovať aj s rukami vo vreckách, len aby sa vyhlí používanie posunkov. J. Vatter si potrpel na výučbu do takej miery, že nové učivo vyučoval iba on, kým ostatní učitelia so žiakmi už iba opakovali a precvičovali naučené.³⁰ Proti týmto metódam bol Johann Heidsiek, ktorý vyučoval vo Wroclavi. Na základe svojej práce, kde vyzdvihoval potrebu pantomímy a prstovej abecedy, ako doplnkov výučby, si získal podporu od ďalších pedagógov. Napriek tomu, že stále súhlasil so zákazom používania posunkového jazyka sa našlo aj mnoho odporcov jeho teórie. Chcel zabrániť aj používaniu trestov za používanie posunkového jazyka, keď sa žiakom zväzovali ruky, alebo dochádzalo k fyzickým trestom. No jeho myšlienka prerástla do petície, ktorú v roku 1891 podpísalo približne 800 nepočujúcich. Cieľom bolo obnoviť vyučovacie me-

26 HUDÁKOVÁ, Milánsky kongres, s. 7.

27 Deaf advocacy. [online]. [cit. 1.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://deafhistory.eu/index.php/deaf-history>>.

28 KRAHULCOVÁ-ŽATKOVÁ, Božena. *Pedagogika sluchovo postihnutých*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1993, s. 27.

29 KRAHULCOVÁ-ŽATKOVÁ, *Pedagogika sluchovo postihnutých*, s. 27.

30 VÝMOLA, Karel. *Dejiny výchovy a vzdelání hluchnenmých*. Praha : Spolok pro péči o slabomyselné, 1925, s. 9.

tódy podľa jeho práce, prípadne zvážiť potrebu používania posunkového jazyka. Iniciatíva však nepriniesla očakávané výsledky.³¹

Krajiny na severe Európy ako Fínsko, Nórsko, či Švédsko mali podobný systém pri vyučovaní. Nepočujúci študenti boli v školách rozdeľovaní do tried podľa ich schopností a úrovne jazyka. Práve tento spôsob je špecifický pre tieto krajiny. Cieľom tu samozrejme bola tiež orálna metóda, pričom šikovnejší žiaci zaradení do vyššej skupiny sa ju hneď začali učiť. Nepočujúci mali aj potrebu združovať sa, vytvárať rôzne podujatia, či udržiavať medzinárodné kontakty. Vzniká tu preto Severský výbor pre nepočujúcich, ktorý bol založený v roku 1907 a združoval národné asociácie nepočujúcich severských krajín. Okrem orálnej metódy, ktorá sa používala v školách, sa v komunitách, aj mimo školy naďalej používal posunkový jazyk, ktorý sa vďaka tomu zachoval a nezmizol zo spoločnosti.³²

Ak sa pozrieme na územie dnešného Slovenska, takisto tu fungoval systém vyučovania orálnou metódou. Posunkový jazyk sa používal iba v súkromí, zatiaľ čo v ústavoch a v školách bolo povolené iba používanie orálnej metódy. V rámci Uhorska vznikla v roku 1887 prvá národná organizácia pre nepočujúcich, ktorú založil nepočujúci tlačiar Oros Kálmán. Práve vďaka tejto organizácii sa v roku 1892 spustila tlač prvých novín pre nepočujúcich. Bol to mesačník, ktorý obsahoval informácie o spoločenských aktivitách, ale slúžil aj na podporu kultúry nepočujúcich, prípadne na posilnenie povedomia.³³ Situácia na území dnešného Slovenska bola po Milánskom kongrese náročná pre osoby so zmyslovým postihnutím. Adekvátne vzdelanie nemali a problémom bolo získať aj výučný list, ktorý by im zabezpečil aspoň nejakú pracovnú príležitosť. Práve preto dochádza k nárastu nezamestnanosti takýchto osôb, pričom v niektorých prípadoch sa ocitli na ulici a neostávalo im nič iné ako žobrať, alebo kraďnúť. To bol impulz na zavedenie povinnej školskej dochádzky aj pre takéto osoby a zabezpečiť materiálne, aj odborné podmienky.³⁴ Nepočujúce deti boli v tomto období posielané do škôl na území Maďarska. Malo to horšie dôsledky po štúdiu, keď študenti už necítili slovenskú príslušnosť, ale boli na klonení práve maďarskej.³⁵

31 Johann Heidsiek. [online]. [cit. 1.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.fonis.pl/johann-heidsiek/>>.

32 Posunkové jazyky v severských krajinách. [online]. [cit. 1.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://nordics.info/show/artikel/signed-languages-in-the-nordic-countries>>.

33 Výber z histórie nepočujúcich a posunkového jazyka. [online]. [cit. 1.8.2025]. Dostupné na internete: <https://hallatlan.blog.hu/2014/02/12/szemelvenyek_a_siketek_tortenelmebol>.

34 PLEVA, Rozvoj organizovanej starostlivosti, s. 28.

35 RINN, Štefan. Sociálna pečlivosť o hluchonemých na Slovensku. In *Revue pri vzdelávaní a výchovu hluchonemých*, 1925, roč. 3, č. 1–2, s. 136.

Záver

Dejiny nepočujúcich, ich kultúra, či dejiny jazyka sú všeobecne menej skúmanou témou. K samotnému Milánskemu kongresu existuje len niekoľko článkov. Práve preto bolo potrebné čerpať zo samotného kompletného prepisu z tohto stretnutia.

Na začiatku bolo podrobnejšie vysvetlené, ako sa formovalo vzdelávanie nepočujúcich, metódy, ktoré sa pri vzdelávaní využívali, až po vznik prvých škôl. Nepočujúci vnímali od začiatku používanie posunkov ako prirodzenú formu komunikácie. S vývinom orálnej metódy dochádza k vzniku úplne odlišnej formy vzdelávania. O tom, ktorá metóda je správna, malo rozhodnúť medzinárodné stretnutie v roku 1880. Ako z príspevku vyplýva, Milánsky kongres sa skončil ako vopred vykonštruované stretnutie. Vidieť to bolo už na výbere hostí, ktorí sa zúčastnili, cez program, ktorý mal prostredníctvom propagandy nasmerovať vývoj tam, kam chcel, teda k orálnej metóde a zákazu používania posunkového jazyka. Posledná časť príspevku opisuje vývin bezprostredne po Milánskom kongrese v rôznych krajinách v rámci Európy. Počnúc Francúzskom, Veľkou Britániou, ale aj severskými krajinami, no zahŕňa aj územie dnešného Slovenska. Každý z týchto krajín by sa dalo venovať dopodrobna, aké opatrenia boli zavedené v právnej, vzdelávacej oblasti, či pri zamestnávaní. Tento opisovaný stav pretrvával do roku 1960, kedy dochádza postupne k uznaniu potreby posunkového jazyka a následne aj k politickému uznaniu.

Milánsky kongres a celý historický vývoj je veľmi zaujímavá téma, ktorá si zaslúži pozornosť aj v ďalšom bádani. Stále je mnoho nevyriešených tém a otázok. Literatúru a pramene, s ktorými sa dá pracovať, je potrebné kriticky rozdeliť, rozanalyzovať a takisto skontrolovať. Niektoré informácie sa môžu vyskytnúť nepresne datované, či pomenované, a to z historického hľadiska, alebo aj z pohľadu komunity Nepočujúcich.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

- BERKE, Jamie. *Samuel Heinicke, otec orálnej výchovy pre nepočujúcich*. [online]. [cit. 11.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.verywellhealth.com/samuel-heinicke-oral-education-1046549>>.
- CSONKA, Štefan – MISTRÍK, Jozef – UBÁR, Ladislav. *Frekvenčný slovník posunkovej reči*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986, 295 s. ISBN 67-461-86.
- Deaf advocacy. [online]. [cit. 1.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://deafhistory.eu/index.php/deaf-history>>.
- GASCÓN, Antonio. *Juan de Pablo Bonet*. In *Real Academia de la Historia* [online]. Madrid: Real academia de la historia, 2020. [cit. 17. 8. 2025]. Dostupné na internete: <<https://dbe.rah.es/biografias/12713/juan-de-pablo-bonet>>.

- GUNDRUM, Olivia. *Abbé Charles-Michel de L'Épée – Father of the Deaf*. [online]. 2020. [cit. 17. 8. 2024]. Dostupné na internete: <<https://www.startasl.com/abbe-de-lepee/>>.
- HUDÁKOVÁ, Andrea. Milánsky kongres: Podrobnosti, súvislosti. In *In-fo-spravodaj*. 2012, roč. 20, č. 3, s. 7–10.
- Johann Heidsiek [online]. [cit. 1.8.2025]. Dostupné na internete: <<http://www.fonis.pl/johann-heidsiek/>>.
- KINSEY, Albert A. *Report of the Proceedings of the International Congress on the Education of the Deaf, held at Milan, September 6th–11th, 1880*. London : W. H. Allen & Co., 1880.
- KOLLÁR, Miroslav. *Posunkový jazyk a vzdelávanie nepočujúcich*. Bratislava : Univerzita Komenského, Pedagogická fakulta, 2010. ISBN 978-80-223-3015-5.
- KRAHULCOVÁ-ŽATKOVÁ, Božena. *Pedagogika sluchovo postihnutých*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1993. ISBN 80-223-0562-6.
- LANE, Harlan. *The Mask of Benevolence: Disabling the Deaf Community*. New York : Alfred A. Knopf, 1992. ISBN 0-679-40134-3.
- MAJO, Jozef. *Historicko-demografický lexikón obcí Slovenskej republiky 1880 – 1910*. Bratislava : Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2012.
- PARMA, Vladimír. Z londýnske mezinárodnej konferencie o výchove hluchých. In *Revue pro vzdělání a výchovu hluchonemých*. 1926–27, roč. 4, č. 3, s. 1–3.
- Pedro Ponce de León. [online]. [cit. 21.3.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Pedro-Ponce-de-Leon>>.
- PLEVA, Jozef. *Rozvoj organizovanej starostlivosti o sluchovo postihnutých na Slovensku*. Bratislava : SZSP, 1994.
- Posunkové jazyky v severských krajinách*. [online]. [cit. 1.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://nordics.info/show/artikel/signed-languages-in-the-nordic-countries>>.
- RINN, Štefan. Sociálna pečlivosť o hluchonemých na Slovensku. In *Revue pri vzdelávaní a výchovu hluchonemých*. 1925, roč. 3, č. 1–2, s. 135–141.
- STOKOE, William. *Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf*. New York : University of Buffalo, 1960.
- TELEPÁKOVÁ, Lucia. *Vývoj posunkového jazyka od Milánskeho kongresu so zameraním na Slovensko* [bakalárska práca]. Trnava : Trnavská univerzita, 2024.
- TRAYNOR, Roger. *Medzinárodná kontroverzia* [online]. 2016. [cit. 21.7.2025]. Dostupné na internete: <<https://hearinghealthmatters.org/hearing-international/2016/the-international-deafness-controversy-of-1880>>.
- VOJTECHOVSKÝ, Roman. Vývoj posunkového jazyka mal na Slovensku svoje opodstatnenie. [online]. 2008. s. 2. [cit. 18.8.2025]. Dostupné na

internete: <<http://ruce.cz/clanky/704-vyvoj-posunkoveho-jazyka-na-slovensku-mal-svoje-opodstatnenie>>.

VÝMOLA, Karel. *Dejiny výchovy a vzdělání hluchonemých*. Praha: Spolok pro péči o slabomyselné, 1925.

Výber z histórie nepočujúcich a posunkového jazyka [online]. [cit. 1.8.2025].

Dostupné na internete: <https://hallatlan.blog.hu/2014/02/12/szemelvenyek_a_siketek_tortenelmebo>.

Zákon č. 149/1995 Z. z. o posunkovej reči nepočujúcich osôb. *Zákony pre ľudí*. [online]. [cit. 18.8.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-149>>.

HISTORICKÝ VÝVOJ TRNAVY SO ZRETEL'OM NA TROJIČNÉ NÁMESTIE V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA

Lukáš KUMANČÍK

Historical development of Trnava with regard to Trinity square in the first half of the 20th century

Abstract: Trinity square in Trnava was a central location for significant developments during the early 20th century, particularly in the period between 1900 and 1949. During this time, the square served not only as a commercial and social hub but also as a key focal point of architectural and urban evolution. The development of industrial enterprises, such as Coburg's steelworks, alongside the modernization of the city's infrastructure, influenced the space surrounding the square. While the area was marked by traditional architecture, industrialization led to the construction of new buildings, including those dedicated to commerce and local government. The impact of World War I and the creation of Czechoslovakia shaped the social and political landscape of the square, and its cultural identity. In the 1930s, Trinity square was not only the site of everyday activities but also a venue for political events and public gatherings, reflecting the broader historical context of the city. The square's role continued to evolve as Trnava navigated the challenges of the Slovak State and the Second World War, with post-war recovery further altering its urban fabric.

Keywords: Trinity square, Trnava, industrialization, architecture, infrastructure, urban development, World War I, interwar period, Czechoslovakia, Slovak State.

Úvod

Mesto Trnava sa dnes zaraďuje medzi najprosperujúcejšie a najrýchlejšie rozvíjajúce sa mestá Slovenska. Vďačí za to najmä rozvinutému priemyslu, obchodu či kvalitnému financovaniu.¹ Svoje kultúrne centrum však ponecháva v historickom jadre starého mesta. Týmto centrom je nepochybne Trojičné námestie, pri ktorom môžeme vidieť nielen secesnú fasádu Divadla Jána Palárika, ale aj moderné kontúry Domu kultúry. Nesmieme zabúdať ani na rôzne vystúpenia či podujatia, ktoré sa taktiež na tejto ploche dejín odohrávajú, a na čo dohliada stará mestská veža, kde sa dnes nachádza turisticko-informačné centrum.² Takáto postup-

1 Trnava opäť bodovala v rebríčku hospodárenia samospráv. [online]. Oficiálne stránky mesta Trnava: Aktuality, 9. 10. 2024. [cit. 10.2. 2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/aktualita/13738/trnava-opat-bodovala-v-rebricku-hospodarenia-samosprav>>. Trnava (profil). [online]. INEKO: Hospodárenie obcí, krajov a ich organizácií, 2023. [cit. 10.2. 2025]. Dostupné na internete: <<https://www.hospodarenieobci.sk/profil/samosprava/506745>>.

2 Regionálne turistické informačné centrum. [online]. Trnava tourism: Turistické informačné centrum – región Trnava, 2025. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.regiontrnava.sk/produkt/turisticke-informacne-centrum>>.

ná transformácia hlavných námestí väčších miest, najmä na oddychovú a kultúrnu zónu, je celoeurópskym fenoménom 20. storočia. Historické jadrá sa stali konzervantmi starších hodnôt a krás, zatiaľ čo industrializácia a priemyselňovanie prinášali do životov obyvateľov moderné aspekty a obohatenie v okrajových novovybudovaných častiach.³

Vlastnými slovami môžeme akékoľvek námestie opísať ako rozšírenú plochu mesta (či väčšieho sídla), ktorá spája jeho najdôležitejšie ulice a trasy, z hľadiska obchodu, služieb a spoločenského významu. Zvyčajne sa priamo na ňom alebo v jeho blízkosti nachádzajú najreprezentatívnejšie budovy bývalej bohatej meštiackej vrstvy či budovy správno-mocenskej symboliky, ako sú radnice a strážne veže. Samotná plocha tak musela byť priestorovo vyhovujúca a obchodne atraktívna. Obchodnú funkciu spĺňali námestia vo forme trhoviska, keď v prípade Trnavy od 13. storočia vravíme najmä o ploche v okolí románskeho kostola a neskôr gotickej Baziliky sv. Mikuláša. Neskôr sa dejinným vývojom ťažisko obchodu presunulo smerom na západ, na plochu Trojičného námestia.⁴ Práve vplyvom vnútorného vývoja, ale aj geopolitických udalostí, môže takto existovať hneď niekoľko bývalých trhovísk, námestí či rozšírených ulíc. V novoveku a v období industrializácie sa však vyskytuje vždy jedno tzv. hlavné námestie či plocha, ktorá sa stala pre obyvateľov miest z dlhodobého hľadiska najvýznamnejšia.

Takýmto spôsobom môžeme prostredníctvom skúmania mestských alebo sídelných námestí pochopiť celkový historický urbanizmus, vďaka čomu získavajú oveľa väčší význam a dôležitosť, ktorú dnes pripisujeme skôr konkrétnym architektonickým reliktom.⁵ Narúšanie a odstraňovanie tzv. menej hodnotných častí tejto krehkej a na seba pôsobiacej symbiózy prostredia a architektúry pritom môže mať veľmi neblahé následky na vnímanie daného námestia dodnes. Preto je ďalším dôležitým bodom práve ochrana našich pamiatok a obnovovanie historickej pamäte aj o objektoch, ktoré sa nám už v modernej dobe nezachovali. Na príklade Trnavy prvej polovice 20. storočia si priblížime všetky spomínané aspekty výskumu spolu so zachovaným, či nezachovaným súborom pamätihodností v rámci celého Trojičného námestia.

3 ŽUFFOVÁ, Jaroslava. Historický a urbanisticko-architektonický vývoj územia. In *Mestská pamiatková rezervácia Trnava. Urbanisticko-historický výskum a aktualizácia zásad ochrany pamiatkového územia*. [online]. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2012, s. 37-38. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.pamiatky.sk/fileadmin/documents/news/ZASADY/Trnava/0101-TT-text.pdf>>.

4 Pozri kapitolu: Trnavský historický urbanizmus – význam trhovísk v minulosti.

5 Pre priblíženie témy z tohto hľadiska pozri: DVOŘÁKOVÁ, Viera. *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS*. Bratislava: Kontakt plus, 2004, 115 s. LAZZAROTTI, Roberta. Historical centres: changing definitions. In *Italian Journal of Planning Practice*. [online]. 2011, roč. 1, č. 1, 17 s. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/73737931/Historical_centres_changing_definitions>.

Trnavský historický urbanizmus – význam trhovísk v minulosti

Vďaka šťastiu, a predovšetkým vďaka odbornej práci historikov a pamiatkarov, si Trnava zachovala svoj celkový historický ráz až do 21. storočia.⁶ Napriek budovateľským zásahom počas socializmu má staré mesto naďalej zachovanú svoju pôvodnú uličnú sieť a nová zástavba nenarušila ani pomyselné ohraničenie stredovekými hradbami. Súvislá stena hradieb, ktorá je zatiaľ v kvalitnom stave, vymedzuje staršie jadro najmä zo západnej a východnej strany. Postupným reštaurovaním a náznakovými uličnými textúrami je však snaha tento „trnavský štvorec“ opäť spojiť. Veľmi kvalitnú prácu historikov a archeológov môžeme badať napríklad pri výskume Dolnej brány a barbakanu, ktorý bol realizovaný v rámci projektu obnovy a rekonštrukcie námestia SNP z roku 2023.⁷ Pôvodne štyri trnavské brány však boli postavené a využívané až následkom rastu obchodného potenciálu celého mesta. Je totiž známym faktom, že Trnava ležala ako ideálna spojnice či trhová križovatka obchodných ciest medzi českými krajinami, Poľskom, Bratislavou a Budínom.

V 13. storočí slúžili Malženická a Lovčická brána ako vstup do mesta pre kupcov prichádzajúcich do mesta zo severu a juhu, ktorí smerovali na trhovú miesto pri vtedajšom románskom Kostole svätého Mikuláša. Dnes sa základy oboch brán nachádzajú pod povrchom vozovky priľahlých ulíc. Na severnej strane hradieb je to priestor pri parku Bela IV. (Jerichova ulica) a na južnej priestor vedľa komplexu bývalého klariského kláštora (Halenárska ulica). Dôvodov, prečo bola pred približne 15. storočím obchodne a kultúrne atraktívnejšia práve východná časť rozvíjajúceho sa mesta je hneď niekoľko. Ak vezmeme do úvahy strategickú funkciu územia, tak tá prirodzene vyplýva už zo samotných prírodných podmienok danej oblasti. Základy Kostola sv. Juraja, Kaplnky sv. Michala a neskôr farského románskeho kostola (dnes už novšia gotická Bazilika sv. Mikuláša)⁸ boli totiž postavené na najvyššom bode vtedajších mestských osád, ktoré sa od 12. – 13. storočia začali spájať v Trnavu. Po postavení kostola na relatívne bezpečnom mieste, inak nížinatej oblasti, môžeme predpokladať prílev obyvateľstva a intenzívnej-

6 Mestská pamiatková rezervácia Trnava bola vyhlásená 11. 9. 1987 po predchádzajúcich apeloch z konca osemdesiatych rokov 20. storočia. Pre prehľad situácie v 21. storočí pozri: GREGOROVÁ, Jana – ONDREJKOVÁ, Zuzana. Zhodnotenie obnovy Mestskej pamiatkovej rezervácie Trnava za posledné dve desaťročia. In ŽUFFOVÁ, Jaroslava (zost.). *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2013, s. 25–30.

7 Námestie SNP v Trnave: Oživenie histórie a bezpečná oáza v meste. [online]. *Oficiálne stránky mesta Trnava : Aktuality*, 27.12. 2024. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/aktualita/13103/namestie-snp-v-trnave-ozivenie-historie-a-bezpecna-oaza-v-meste>>.

8 ŽUFFOVÁ, Jaroslava. K najstarším sakrálnym stavbám Trnavy. In ŽUFFOVÁ, Jaroslava (zost.). *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2010, s. 15–28.

šiu stavebnú činnosť. Toto je už druhý bod, ktorý dokopy tvoril základ pre vyššiu koncentráciu a tiež fluktuáciu ľudí z okolia.⁹

Za hlavné uličné trasy, vedúce k menšiemu námestiu pri kostole, považujeme dnešnú Jeruzalemskú ulicu (zo severu) a Kapitulskú ulicu (z juhu). Postupnou stredovekou výstavbou získala spomínaná časť mesta typický šošovkovitý tvar či tvar vretena.¹⁰ Bezpečné trhovské miesto, ktoré dnes nesie názov Námestie sv. Mikuláša, teda vzájomným vplyvom s dôležitým prvotným cirkevným centrom, vyformovali ekonomické základy pre spojenie so západnými usadlosťami, ktoré sa nachádzali na druhom brehu Trnávky. Po získaní kráľovských privilégií z roku 1238 a dobudovaní tehlových hradieb, ktoré Trnavu scelili, sa situácia časom mení v prospech dovtedy menej významnej západnej oblasti. Tu si možno novátorsky Trnavčania začali stavať „modernejšie“ meštianske domy priamo od Hornej a Dolnej brány, tak aby vytvorili širšiu súvislú hlavnú ulicu, ktorá sa v pomyslenom strede stretávala s novým námestím. Západné námestie lievikového či trojuholníkovitého tvaru ústilo smerom na východ pravdepodobne na menší most, ktorým sa cez Trnávku spájala dnešná Hviezdoslavova ulica (Ostrovná ulica).¹¹ Vďaka tomuto efektívnejšiemu urbanizmu sa však ťažisko obchodu presúva výhradne na Trojičné (hlavné) námestie.

Význam Trnavy ako rozvinutej obchodnej križovatky potvrdzujú tunajšie rokovania Karola Róberta z Anjou či jeho nasledovníka Ľudovíta I. Veľkého s českým kráľom Karolom IV.¹² Pri oboch príležitostiach sa posilnili vzájomné ekonomické vzťahy Česka, Poľska a Uhorska, pričom Uhorsko týmto spôsobom riešilo aj otázky politické. Z daného obdobia môžeme z geopolitického hľadiska spomenúť napríklad mierové rokovanie s Karolom IV. z roku 1360¹³ či skon samotného Ľudovíta I. v kráľovskej kúrii pri Trojičnom námestí.¹⁴ Tento stručný popis niektorých udalostí nám umožňuje pochopiť dotvorenie stredovekého obchodného mesta, ktoré bolo opäť pripravené zapísať sa do histórie nasledov-

9 ROHÁČ, Juraj. Stredoveká Trnava. Začiatky osídlenia a vznik stredovekej osady. In ŠIMONČIČ, Jozef a kol. (zost.). *Dejiny Trnavy, zväzok prvý*. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 83–85.

10 ŠTIBRÁNYIOVÁ, Mária. Topografia starej Trnavy (centra). Pôdorys mesta a jeho architektonická nadstavba. In ŠIMONČIČ, Jozef a kol. (zost.). *Dejiny Trnavy, zväzok prvý*, s. 371–372.

11 ŠTIBRÁNYIOVÁ: *Topografia starej Trnavy*, s. 382.

12 ROHÁČ, Stredoveká Trnava. Trnava za vlády Anjouovcov. In ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (zost.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor, 1988, s. 47.

13 Udalosť je napríklad dnes epigraficky znázornená na prestavanej Bernolákovej bráne z roku 1938, ktorá rozšírila pôvodný úzky prechod pre peších, pravdepodobne, pri priestoroch staršieho benediktínskeho opátstva (dnes Kostol sv. Jakuba s františkánskym kláštorňým komplexom, v ktorom sa odohrali už zmienené rokovania).

14 V súčasnosti sa označuje situovanie kúrie do priestorov budovy pošty. Daný meštiansky dom bol asanovaný po druhej svetovej vojne, aby uvoľnil miesto spomínanej funkcionalistickej architektúre.

ných storočí. Významným bodom tejto epochy bol nepochybne rok 1526. Porážkou uhorských vojsk pri Moháči a destabilizáciou celej krajiny sa zároveň paradoxne začína zlatý vek Trnavy, ktorá sa stala cirkevným, kultúrnym a neskôr aj vzdelanostným centrom.

Kvôli rušnejšiemu ekonomicko-administratívne životu v západnej časti Trnavy sa v 16. storočí stali štyri mestské brány minulosťou. Malženická a Lovčická brána boli zamurované, zatiaľ čo Horná a Dolná brána boli opevnené, keďže k nim pribudol obranný barbakan.¹⁵ Novovesté zastavané mesto si však kvôli dvom námestiam udržalo tvar hlavných uličných ťahov do písmena H.¹⁶ Spojnicová uličná čiara pritom prechádzala od úzkej brány pre peších na západe (Bernolákova brána) smerom k námestiu (Divadelná ulica), ktorá následne pokračovala cez Ostrovnú ulicu (Hviezdoslavova) a ulicu od šľachtického konviktu po Kostol sv. Mikuláša (M. Schneidera-Trnavského). Druhá brána pre peších je dnes zreštaurovaná, a teda reprezentuje ešte pôvodný prechod za vtedajším kostolom sv. Mikuláša vo východných hradbách.¹⁷ Trnavčania si vybudovali urbanisticky prepojené mesto so západným hlavným námestím, ako primárnym trhoviskom s prilahlými sídlami magistrátu (radnica) a pozorovateľňou (mestská veža), a východným menším námestím, ako pútnickým cirkevným centrom a sídlom ostrihomského arcibiskupa.

Hospodársky a stavebný rozvoj mesta v prvej polovici 20. storočia

Trojičné námestie v modernej dobe sa, žiaľ, stalo príkladom centra zanedbaného mesta. Trnava nespĺňala hygienické štandardy, v zlom stave bola cestná sieť, chýbala kanalizácia a ďalšie inžinierske siete, nehovoriac o nedostatku bytových objektov. So všetkými vymenovanými problémami sa magistrát a starostovia vyrovnávali až do konca druhej svetovej vojny.¹⁸ Napriek tomu si obyvatelia mesto vážili, a to si zachovávalo svoj historický a kultúrny ráz. Počas obdobia rokov 1900 – 1945 príkladne na hlavnom námestí badáme prestavbu divadla, rekonštrukciu mestskej veže či dláždenie a opravu ciest. Stavebný ruch sa odohrával za hradbami historického jadra, pričom na každej svetovej strane pribúdali menšie industriálne podniky a továrne, ktoré pomaly menili

15 HRNČIARIK, Erik. Neznáma stredoveká sakrálna stavba a ďalšie unikátne nálezy z archeologického výskumu Námestia SNP v Trnave. In ŽUFFOVÁ, Jaroslava (zost.). *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2024, s. 7–11.

GRZNÁR, Peter. Renesančná etapa trnavského mestského opevnenia. In ŽUFFOVÁ, Jaroslava (zost.). *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*. Trnava : Krajský pamiatkový úrad, 2024, s. 13–20.

16 ŽUFFOVÁ, Jaroslava – STANÍK, Ivan. Urbanistický a architektonický vývoj mesta. Urbanistické začiatky. In *Dejiny Trnavy, zväzok prvý*, s. 390–392.

17 Cez tento prechod sa priamo napojila počas socializmu vyvýšená platforma pre peších, ktorá dodnes uľahčuje prístup ku komplexu Poliklinika Družba.

18 SOKOLOVIČ, Peter. Trnava v rokoch 1938 – 1945. Stavebný rozvoj mesta, hospodárske a sociálne pomery. In ŠIMONČIČ, Jozef a kol. (zost.). *Dejiny Trnavy, zväzok prvý*. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 350–352.

atmosféru celého okresu. Z agrárneho a obchodného mestečka sa postupným rozvojom Trnava stávala silným ekonomickým lákadlom pre investorov, ktorí priniesli potrebné pracovné príležitosti a kapitál. Trojičné námestie nám pri tejto téme slúži teda ako kontrastný bod, vďaka ktorému pochopíme adaptáciu a funkciu starých trhovísk vo formujúcej sa priemyselno-kapitalistickej ére.

Malé podniky mestského pivovaru, sladovne či cukrovaru, boli v meste známe už od polovice 19. storočia. Za zmienku stojí prvý trnavský cukrovar, ktorý fungoval približne od roku 1837 – 1864, ako aj sladovňa Jozefa Sesslera od roku 1872.¹⁹ Podobne ďalšie podniky vznikali a zanikali, majitelia a akcionári sa menili, ale kľúčový rozmach sme mohli vidieť pred a počas obdobia prvej svetovej vojny. Napríklad k roku 1912 evidujeme v meste 4 sladovne,²⁰ veľký trnavský cukrovar,²¹ tehelne za východnými hradbami, výrobnú čokolády a cukroviniek Figaro, likérky, octárne a ďalšie.²² Dôležitým podnikom, ktorý od roku 1916 naberal reálne kontúry na juhozápade mesta, sa stali železiarske závody Filipa Coburga. Takzvané Coburgove závody dokonca mali vlastnú elektrárňu, zatiaľ čo Trnava samotná nemala ešte elektrický prúd vôbec zavedený.²³ Odvetvím s najväčším počtom pracovných síl zostával pod skupinou remesla a obchodu (veľkoobchodu). Poľnohospodárstvo bolo do konca prvej svetovej vojny záležitosťou veľkostatkárov a mestskej správy, ktorí spolu na majeroch zamestnávali ešte ku koncu 19. storočia menej než 800 pracovníkov.²⁴

Stavebný ruch sa pred začiatkom 20. storočia sústredil v miestach Dolnej brány, kde sa formovalo menšie námestie na prekrytej Trnáv-

19 Obchodným názvom pôvodne sladovňa Jozef Sessler a synovia fungovala pod rodinnou správou až do roku 1938. V danom roku totiž zomiera Pavol Sessler a počas druhej svetovej vojny (1942) je sladovňa arizovaná. Do znárodnenia roku 1948 ju vlastnil arizátor Hugo Höffer. JURČOVÁ, Simona. Jačmeň, pivovar a sladovne v Trnave. In *Novinky z radnice* [online]. 2024, roč. 35, č. 7, s. 10–12. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzRa-s2024.pdf>>.

20 Sesslerova sladovňa, Ringwaldova sladovňa, Treumanova sladovňa a sladovňa Diamanta Dériho. DOBROTKOVÁ, Marta. Trnava v rokoch 1848 – 1938. ŠIMONČIČ, Jozef a kol. (zost.). *Dejiny Trnavy, zväzok prvý*. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 252.

21 Nový cukrovar na severozápad nej strane mesta sa datuje až do roku 1868. Za rozkvet jeho výroby môžeme pokladať práve obdobie predvojnových rokov (1912 – 1914). Za súčasnú podobu širokej hlavnej haly vďačí dokončenej rekonštrukcii z roku 1901, keď sa trnavský cukrovar stal jedným z najväčších svojho druhu v Uhorsku. DOBROTKOVÁ, Trnava v rokoch 1848 – 1938, s. 250–251.

22 DOBROTKOVÁ, Trnava v rokoch 1848 – 1938, s. 250–252.

23 Továrňu na výrobu surového železa akciovej spoločnosti Coburgove banské a hutnícke závody, a. s., bola jedným z najväčších podnikov a zamestnávateľov v Trnave. Výrobná so siemens-martinskými pecami a valcovňou bola spustená v roku 1917. Po zmene majiteľov a väčšej prestavbe o desať rokov neskôr rozšírila svoje výrobné kapacity o rozličný tovar. DOBROTKOVÁ, *Dejiny Trnavy, zväzok prvý*, s. 250–253, s. 281–282. BEŇÁK, Miroslav. Skrytý klenot priemyselnej architektúry – najstaršia časť Coburgových závodov. In *Novinky z radnice*. [online]. 2019, roč. 30, č. 7, s. 26–30. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20aug%20sept%2019%20web.pdf>>.

24 DOBROTKOVÁ Trnava v rokoch 1848 – 1938, s. 253–254.

ke so secesnou a neobarokovou architektúrou.²⁵ Počas prvej Československej republiky k týmto objektom pribudli cenné funkcionalistické stavby, ako evanjelický kostol (1924) či okresný dom (1930). Zástavba rodinných domov a bytov sa začala v novej časti mesta Tulipán, smerom k železnici (a za ňou). Problém s nedostatkom bývania riešilo mesto po prvej svetovej vojne aj budovaním štvrte Vozovka²⁶ pre robotníkov a pracovníkov železnice a opravovne vozňov, ako aj stavbou štvrte Za hradbami²⁷ podľa schváleného regulačného plánu Iva Beneša.²⁸ Historické jadro zostávalo od novoveku zakonzervované, z tohto dôvodu si však vyžadovalo nutné rekonštrukcie. Do rozpadu Rakúsko-Uhorska sa ho nedotkli takmer žiadne zásahy moderny. Trojičné námestie v tomto kontexte zaznamenalo od počiatku 20. storočia predovšetkým rekonštrukciu divadelnej budovy, rekonštrukciu mestskej veže pred druhou svetovou vojnou a opravu chodníkov spolu s výsadbou zelene pri súsoší Najsvätejšej Trojice v 30. rokoch.

Dôležitým faktom zostáva, že populárne obchodné prevádzky sa naďalej nachádzali na prízemíach meštiackych domov na námestí. Vplyvom industrializácie a priemyselňovania mesta, ktoré sme si všeobecne zmienili, bolo pri súsoší nainštalované osvetlenie na svietiplyn, obchody začali mať vďaka väčším dreveným výkladom atraktívnejší a modernejší vzhľad a secesná fasáda divadla dodala celému miestu kultúrny charakter. Trojičné námestie zároveň hostilo poľnohospodárske výstavy, otvorenie veľkej Hospodársko-priemyselnej výstavy v roku 1924,²⁹ jarmoky a trhy.³⁰ V severnej časti pri mestskej veži sa od roku

25 Dolná brána bola zbúraná ešte v roku 1820, pre efektívnejšie napojenie vozovky. Na novom menšom námestí od roku 1924 stál tiež prvý pamätník generála M. R. Štefánika na Slovensku (od sochára Jána Koniarika).

26 JURČOVÁ, Simona. Trnavská štvrť Vozovka. In *Novinky z radnice*. [online]. 2024, roč. 35, č. 8, s. 11–13. [cit. 10.2. 2025]. Dostupné na internete: <https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzrR_oktober2024.pdf>.

27 Ľudovo sa do súčasnosti zachoval skôr názov Spiegelsaal. Časť mesta smerom od hradieb na západ bola do 20. rokov 20. storočia zastavaná skôr majerskými vilami a hospodárskymi budovami patriace k cukrovaru. Ivo Beneš chcel vybudovať komplexnú štvrť Za hradbami v štýle usporiadaných domov a nízkopodlažných bytov, čo by nenarušilo ani historickú panorámu mesta. KOBETIČ, Adrián. Storočný Generálny regulačný plán Iva Beneša bol zameraný aj na hygienu a zeleň v meste. In *Novinky z radnice*. [online]. 2021, roč. 32, č. 10, s. 13–16. [cit. 10.2. 2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20november%2021%20wep.pdf>>.

28 ŠIMONČIČ, Jozef et al. Ing. Ivo Beneš – tvorca územných plánov slovenských miest. In ŠIMONČIČ, Jozef a kol. *Mojej Trnave: k dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print, 1998, s. 263.

29 RAGAČOVÁ, Júlia. Storočnica hospodárskej a priemyselnej výstavy v Trnave. In *Novinky z radnice*. [online]. 2024, roč. 35, č. 7, s. 19–20. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzRa-s2024.pdf>>.

30 Organizovanie mestských trhov bolo postupne obmedzované. Napriek tomu zostávali pre mesto charakteristické a celkom výnosné. Od polovice 19. storočia môžeme hovoriť ešte o týždennej báze, zatiaľ čo v roku 1935 sa väčšie trhy (jarmoky) organizovali iba šesťkrát za rok. V období prvej Slovenskej republiky boli trhové dni v utorok a piatok.

1878 nachádzala galantéria a predajňa pneumatík pána Steinitza, ďalej obchod s koloniálnym tovarom Karla Bauera, lekáreň a ďalšia koloniálka „U Slona“.³¹ Západne od mestskej veže sa v rôznom dome nachádzala do konca prvej svetovej vojny Rippelova cukráreň. Počas Československej republiky sídlila v budove sporiteľňa. Funkcionalistická stavba, ktorá vznikla po asanácii pôvodného domu, pribudla až po roku 1938, odkedy v nej sídlila pobočka Bratislavskej všeobecnej banky. Z meštiackych stavieb na južnej strane námestia dnes stojí iba posledný rožný dom, susediaci s Hlavnou ulicou. Smerom k námestiu by sme od súsošia po prvej svetovej vojne z neho videli napríklad obchody s knihami, klobúkmi či kobercami. Susediaci dom, ktorý dnes už neexistuje, bol spolkový sídlom „Casino“ (1916). Neskôr v ňom býval lekár Jozef Viršík a od 20. rokov existovalo na prízemí aj holičstvo. Posledný susediaci dom na východnej strane mal svoju fasádu prispôbenú tvarom námestia. Dotváral tak lievikovitý obraz plochy, ktorý bol zdobený jeho vystupeným oblým arkierom. V tomto dome boli menšie obchodné prevádzky zmiešaného tovaru. Posledný chýbajúci kus tohto obchodného centra sa nachádzal v miestach súčasnej pošty. V pôvodne kráľovskej kúrii sa ešte pred jej asanovaním v roku 1949 nachádzala drogéria, predtým obchod Filipa Reissa.³²

V medzivojnovom období môžeme s určitosťou hovoriť o modernizácii a rozširovaní všetkých spomenutých priemyselných podnikov a fabrík. Coburgove závody do konca 30. rokov rozšírili svoju výrobu o prvé moderné elektrospotrebiče a mohli zamestnávať až 3000 robotníkov. Cukrovar, Figaro a Sesslerova sladovňa sa vďaka kvalite svojich výrobkov a navýšeniu výrobných kapacít stali obchodne známymi aj za hranicami Československej republiky.³³ Parná elektrárňa na Hospodárskej ceste začala dodávať elektrinu západnému Slovensku a celému trnavskému okresu. Stalo sa tak po odkúpení Západoslovenskými elektrárnami od firmy Coburg.³⁴ Slávnostné „zažatie“ Wilsonovho (Trojičného) námestia sa uskutočnilo až v roku 1938, počas jubilejných osláv získania kráľovských privilégií.³⁵ Osvetlením starého centra sa zavŕšila jedna etapa jeho modernizácie, keďže drvivá časť Trnavy ešte na začiatku 20. rokov používala svietiplyn. Modernizácia mestskej architektúry vo funkcionalistickom štýle sa, okrem už spomenutých stavieb, vzťahovala napríklad aj na budovanie mestských kín. V rokoch 1920 – 1930

KAZIMÍR, Štefan. Trnava v rokoch 1526–1848. In ŠIMONČIČ, Jozef a kol. (zost.). *Dejiny Trnavy, zväzok prvý*. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 255; DOBROTKOVÁ, Trnava v rokoch 1848 – 1938, s. 280; SOKOLOVIČ, Trnava v rokoch 1939 – 1989, s. 352–353.

31 JURČOVÁ, Simona. *Trnava: prechádzka v čase*. Trnava: Miloš Prekop-AND, 2018, s. 17–18.

32 JURČOVÁ, *Trnava: prechádzka v čase*, s. 19–21.

33 DOBROTKOVÁ, *Trnava v rokoch 1848 – 1938*, s. 283.

34 DOBROTKOVÁ, *Trnava v rokoch 1848 – 1938*, s. 282.

35 POLAKOVIČ, Jaroslav. Trnava v období kapitalizmu. In *Dejiny Trnavy*, s. 154.

bolo v Trnave možné sledovať nemé filmy, a to v kine Bio Invalid,³⁶ ktoré spravoval Spolok trnavských invalidov, alebo v kine Bio Rádio.³⁷ Od roku 1931 je známe medzi Trnavčanmi kino Apollo, ktorého polyfunkčná budova stojí dodnes na severnom rohu Štefánikovej ulice.

Najpálčivejším problémom, ktorý musel od roku 1939 riešiť nový Slovenský štát, bola naďalej zlá a nedobudovaná sieť kanalizácie.³⁸ Práce na súvisiacom vodovode a úprave Trnavky v meste pokračovali ešte aj v roku 1944 s neblahými dôsledkami pre mestský rozpočet. Po vojne sa však všetky tieto snahy vyplatili a severozápad mesta bol dokonca obohatený o ďalší ikonický príklad modernej architektúry. Trnavský vodojem od architekta Emila Belluša bol dobudovaný až v roku 1946, ktorý v roku 2024 oslávil 70. výročie svojho uvedenia do prevádzky.³⁹ Počas druhej svetovej vojny zvyšovali svoje výrobné kapacity okrem väčších výrobných podnikov aj tehelne Diamant či Shenk a Domöter Na druhej strane, mnohé obchodné prevádzky sa stali terčom ničenia a arizácie v dôsledku narastajúcich protižidovských represálií. Atmosféru strachu často umocňovali zložky Hlinkovej gardy, ktorá mala korene práve v Trnave.⁴⁰ Počas vojny by sme príslušníkov židovskej komunity nenašli na Trojičnom námestí či Hlavnej ulici ani bývať. Obe lokality totiž boli premenované na Hlinkovo námestie a Hitlerovu ulicu. Vystahovanie Židov teda súviselo s dodržiavaním štátnej ideológie.⁴¹

Pri konci druhej svetovej vojny pocítilo mesto realitu blížiaceho sa východného frontu. Trnavčania mohli škody na hospodárstve badať po následkoch bombardovania najmä na infraštruktúre akou bola železnica, vodáreň a oblasť obchodnej akadémie. Pred aprílovým oslobodením roku 1945 zase ustupujúci Nemci rozoberali a brali so sebou priemyselné stroje, vlakové vozne a zvyšok iných podnikových zásob zapalovali,

36 JURČOVÁ, Simona. Od Apollo bio k Bio Invalid. In *Novinky z radnice*. [online]. 2021, roč. 32, č. 1. [cit. 10.2. 2025]. Dostupné na internete: <[https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20mar%20apr%202021%20%20\(1\).pdf](https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20mar%20apr%202021%20%20(1).pdf)>.

37 Od čias socializmu skôr známe ako kino Sloboda. Jeho kultúrnu a pamiatkovú hodnotu však v modernej dobe neocenilo nie len mesto Trnava, ale ani vedenie Trnavskej univerzity, ktoré budovu kina odkúpilo pre výstavbu novej auly. Prvotný projekt ešte zachovával aspoň priečelie staršej architektúry na Rázusovej ulici, ale 7.11. 2024 sa začali kompletne búracie práce. *Výstavba auly: Dnes sa začali búracie práce na budove bývalého kina*. [online]. Trnavská univerzita v Trnave: Oznamy, 7. november 2024 [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.truni.sk/vystavba-auly-dnes-sa-zacali-buracie-prace-na-budove-byvaleho-kina>>. *História trnavských kín*. [online]. Trnava tourism: Turistické informačné centrum – región Trnava, 2025 [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.regiontrnava.sk/produkt/historia-trnavskych-kin>>.

38 BAYER, Jozef. Projekt sústavnej kanalizácie a vodovodu mesta Trnava. In *Trnava 1238-1938*. Trnava, 1938, s. 389-404.

39 BEŇÁK, Miroslav. Ikona Trnavy Bellušov vodojem oslavuje 70 rokov od jeho spustenia. In *Novinky z radnice* [online]. 2024, roč. 35, č. 8, s. 8-10. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzrR_oktober2024.pdf>.

40 SOKOLOVIČ. *Trnava v rokoch 1938 – 1945*, s. 322-323.

41 SOKOLOVIČ. *Trnava v rokoch 1938 – 1945*, s. 334-338.

alebo sa pokúsili vyhodíť do vzduchu. Sovietske bombardovanie v tom čase silnejšie poškodilo železničnú stanicu spolu s vozovkou.⁴² Potrebná povojnová obnova v rámci tzv. Dvojročnice sa dotkla aj Benešovho (Trojičného) námestia. V auguste roku 1947 sa začalo s asanáciou starých a vzácných meštiackych domov v severovýchodnom rohu námestia, ktoré museli ustúpiť výstavbe novej modernej budovy pošty.⁴³ Zároveň sa uzatvára pri námestí divadlo, ktoré si vyžadovalo renováciu. Postupnou kolektivizáciou a znárodňovaním sa Coburgove závody zmenili na Kovosmalt, Vozovka sa transformovala na Dielne ČSD a vznikli Slovenské sladovne a Slovenské škrobárne. Tieto podniky sa stali priemyselnou základňou Trnavy, ktorá sa po februári 1948 plne prispôsobila novej komunistickej ideológii.⁴⁴

Trojičné námestie v Trnave – pamiatkové a kultúrne hodnoty

Od konca 19. storočia nám v Trnave pomáhajú pri kultúrnej a historickej identifikácii hlavného námestia aj jeho pomenovania. Výskum 20. storočia zameraný na túto centrálnu plochu odráža spoločensko-politické zaradenie mesta a zároveň spresňuje datovanie jeho pamiatkových objektov. Od roku 1895 išlo o *Ferencz József tér* (Námestie Františka Jozefa), ktoré do konca prvej svetovej vojny prislúchalo k Rakúsko-Uhorskej monarchii. Po stabilizácii pomerov počas prvej Československej republiky nieslo zase meno amerického prezidenta T. W. Wilsona (Wilsonovo námestie). Trend pomenovania po domácich štátnych osobnostiach sa vrátil po vzniku Slovenského štátu (Slovenskej republiky). Od vypuknutia druhej svetovej vojny preto poznáme námestie Andreja Hlinku, po vojne Benešovo námestie. Počas socializmu hovoríme od roku 1952 až do 27. februára 1990 o Gottwaldovom námestí.⁴⁵ Príslušné pomenovania pritom nemusíme skúmať iba z archívnych materiálov, ale pre bežného bádateľa postačí skúmanie dobových pohľadníc a fotografií, ktoré tieto názvy takmer vždy obsahovali.⁴⁶

Najlepšie zachovanou pamiatkou Trojičného námestia a zároveň historickým symbolom celej Trnavy je nepochybne mestská veža. Renesančná pozorovateľňa s hodinovým strojom a zvonickou, ktorú postavil majster Jakub, stojí v severozápadnom rohu námestia od roku 1574. Tvar

42 SOKOLOVIČ, Trnava v rokoch 1938 – 1945, s. 348–349.

43 HORVÁTH, Peter. Na ceste k februáru. In ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (zost.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 205.

44 HORVÁTH, Na ceste k februáru, s. 206–208.

45 ŽUFFOVÁ, Jaroslava. *Mestská pamiatková rezervácia Trnava. Urbanisticko-historický výskum a aktualizácia zásad ochrany pamiatkového územia*. [online]. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2012, s. 107. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.pamiatky.sk/fileadmin/documents/news/ZASADY/Trnava/0101-TT-text.pdf>>.

46 KAZIMÍR, Milan, et al. *Trnava na starých pohľadniach*. 2. vyd. Bratislava : Dajama, 2015, s. 10–17.

pôdorysu je štvorcový a jej vrchná, odokrytá ochodza nikdy neprečnievala cez plnú šírku stavby. Užšie poschodie pod strechou slúžilo nielen ako vchod na ochodzu, ale približne od roku 1590 na ňom boli umiestnené aj prvé hodiny. Renesančný ráz je dnes umocnený rožným kvádrom či diamantovým sgrafitom a omietkou pieskovej farby. Diamantový sgrafito bol badateľný až do rekonštrukcií, ktoré začali v roku 1938.⁴⁷ Od tohto momentu bola fasáda v našom dobovom kontexte jednoliata. Strecha veže sa zachovala od roku 1742 v barokovom charaktere, s celkovou výškou veže takmer 60 metrov. V báni veže sú dodnes umiestnené fungujúce zvony, a na samotnom vrchole spomínanej strechy stojí pozlátená socha Nepoškvrnenej Panny Márie.⁴⁸ Immaculata bola od 18. storočia opravovaná hneď niekoľkokrát.⁴⁹ V 20. storočí sa socha reštaurovala a pozlacovala od 13. júla do 15. augusta 1939 (znovuosadenie). Strážnici si svoje služby⁵⁰ na mestskej veži plnili až do 50. rokov 20. storočia, pričom boli svedkami mnohých rekonštrukcií a potrebných opráv. Najrozsiahlejší zásah v podobe romantizujúcej neogotickej prestavby sa našťastie od roku 1864 nerealizoval a projekt Antona Freibergera zachoval jej originálnejšiu podobu v podstate do dnešných čias. Do prvej polovice 20. storočia teda opäť spomíname rozsiahlu rekonštrukciu z rokov 1938 – 1941, ktorú realizovala firma Pittel & Brauswetter za cenu vyše 120 tisíc korún. Pracovalo sa naraz na fasáde, streche a na soche Panny Márie. Výsledná ucelená podoba mestskej veže bola takto Trnavčanom na očiach známa až do roku 1966.⁵¹

Ak mestskú vežu radíme na námestí za historicky najvýznamnejšiu, tak budovu divadla zase za vizuálne a kultúrne najatraktívnejšiu. Historické trnavské divadlo, otvorené na konci roka 1831, je najstaršou budovou svojho druhu na celom Slovensku. Bohaté dejiny divadelných

47 ROHÁČ, Jakub. Spomienky mestskej veže. In *Novinky z radnice*. [online]. 2024, roč. 35, č. 8, s. 6. [cit. 10.2. 2025]. Dostupné na internete: <https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzR_oktober2024.pdf>.

48 Zaujímavosťou je, že samotná pozlátená socha životnej veľkosti má dve tváre, aby mohla vždy dozerat na mesto čelom. ROHÁČ, *Spomienky mestskej veže*, s. 6.

49 V 18. storočí sa robili úpravy na veži, streche a na soche spolu podľa prameňov aspoň sedemkrát. Išlo o práce na fasáde (1701), o inštaláciu hodinového stroja (1729, Franz Langer), alebo o rozsiahle opravy strechy a znovuosadenie sochy (1791). V 19. storočí bol sprístupnený nový vstup do interiéru veže (1818) a rozsiahle rekonštrukcie, ktoré sme si spomínali, sa plánovali po poškodení strechy následkom búrky (1845). ŠIMONČIČ, Jozef. Štyristo rokov mestskej veže v Trnave. In ŠIMONČIČ, Jozef. *Mojej Trnave: k dejinám Trnavy a okolia*. Trnava : B-print, 1998, s. 303. ROHÁČ, *Spomienky mestskej veže*, s. 6.

50 Strážnik mal po zložení prísahy dávať hlavne pozor na požiare v meste. Okrem vlajkových signálov mal od konca 19. storočia k dispozícii poplašné zariadenie, ktoré bolo neskôr doplnené tiež telefónom. ROHÁČ, *Spomienky mestskej veže*, s. 5. ŠIMONČIČ, Štyristo rokov mestskej veže v Trnave, s. 303.

51 V tomto roku bola totiž celá baň, teda strecha veže, namaľovaná na červeno. Tento náter jej zostal až do premaľovania na zeleno v roku 1973. ROHÁČ, *Spomienky mestskej veže*, s. 7. JURČOVÁ, Simona. *Retro Trnava: socialistická Trnava v rokoch 1948 až 1989*. Bratislava : Dajama, Slovensko-retro, 2019, s. 16-17.

hier a predstavení sa však v meste datujú ešte do čias starej Trnavskej univerzity 17. storočia.⁵² V modernej dobe sa akademické divadlo stalo minulosťou a na scénu prišli nemecké, maďarské, ale aj slovenské súbory. Nové divadlo od staviteľa Bernharda Grünna vzniklo transformáciou hostinca *U čierneho orla*, pričom trakt javiska aj hľadiska sa postavil smerom k západným hradbám.⁵³ Na celý projekt sa vyzbieral divadelný spolok sumou vo výške približne 11 000 zlatých. S výsledkom mohli byť divadelníci aj prispievatelia spokojní. Sála divadla s kapacitou takmer 550 divákov bola zariadená v empírovom štýle, či skôr štýle *biedermeieru*, a tento honosný vzhľad si zachovala až do roku 1948. Predná fasáda divadla (s redutou) nebola do roku 1907 veľmi výrazná. Charakteristické bolo iba priečelie na pravej strane bývalého hostinca s takisto empírovým vzhľadom. Štyri zapustené piliere podopierali nad útlým vchodom pri obchodných prevádzkach pomyselnú trojuholníkovitú ozdobnú strechu (dekoratívny štít), kde bol umiestnený nápis *Ist hanC aeDeM ThaLle posVIt senatVs aC pop VLVs TirnaVlensls*.⁵⁴ České ani slovenské divadelné hry neboli pre trnavských divákov do konca prvej svetovej vojny veľmi známe a kvôli silnej maďarizácii ani dostupné. Slovenské predstavenia sa tu hrávali iba krátko v rokoch 1869 – 1871.⁵⁵

Od počiatku 20. storočia bolo mestské divadlo atraktívne len pre ľudí rozumejúcich nemčine či najmä maďarčine. Slovenské predstavenia, ako napríklad populárne *Pašie*, by sme našli hrať v samostatných provizórnych divadlách.⁵⁶ Napriek tomu tento kultúrny svätostánok lákal k Trojičnému námestiu množstvo divákov, až kým mu ich nezačali po troške preberať premietacky kín počas prvej Československej republiky. Do tej doby sa jeho najväčšia premena uskutočnila v roku 1907, keď sa modernizovala a scelila celá predná fasáda budovy. Scelenie prišlo tiež v podobe prepojenia vnútorných poschodí pôvodného hostinca, pričom vznikla veľká presvetlená tanečná miestnosť. Kvôli vnútornej výzdobe, ktorá obsahovala vysoké zrkadlá, sa dodnes nazýva zrkadlová sála. Cez zrkadlovú sálu na poschodí bol vybudovaný aj vizuálny prístup na námestie vďaka malému balkóniku, ktorý je situovaný do stredovej línie troch najrozmernejších okien priečelia. Balkón začal plniť tiež úče-

52 ČAVOJSKÝ, Ladislav. Divadlo v Trnave. In ŠIMONČIČ, Jozef a kol. (zost.). *Dejiny Trnavy, zväzok prvý*. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 569–572.

53 Pôvodne malo byť celé divadlo postavené v blízkosti Kostola sv. Jakuba (františkánsky kostol). ČAVOJSKÝ, *Divadlo v Trnave*, s. 573.

54 *Tento stánok Tálie postavil trnavský senát a občania; spoločným úsilím*. ŠIMONČIČ, Jozef. *Mesto Trnava a počiatky divadla*. In ŠIMONČIČ, Jozef. *Mojej Trnave: k dejinám Trnavy a okolia*. Trnava : B-print, 1998, s. 284.

55 Počas tohto obdobia presadil Ján Palárik žiadosť na hranie slovenských hier ako Gróf Jozef Beňovský, Drotár či Zmierenie (*Dobrodružstvo pri obžinkoch*). ČAVOJSKÝ, *Divadlo v Trnave*, s. 576.

56 Pašiové hry sa predstavili v roku 1913 za hradbami na Hlbokej ceste, keď aj počas prvej svetovej vojny získavali veľký záujem. ČAVOJSKÝ, *Divadlo v Trnave*, s. 578. ŠIMONČIČ, *Mesto Trnava a počiatky divadla*, s. 285.

ly agitačné, pretože v porovnaní s balkónom radnice mal vďaka ploche hlavného námestia oveľa lepšiu funkčnosť. Spomínaná divadelná sála v štýle *biedermeieru* zostala so svojimi lóžami a výzdobou bez zmeny. Od rozpadu Rakúsko-Uhorska sa sem vrátili aj slovenské a české vystúpenia. V 20. rokoch rezonovalo v divadelnom dianí Trnavy najmä meno Ferka Urbánka a Mikuláša Schneidera-Trnavského.⁵⁷ Okrem Urbánkovich hier ako *Rozmajrín*, *Pánik*, *Slobodní manželia*, sa na javisku prejavili tiež hostujúce operety a opery ako *La Traviata* či *Čaro Valčíka*.⁵⁸ Od druhej polovice 20. rokov až do éry samostatnosti sa Slovenská divadelná scéna zameriavala na formovanie Slovenského národného divadla v Bratislave. Po destabilizácii krajiny a vzniku Slovenského štátu sa kvalita predstavení odvíjala od dostupnosti a vyspelosti jeho divadelníkov.⁵⁹ Po druhej svetovej vojne sa po určitej perióde divadlo uzatvára pre účely kompletnej rekonštrukcie, ktorá od roku 1948 trvala až 12 rokov.⁶⁰

Na záver je dôležité zdôrazniť významný prvok každého mestského námestia. Súsošia, sochy významných osobností, pamätníky, ale aj fontány a zeleň, sú neoddeliteľnými prvkami každého verejného priestoru. V prvom rade svojou charakteristikou ozdobujú a obohacujú historický a estetický ráz lokality a opticky vyplňajú inak prázdnu a nevýraznú plochu. Predovšetkým námestia sú na zmeny a odstraňovanie takýchto prvkov z pohľadu chodcov veľmi citlivé. Možno si ani sami niekedy neuvedomujeme, ako na našu psychiku vplýva práve nepriaznivý stav architektúry, ktorú počas života spolu s blízkym okolím pozorujeme. Počas 20. storočia, žiaľ, musíme konštatovať, že súsošie Najsvätejšej trojice bolo práve symbolom čoraz väčšej apatie a neschopnosti starať sa o kultúrne dedičstvo Trnavy. Neschopnosť nemusíme chápať iba subjektívne, pretože objektívne príčiny pramienia samozrejme z ekonomickej situácie populácie a krajiny ako takej. Trnavčania si tieto problémy uvedomovali napriek tomu, že nemali odborné ani finančné prostriedky na realizáciu skrášlenia a obnovenia časti histórie v podstate až do 21. storočia.

Barokové súsošie Najsvätejšej trojice svojim vznikom datujeme približne do roku 1696-1697.⁶¹ Za jeho tvorcov pokladáme podľa dostup-

57 ČAVOJSKÝ, *Divadlo v Trnave*, s. 578-579.

58 ČAVOJSKÝ, *Divadlo v Trnave*, s. 578-582.

59 Po rozpade Československa prišli namiesto profesionálnych súborov často amatérke vystúpenia a inscenácie akademického divadla (1944). ČAVOJSKÝ, *Divadlo v Trnave*, s. 578-584.

60 Táto podoba divadla je známa pri detailných zmenách dodnes. Žiaľ, nešlo o rekonštrukciu v pravom zmysle slova. Interiér v štýle *biedermeieru* bol totiž kompletne zlikvidovaný. Literatúra uvádza, že zvnútra bolo divadlo rozobrané až na múry stien. Následne dostalo skôr secesne-funkcionalistickú podobu. ČAVOJSKÝ, *Divadlo v Trnave*, s. 578-587.

61 V dostupnej literatúre sa uvádza rok 1695, Radoslav Ragač však podľa archívnych dokumentov datovanie upravil. RAGAČ, Radoslav. Niekoľko poznámok k vzniku a heraldickej výzdobe súsošia Najsvätejšej Trojice v Trnave. In *Novinky z Radnice*. [online]. 2019, roč. 30, č. 1, s. 9 [cit. 11.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20febru%C3%A1r%202019%20%20web.pdf>>.

ných prameňov sochára Jána Krištofa Khiena a mestského murára Petra Karaveho. Dôležitým faktom taktiež je, že súsošie bolo postavené mestom za účelom symbolickej ochrany proti požiarom, nie ako morový stĺp. Tento aspekt bol doplnený až neskôr, dobudovaním (skôr uložením) sochy svätej Rozálie, ktorá leží v jaskyni nad štvorcovou základňou celej štruktúry. Základňa na svojich vystúpených rohoch nesie 4 sochy svätcov v mierne nadživotnej veľkosti. V 20. storočí sa nachádzali sochy vzhľadom na svetové strany v odlišnom poradí, pretože celé súsošie bolo čelom otočené smerom k mestskej veži a chrbtom k trom meštiackym domom južnej časti námestia.⁶² Z historickej perspektívy sa teda na severných rohoch nachádzali sochy sv. Floriána a sv. Agáty, na južných rohoch zasa sochy sv. Františka Xaverského a Antona Paduánskeho. Rozmerne najmenšia socha spomínanej ležiacej svätej Rozálie, ako ochrankyne proti chorobám a moru, bola uložená v severnej časti. Podobných rozmerov sú anjeli obklopujúci umelý skalný vršok ozdobeného stĺpa s celkovou výškou takmer 6,4 metra. Nanebovzatie Panny Márie (Immaculata) je súborná plastika na vrchole stĺpa, kde boli umiestnené čelom k mestskej veži spojené sochy Boha Otca, Krista a Panny Márie. Posledným detailom zostávajú mohutné heraldické kamenné štíty (erbové kartuše), ktoré boli zavesené na steny štvorcovej základne pravdepodobne o niečo neskôr.⁶³ Reliéfy kartuší obsahujú Immaculatu, erb mesta Trnavy, erb Juraja Széchényiho či Štefana Dolného⁶⁴ a kráľovský erb Uhorska.⁶⁵ Celé majstrovské dielo dopĺňajú pozlátené detaily sôch, kamenné rastlinné ornamenty a ratolesti, ktoré zdôrazňujú jeho umeleckú hodnotu.

Ak by sme sa vrátili k podobe súsošia v 20. storočí, medzi moderné zásahy môžeme zaradiť štyri oporné železné tyče upevnené na základni smerom k stĺpu, ako aj obkolesujúci osemuholníkový múrik s dvojitémi vysokými lampami.⁶⁶ V 30. rokoch 20. storočia sa v blízkosti múrika

62 Archív Krajského pamiatkového úradu v Trnave (ďalej AKPÚ Trnava), inv. č. R12. ČAMBÁL, Paval – BARTOŇOVÁ, Božena. *Zámer na reštaurovanie súsošia Najsvätejšej Trojice*. 1990, s. 3.

63 RAGAČ, *Niekoľko poznámok k vzniku a heraldickej výzdobe súsošia*, s. 10.

64 Radoslav Ragač podrobil kritike starší článok Rudolfa Holkoviča, ktorý hodnotil umeleckú výzdobu a príslušnosť každého jedného erbu. Juraj Széchényih je zmienený v archívnych materiáloch. RAGAČ, *Niekoľko poznámok k vzniku a heraldickej výzdobe súsošia*, s. 10. HOLKOVIČ, Rudolf. Erby na súsoší Najsvätejšej Trojice v Trnave (1. časť). In *Novinky z radnice*. [online]. 2018, roč. 29, č. 10, s. 27 – 30 [cit. 11.2. 2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20november%2018%20web.pdf>>. HOLKOVIČ, Rudolf. Erby na súsoší Najsvätejšej Trojice v Trnave (2. časť). In *Novinky z radnice*. [online]. 2018, roč. 29, č. 11, s. 21–23 [cit. 11.2. 2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20%20december%20web.pdf>>. AKPÚ Trnava, inv. č. R12. ČAMBÁL – BARTOŇOVÁ, *Zámer na reštaurovanie súsošia Najsvätejšej Trojice*, s. 3.

65 AKPÚ Trnava, inv. č. R12. ČAMBÁL – BARTOŇOVÁ, *Zámer na reštaurovanie súsošia Najsvätejšej Trojice*, s. 3.

66 AKPÚ Trnava, inv. č. R12. ČAMBÁL – BARTOŇOVÁ, *Zámer na reštaurovanie súsošia Najsvätejšej Trojice*, s. 4.

nachádzali, z vonkajšej strany, aj vysadené stromy. Pôvodná kamenná hmota súsošia však bola v horšom stave. V roku 1944 malo byť súsošie rozobrané za účelom reštaurovania a znovuosadené na upravenej lokalite námestia, kvôli plánovanej výstavbe prepájacej asfaltovej cesty.⁶⁷ Plány sa odložili približne do roku 1949, keď sa začali realizovať staršie vízie spojené s asanáciou „nevyhovujúcich“ historických stavieb a premenou námestia na dopravnú križovatku. Zo strany mestského národného výboru došlo k demontáži súsošia 20. decembra 1949 a rétorika štátnej moci ho už na nové Gottwaldove námestie neumožnila vrátiť.⁶⁸ Do tohto obdobia bolo hlavné námestie Trnavy vizuálne pestrou súhrou architektonických štýlov – od stredovekých základov meštiackych domov, cez renesančnú podobu mestskej veže a barokové súsošie, až po secesnú budovu divadla, ktoré už v tom čase susedilo s nastupujúcim funkcionalizmom.

Pamiatková hodnota teda nepramení iba z konkrétnych príkladov významnejších alebo cennejších stavieb. Námestie symbolizuje koexistenciu rôznorodej staromestskej architektúry ako jedného živého a prepojeného celku. Nebolo len miestom trhov a atraktívnych obchodov, ale aj priestorom, kde sa ľudia dozvedali o udalostiach, ktoré sa ich priamo či nepriamo dotýkali. Vyjadrovali tu svoje názory nielen v súvislosti s dňom v meste, ale aj v celej krajine. Zmeny ktoré námestie čakali po druhej svetovej vojne nemôžeme pokladať za vyslovene negatívne, pretože sú tiež ukážkou danej doby. Nesmieme však v súčasnosti zabúdať, že modernizácie v podobe prestavieb či kompletných asanácií majú nenávratné dôsledky na kvalitu historického dedičstva našich miest. Každý projekt talentovaných architektov by mal teda zohľadňovať aj tvorivú prácu generácií, ktoré tu boli pred nimi. Kultúrna a pamiatková hodnota Trojičného námestia v Trnave spočíva v jeho pestrosti a bohatých premenách. Vďaka súčasnému stavu môžeme povedať, že epicentrum historického jadra Trnavy je napriek občasným stagnáciám naďalej živé a slúži ako výborný príklad pre podobné výskumy slovenských aj európskych miest.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

PRAMENE

Archív Krajského pamiatkového úradu v Trnave, inv. č. R12.

LITERATÚRA

BEŇÁK, Miroslav. Ikona Trnavy Bellušov vodojem oslavuje 70 rokov od jeho spustenia. In *Novinky z radnice* [online]. 2024, roč. 35, č. 8, s.

67 ŠIMONČIČ, Jozef. Súsošie Najsvätejšej Trojice znovupostavené. In ŠIMONČIČ, Jozef. *Mojej Trnave: k dejinám Trnavy a okolia*. Trnava : B-print, 1998, s. 305.

68 ŠIMONČIČ, Súsošie Najsvätejšej Trojice znovupostavené, s. 305–306.

- 8-10. [cit. 11.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzrR_oktober2024.pdf>. ISSN 1339-8989.
- BENÁK, Miroslav. Skrytý klenot priemyselnej architektúry – najstaršia časť Coburgových závodov. In *Novinky z radnice* [online]. 2019, roč. 30, č. 7, s. 26-30. [cit. 11.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20aug%20sept%2019%20web.pdf>>. ISSN 1339-8989.
- ČAMBÁL, Pavol – BARTOŇOVÁ, Božena. *Zámer na reštaurovanie súsošia Najsvätejšej Trojice*. 1990.
- DVOŘÁKOVÁ, Viera. *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS*. Bratislava: Kontakt plus, 2004, 115 s. ISBN 808885556X.
- GREGOROVÁ, Jana – ONDREJKOVÁ, Zuzana. Zhodnotenie obnovy Mestskej pamiatkovej rezervácie Trnava za posledné dve desaťročia. In ŽUFFOVÁ, Jaroslava (zost.). *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2013, s. 25-30. ISBN 978-80-89175-61-1>.
- GRZNÁR, Peter. Renesančná etapa trnavského mestského opevnenia. In ŽUFFOVÁ, Jaroslava (zost.). *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*. Trnava : Krajský pamiatkový úrad, 2024, s. 13-20. ISBN 978-80-972798-7-5.
- HOLKOVIČ, Rudolf. Erby na súsoší Najsvätejšej Trojice v Trnave (1. časť). In *Novinky z radnice*. [online]. 2018, roč. 29, č. 10, s. 27-30 Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20november%2018%20web.pdf>>. ISSN 1339-8989.
- HOLKOVIČ, Rudolf. Erby na súsoší Najsvätejšej Trojice v Trnave (2. časť). In *Novinky z radnice*. [online]. 2018, roč. 29, č. 11, s. 21-23 Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20%20december%20web.pdf>>. ISSN 1339-8989.
- HRNČIARIK, Erik. Neznáma stredoveká sakrálna stavba a ďalšie unikátne nálezy z archeologického výskumu Námestia SNP v Trnave. In ŽUFFOVÁ, Jaroslava (zost.). *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2024, s. 3-12.
- JURČOVÁ, Simona. Jačmeň, pivovar a sladovne v Trnave. In *Novinky z radnice*. [online]. 2024, roč. 35, č. 7, s. 9-12. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzRa-s2024.pdf>>. ISSN 1339-8989.
- JURČOVÁ, Simona. Od Apollo bio k Bio Invalid. In *Novinky z radnice*. [online]. 2021, roč. 32, č. 1, s. 11-13. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <[https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20mar%20apr%202021%20%20\(1\).pdf](https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20mar%20apr%202021%20%20(1).pdf)>. ISSN 1339-8989.
- JURČOVÁ, Simona. *Trnava retro: socialistická Trnava v rokoch 1948 až 1989*. Bratislava : Dajama, 2019, 159 s. ISBN 9788081361005.
- JURČOVÁ, Simona. *Trnava: prechádzka v čase*. Trnava: Miloš Prekop-AND, 2018, s. 17-18. ISBN 9788089598137.

- JURČOVÁ, Simona. Trnavská štvrť Vozovka. In *Novinky z radnice*. [online]. 2024, roč. 35, č. 8, s. 11–13. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzrR_oktober2024.pdf>. ISSN 1339–8989.
- KAZIMÍR, Milan a kol. *Trnava na starých pohľadniciach*. 2. vyd. Bratislava : Dajama, 2015, 94 s. ISBN 9788081360459.
- KOBETIČ, Adrián. Storočný Generálny regulačný plán Iva Beneša bol za-meraný aj na hygienu a zeleň v meste. In *Novinky z radnice*. [online]. 2021, roč. 32, č. 10, s. 13–16. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20november%2021%20wep.pdf>>. ISSN 1339–8989.
- LAZZAROTTI, Roberta. Historical centres: changing definitions. In *Italian Journal of Plannig Practice* [online]. 2011, roč. 1, č. 1, s. 17. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/73737931/Historical_centres_changing_definitions>.
- RAGAČ, Radoslav. Niekoľko poznámok k vzniku a heraldickej výzdobe súsošia Najsvätejšej Trojice v Trnave. In *Novinky z Radnice*. [online]. 2019, roč. 30, č. 1, s. 9–10. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/userfiles/file/nzr%20febru%C3%A1r%202019%20%20web.pdf>>. ISSN 1339–8989.
- RAGAČOVÁ, Júlia. Storočnica hospodárskej a priemyselnej výstavy v Trnave. In *Novinky z radnice*. [online]. 2024, roč. 35, č. 7, s. 19–21. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzRa-s2024.pdf>>. ISSN 1339–8989.
- ROHÁČ, Jakub. Spomienky mestskej veže. In *Novinky z radnice*. [online]. 2024, roč. 35, č. 8, s. 5–7. Dostupné na internete: <https://www.trnava.sk/content/files/NzR/NzrR_oktober2024.pdf>. ISSN 1339–8989.
- ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (zost.). *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor, 1988, 503 s.
- ŠIMONČIČ, Jozef a kol. (zost.). *Dejiny Trnavy, zväzok prvý*. Trnava : Mesto Trnava, 2010, 623 s. ISBN 9788097049850.
- ŠIMONČIČ, Jozef a kol. *Mojej Trnave: k dejinám Trnavy a okolia*. Trnava : B-print, 1998, 419 s. ISBN 8096793519.
- Trnava 1238–1938*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1938, 488 s.
- ŽUFFOVÁ, Jaroslava. K najstarším sakrálnym stavbám Trnavy. In ŽUFFOVÁ, Jaroslava (zost.) *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*. [online]. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2010, s. 15–28.
- ŽUFFOVÁ, Jaroslava. *Mestská pamiatková rezervácia Trnava. Urbanisticko-historický výskum a aktualizácia zásad ochrany pamiatkového územia*. [online]. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2012, 187 s. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.pamiatky.sk/fileadmin/documents/news/ZASADY/Trnava/0101-TT-text.pdf>>.

INTERNETOVÉ ZDROJE

História trnavských kín. [online]. Trnava tourism: Turistické informačné centrum – región Trnava, 2025. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.regiontrnava.sk/produkt/historia-trnavskych-kin>>.

Námestie SNP v Trnave: Oživenie histórie a bezpečná oáza v meste [online]. Oficiálne stránky mesta Trnava: Aktuality, 27. december 2024. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/aktualita/13103/namestie-snp-v-trnave-ozivenie-historie-a-bezpecna-oaza-v-meste>>.

Regionálne turistické informačné centrum [online]. Trnava tourism: Turistické informačné centrum – región Trnava, 2025. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.regiontrnava.sk/produkt/turisticke-informacne-centrum>>.

Trnava (profil) [online]. INEKO: Hospodárenie obcí, krajov a ich organizácií, 2023. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.hospodarenieobci.sk/profil/samosprava/506745>>.

Trnava opäť bodovala v rebríčku hospodárenia samospráv [online]. Oficiálne stránky mesta Trnava: Aktuality, 9. október 2024. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.trnava.sk/aktualita/13738/trnava-opat-bodovala-v-rebricku-hospodarenia-samosprav>>.

Výstavba auly: Dnes sa začali búracie práce na budove bývalého kina. [online]. Trnavská univerzita v Trnave: Oznamy, 7. november 2024. [cit. 10.2.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.truni.sk/vystavba-auly-dnes-sa-zacali-buracie-prace-na-budove-byvaleho-kina>>.

ŽIVOT RSDR. ALEXANDRA DUBČEKA DO ROKU 1968

Ján KOS¹

The life of RSDr. Alexander Dubček until 1968

Abstract: *The objective of this study is to provide a comprehensive overview of the life of RSDr. Alexander Dubček. The study focuses on Dubček's life up to 1968, when he was elected to the leadership of the Communist Party, as his life prior to this period is relatively unknown to the public. It encompasses youth in the Soviet Union, his return to Slovakia, his involvement in the anti-Nazi resistance, his military career, and his participation in the Slovak National Uprising. Additionally, it discusses the early stages of his political career as a rank-and-file member of the Communist Party, through the perilous 1950s, culminating in his leadership of the Communist Party during the brief reform period known as the Prague Spring.*

Keywords: Alexander Dubček, Communist Party, Slovak National Uprising, communist politics.

Úvod

Predkladaný príspevok je venovaný životu významnej postavy slovenských dejín Alexandrovi Dubčekovi. Cieľom je sledovať jeho kroky, a to od narodenia, keď vyrastal vo vzdialených oblastiach vtedajšieho Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR), cez jeho návrat na Slovensko počas druhej svetovej vojny. Po svojom návrate začal Alexander Dubček s aktívnym zapájaním sa do partizánskej činnosti, čo ho viedlo k následnému pripojeniu sa k Slovenskému národnému povstaniu. Po vojne sledujeme jeho prvé politické aspirácie, ktoré napokon viedli k jeho zvoleniu za prvého tajomníka ÚV KSČ v roku 1968. Príspevok je rozdelený do troch častí. V štúdiu využívame archívny materiál a dokumenty, ktoré sú dnes uložené vo Vojenskom archíve v Trnave. Pre výskum sú dôležité aj iné archívne dokumenty, dnes uschovávané v Ústave pamäti národa a v Archíve bezpečnostných zložiek.² Ku skoncipovaniu štúdie využívame aj vedecké a odborné publikácie od historikov a politológov, ktorí sa danej problematike dlhodobo venujú.

Raný život, ZSSR a návrat na Slovensko

Alexander Dubček sa narodil 27. novembra 1921 v Uhrovci, v okrese Bánovce nad Bebravou. Jeho rodičmi boli Štefan Dubček a Pavlína, rodená Kobydová. Alexander Dubček bol evanjelického viero vyznania. V mladosti vychodil štyri triedy meštianskej školy ale presný dátum sa vo vojenských archívnych dokumentoch nevyskytuje.³ Otec Alexandra

1 ORCID: 0009-0009-1286-7780.

2 Archív bezpečnostních složek v Prahe.

3 Vojenský archív – centrálna registratúra Ministerstva obrany Slovenskej Republiky (ďalej len VA CR MO SR), fond: (ďalej len f.) Osobný spis Alexandra Dubčeka – Kmeňový list s. 1.

Dubčeka, Štefan, sa narodil v roku 1892 v Uhrovci. Ešte pred dovŕšením devätnástich narodenín odcestoval Štefan do Budapešti, kde začal pracovať v nábytkárskej továrni ako remeselník. Maďarský jazyk ovládal čiastočne už zo školy a počas práce si ho ešte viac zdokonalil. Práve v tomto prostredí sa Štefan po prvýkrát stretol s hnutím sociálnej demokracie, a to v národnostne zmiešanej skupine.⁴ Po strate zamestnania sa s bratom, ktorý pracoval ako krajčír, vybral za oceán, a to konkrétne do severnej Ameriky. Do amerického mesta Chicagu prišli v roku 1912, v danom období sa tu nachádzala početná slovenská komunita. Krátko po svojom príchode sa zapojil v Chicagu do politickej činnosti v slovenskej sekcii americkej socialistickej strany.⁵

Pavína Dubčeková sa narodila v roku 1897 a pochádzala z Bánoviec nad Bebravou. Bola najmladšia z piatich detí. Narodila sa do chudobnej katolíckej rodiny, no v trinástich rokoch opustila Uhorsko a prišla do Spojených štátov amerických, teda o tri roky skôr ako Štefan. Pavína najskôr pracovala ako pomocná sila v domácnostiach u bohatých mešťanov, neskôr ako kuchárka. Počas tohto obdobia sa aktívne zapájala do socialistickeho-robotníckeho hnutia a krajanských spolkov. Sám Alexander Dubček uvádza, že jeho matka bola niekedy radikálnejšia ako jeho otec.⁶ Štefan a Pavína sa spoznali v Chicagu tam sa aj zosobášili. Po prvej svetovej vojne sa rozhodli v roku 1921 vrátiť domov, a hoci do Spojených štátov, odchádzali z Rakúsko-Uhorskej monarchie, tak domov sa s americkými pasmi vracali už do novovzniknutej ČSR. Alexander Dubček mal staršieho brata Júliusa, ktorý sa narodil v roku 1919.⁷ V roku 1921 sa Pavíne a Štefanovi narodil ďalší syn, ktorým bol Alexander Dubček. Treba pripomenúť, že sa tak stalo v Uhrovci v rovnakom dome, kde sa 106 rokov predtým narodil ďalší významný Slovak, a to Ľudovít Štúr. Vo svojich pamätiach uvažoval o tom, či to bol jeho osud, narodiť sa práve v tomto dome.⁸ Medzi rokmi 1922 a 1923 vrcholila v ČSR povojnová kríza a v plnej miere sa na Slovensku začali objavovať hospodárske problémy, ktoré vyplývali z rozpadu Rakúsko-Uhorskej monarchie.⁹ V druhej polovici roku 1923 začala agitácia Krajského výkonného výboru Komunistickej strany Československa vo Vrútkach a krúžku esperantistov a záujemcov o umelý jazyk ido z Martina, za vytvorenie hospodárskeho a výrobného družstva Interhelpo a následné vystahovanie družstva do ZSSR. Štefana Dubčeka táto myšlienka nadchla.¹⁰

4 UHER, Ján. *Alexander Dubček: Život a doba*. Košice : Oriens, 1999, s. 8.

5 UHER, Alexander Dubček: *Život a doba*, s. 9.

6 UHER, Alexander Dubček: *Život a doba*, s. 10.

7 UHER, Alexander Dubček: *Život a doba*, s. 11.

8 DUBČEK, Alexander. *Z pametí: Nádej zomiera posledná*. Bratislava : Národná obroda, Práca, 1993, s. 16

9 HALLON, Ľudovít – JIRÁSEK, Zdeněk. Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze (1925–1939). In *Dubček*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2018, s. 54.

10 BENKO, Juraj. Hľadanie zaslúbenej zeme. Migračný a politický kompas Štefana Dubčeka. In *Dubček*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2018, s. 46.

Dubčekovci sa tak spolu s ďalšími rozhodli odcestovať do ZSSR, najskôr si však museli vybaviť potrebné povolenia a pasy. Dňa 29. marca 1925 nastúpili na železničnej stanici v Žiline na vlak a niekoľko týždňov cestovali do ZSSR.¹¹ Na konci apríla roku 1925 vlak dorazil do ZSSR, konkrétne do Uzbekistanu, jeho súčasťou bol aj región Kirgizska s centrom v Pišpeku. Členovia Interhempa, a teda aj rodina Alexandra Dubčeka, očakávali, že konečná stanica bude priamo v meste Pišpek, trať ale skončila uprostred stepi, skoro v pustatine. Po vystúpení z vlaku tak boli nútení hľadať Pišpek, ktorý našli až niekoľko kilometrov od konečnej zastávky železničnej trate. Pre všetkých členov Interhempa to bola ťažká rana a vytriezvenie do reality zo snov a nádejí. Interhelpo vlastnilo kus stepi, ktorý pre družstvo zakúpil komunista Rudolf Mareček. Alexander Dubček a jeho brat Július patrili medzi deti, ktoré prežili epidémiu malárie, vypuknutú v táboch kolonistov. Štefan Dubček vstúpil do miestneho sovietu.¹² Osadníci z Interhempa našli dočasné bývanie v opustenom tábore pre zajatcov z čias rusko-japonskej vojny.¹³ Život v zajateckom tábore a následne v domčekoch Interhempa sa cez detské videnie Alexandrovi javil ako dobrodružstvo bez starostí. Pre Dubčeka a ostatné deti boli veľmi atraktívne veľké krdle vrabcov ktorých vajíčka znamenali doplnok stravy pre deti. Spravidla si vrabce opekali na ohni a vajíčka jedli surové.¹⁴ Keď mal Dubček osem rokov, začal v roku 1929 chodiť do školy. Dubček mal zmiešané pocity z toho, že sa jeho kirgizskí a tadžickí spolužiaci musia učiť po rusky a nemohli sa vzdelávať v rodnom jazyku, a pociťoval k nim sympatie. Dubček sa spriatelil s domorodým chlapcom z Kirgizska, ktorý sa volal Ašerbej a stali sa dobrými kamarátmi. Po krátkom čase považovali Alexander a Július Dubčekovci mesto Pišpek za svoj domov, pričom na svoj rodný kraj si pamätali už len málo. V roku 1933 sa rodina Alexandra Dubčeka opäť sťahovala, tentoraz smerom na západ, a to do mesta Gorkij.¹⁵ Dubčekovci odišli z družstva práve včas, pretože situácia bola viac a viac zložitejšia.¹⁶ Štefan Dubček pracoval na príprave vnútorných karosérií áut v automobilke Gorkovskij Avtozavod.¹⁷ V meste Gorkij bývali Dubčekovci v nájomnom dome v osade Ruttenberg. Bola to štvrť postavená špeciálne pre zamestnancov automobilky, kde Štefan pracoval. Alexander Dubček spolu so svojim bratom Júliusom navštevovali strednú školu v Gorkom, ktorá bola omnoho lepšia ako v Pišpeku. Dubčekovi sa zvýšil záujem o učenie a rátal s tým, že pôjde na vysokú školu, aj keď nemal predstavu, aké povolanie by chcel v dospelosti vykonávať.

11 BENKO, Hľadanie zaslúbenej zeme, s. 47.

12 HALLON – JIRÁSEK, Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze (1925–1939), s. 56.

13 HALLON – JIRÁSEK, Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze (1925–1939), s. 57.

14 HALLON – JIRÁSEK, Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze (1925–1939), s. 59.

15 HALLON – JIRÁSEK, Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze (1925–1939), s. 33.

16 HALLON – JIRÁSEK, Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze (1925–1939), s. 63.

17 BENKO, Hľadanie zaslúbenej zeme, s. 34.

Alexander Dubček hrával vodné pólo a futbal v mládežníckom klube GAZ a tiež pretekal na Volge a Oke v plachtení. Podľa Dubčekových pamätí sa počas zimy korčuľovali na zamrznutých riekach. Hokej hrávali s tenisovou loptičkou a zahnutou palicou. Na začiatku roka 1935 rodinný život Dubčekovcov narušila nečakaná udalosť, pätnásťročný Július sa zapojil do bitky a jedného chlapca zranil, rodičia sa báli, že by podľa sovietskych zákonov mohol byť tvrdo potrestaný. Rodina sa preto rozhodla, že matka Pavlína odvezie Júliusa naspäť do ČSR. Nakoniec ale všetko dobre dopadlo, zranený chlapec sa uzdravil.¹⁸ V tomto období sa o politiku ešte nezaujímal. Do pamäti sa mu však vrylo, ako ZSSR v roku 1934 vstúpil do Spoločnosti národov, ako aj to, že zväz uzavrel spojenectvo s Francúzskom a v roku 1935 podpísal dohodu aj s ČSR. Rodina bola vtedy veľmi šťastná. Roky strávené v Gorkom boli pre Alexandra z veľkej časti časom radostí, chlapčenských hier a športovania. V zime často navštevovali kiná alebo divadlá.¹⁹ Počas toho ako s rodinou býval v Gorkom sa diali súdne procesy s predstaviteľmi komunistickej strany (KS), akým bol Michail Tuchačevskij²⁰ a Grigorij Zinovjev²¹ a iní. Dubček sám vo svojich pamätiach píše, že rodičia niektorých jeho spolužiakov z ničoho nič zmizli, a keď sa pýtal ich detí, čo sa stalo, nikto nič nevedel.²² Podnet na opustenie ZSSR dali sovietske úrady Štefanovi Dubčekovi, keď v lete roku 1938 vyšiel dekrét najvyššieho soviету, ktorý sa týkal toho, aby príslušníci cudzích štátov prijali sovietske občianstvo alebo mali opustiť Sovietsky zväz. Dubček sa na jeseň 1938 ako sedemnásťročný spolu so svojim otcom vrátil do ČSR v období politických zmien. Sám si to však uvedomoval veľmi málo, pretože odchádzal do neznámej krajiny, Slovensko poznal iba z rozprávania rodičov.²³ Na Slovensko sa vrátili niekoľko týždňov po podpísaní Mníchovskej dohody v novembri v roku 1938.²⁴ Od roku 1939 pracoval v Dubnici v Škodových závodoch, kde sa začal učiť za sústružníka²⁵ a pracoval v nástrojárni.²⁶

Počas vojny videl Alexander Dubček svojho otca len dvakrát, prvýkrát, keď bol Štefan ešte na slobode a druhýkrát už vo väzení v Nitre, a to pod zámienkou, že sa ide ženiť. V skutočnosti bol jediný člen rodiny, ktorému sa podarilo otca vidieť za celé roky. Počas vojny sa opätovne

18 BENKO, Hľadanie zaslúbenej zeme, s. 35.

19 BENKO, Hľadanie zaslúbenej zeme, s. 36.

20 Michail Nikolajevič Tuchačevskij bol ruský a neskôr sovietsky armádny dôstojník autor reforiem architekt Červenej armády a náčelník štábu červenej armády. Bol jednou z najznámejších obetí Stalinových čistiek.

21 Grigorij Jevsejevič Zinovjev bol sovietsky revolucionár a politik a bol blízkym Vladimíra Lenina. Počas 20. rokov 20. storočia bol jednou z najvplyvnejších postáv sovietskeho vedenia.

22 BENKO, Hľadanie zaslúbenej zeme, s. 37.

23 HALLON – JIRÁSEK, Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze (1925–1939), s. 66.

24 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 41.

25 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 46.

26 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 47.

stretol so svojou budúcou ženou Annou Borsekovou, ktorá tiež pracovala v Škodovke. Vo svojich pamätiach napísal o vzťahu s Annou, že to bola láska na prvý pohľad. Začali spolu chodiť a ich vzťah sa upevnil počas leta roku 1941, keď sa Dubčekovci museli pre otcovu politickú činnosť presťahovať z Trenčína do Veľčíc, rodinu vykázala polícia, mali sa presťahovať do dediny, kde nebolo viacej ako 200 obyvateľov. Alexandrovi Dubčekovi a jeho rodine pomohla rodina Ondrisovcov, našli im bývanie u miestneho farára, kde bývali až do vypuknutia Slovenského národného povstania (SNP).²⁷ Alexander Dubček sa zosobášil s Annou Borsekovou²⁸ dňa 15. septembra 1945.²⁹ V roku 1948 sa im narodil syn Pavol Dubček, neskôr v roku 1950 syn Peter Dubček a napokon v roku 1953 posledný syn Milan Dubček.³⁰

Vojenský život a SNP

Vzhľadom na dátum narodenia Alexandra Dubčeka, bol pri hlavnom odvode odvedený 17. marca 1942. Do brannej moci bol zaradený 1. októbra 1942. Získal klasifikáciu „A“. Jeho branné číslo, pod ktorým bol evidovaný, bolo 21-209-65-42. Dubček bol zaradený do pešieho pluku 25 a bol povinný vykonávať šesť, respektíve päť plus jeden, mesiacov prezenčnej vojenskej služby. V čase vojenskej prezenčnej služby bol ešte slobodný. Vykonával funkciu strelca.³¹ Alexander Dubček bol radový a obyčajný príslušník domáceho odboja.³² Od augusta 1944 do mája 1945 sa aktívne zúčastňoval SNP.³³ Po vypuknutí bojov dostal správu, že skupina ktorej bol členom a ďalšia stranícka bunka KSS z Bánoviec nad Bebravou sa majú pripojiť k partizánom. Dubček si plne uvedomoval nebezpečenstvá vojny, a teda, že niektorí padnú alebo môžu byť zranení. Signál na vypuknutie SNP vydal 29. augusta 1944 plukovník Ján Golian, veliteľ povstaleckých síl, keď vyslovil rozkaz postaviť sa na odpor proti nemeckým nacistom, ktorí prišli, aby okupovali Slovensko. Počas dňa 29. augusta 1944³⁴ sa Dubček z práce vrátil skoro. Informoval svoju mamu, že ide do boja. Keď sa Dubčekova povstalecká skupina zhromaždila, vydala sa na sever k Banskej Bystrici, kde bolo centrum územia povstalcov. Dubčekova skupina pomohla sformovať obranné línie na južnom okraji oslobodeného územia. Nemecké jednotky prišli na Slovensko z protektorátu Čechy a Morava, z Maďarska, Rakúska a Poľska. Hlavný nápor nacist-

27 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 46.

28 LALUHA, Ivan. a kol. *Alexander Dubček: jeho doba a súčasnosť*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2014, s. 207.

29 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 70.

30 LALUHA a kol. *Alexander Dubček: jeho doba a súčasnosť*, s. 207.

31 VA - CR MO SR, f.: Osobný spis Alexandra Dubčeka – Záznam o službe, s. 1.

32 MOCKO, Otec a syn v odboji, s. 67.

33 VA - CR MO SR, f.: Osobný spis Alexandra Dubčeka – Záznam o službe, s. 7.

34 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 62.

tov pokračoval z juhu.³⁵ Počas prvých dní SNP sa stretol medzi Novákmi a Prievidzou so svojím bratom Júliusom, ktorý sa pridol k povstaniu krátko po bratovom odchode z domu do povstania. Alexandra Dubčeka prideliť k delostreleckej jednotke, ktorá mala za úlohu podporovať pechotu pri zadržaní postupu nacistických jednotiek. Nacistické jednotky postupovali z iného smeru, než sa očakávalo, a tak povstalecké jednotky začali pred nimi utekať. Július mal pri sebe dve pištole, z toho jednu dal Alexandrovi so slovami: „V tomto čase ju budeš možno potrebovať.“ Alexander Dubček mal túto zbraň u seba počas celého trvania SNP, netušil však, že je to naposledy čo vidí svojho brata Júliusa. Počas ústupu k mestu Handlová im nemecké tanky odrezali cestu, ktorou mali prejsť.

Spolu s ďalším povstalcem Jánom Bulkom sa preplazili na druhú stranu cesty,³⁶ zvyšok ich skupiny prešiel o chvíľu za nimi. Nemci ich skupinu spozorovali a začali na nich strieľať z guľometu. Dubček zrazu ucítil ľahké uštipnutie, zasiahla ho guľka, ktorú však spomalil opasok. Projektil vošiel vďaka spomaleniu len do svalu, našťastie ale nezasiahol chrbticu. Počas bojov s nacistickými okupantmi postupovali k Handlovej a ďalej na juhovýchod, smerom k toku rieky Handlovky k Svätému Krížu.³⁷ Práve odtiaľ Nemci prešli do útoku smerom na povstalecké územie. Pádom mesta Banská Bystrica sa skončila organizovaná fáza SNP. Povstalecké jednotky prešli na partizánsky spôsob boja. Niektoré jednotky išli na sever, iné na východ a na západ. Jednotka, v ktorej bol aj Dubček, prešla na západ, odkiaľ sa zapojila do povstania.³⁸ Nacisti kontrolovali cesty a Dubčekova jednotka sa musela vyhýbať akýmkoľvek obydliam. Smerovali k Strážovským vrchom, a aby sa k nim dostali, museli obísť Kremnicu, Handlovú a tiež Prievidzu. Ich postup bol však len veľmi pomalý, pretože sa skrývali pred nemeckými hliadkami, ktoré likvidovali povstalcov a partizánov. Niekedy sa Dubčekova jednotka dostala do prestrelky s Nemcami, ale vyhýbali sa väčším bojom, pretože ich nebolo viac ako rota. Začiatkom decembra 1944 sa im podarilo dosiahnuť Strážovské vrchy. Dubček a ostatní povstalci boli hladní a unavení. Prechádzanie ciest, ktoré boli kontrolované Nemcami v dolinách, bolo veľmi nebezpečné, úspešne sa však Nemcom vyhli, až kým sa dostali k nížine pri Motešiciach, ktoré boli na polceste medzi Bánovcami a Dubnicou. Dubčekova jednotka išla do Mníchovej Lehoty, ktorá bola približne 15 kilometrov od Motešíc, kde mal povstalec Ján Bulko príbuzného. Bulko si myslel, že by sa tam u neho mohli pár nocí skrývať. Motešice sú križovatkou horských ciest. Keď sa povstalci rozhliadali z okraja lesa, zistili, že Nemci si vytvorili guľometné hniezdo na priesečníku týchto ciest a ovládali tak priestor od dediny, ktorou povstalci

35 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 63.

36 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 64.

37 Dnes ide o mesto Žiar nad Hronom.

38 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 65.

museli prejsť. Povstalcom sa podarilo prebrodiť plytký potok, ktorý tiekol paralelne s jednou cestou. Potok sa povstalcom podarilo prebrodiť bez toho, aby ich Nemci videli. Medzi povstalcami bolo pole s hlbokými brázdami, ktoré sa rozhodli preplaziť a potom prebehnúť otvoreným priestorom k lesu. Povstalci boli na polceste, keď museli Nemci zbadat vojenský batoh niekoho z povstalcov a začali strieľať z gulometu. Povstalci, krytí brázdami, sa dostali na cestu, kde strelba na chvíľu utíchla. Les sa povstalcom zdal blízko, preto sa rozhodli vyskočiť a bežať, o chvíľu však gulomet začal znovu páliť, pričom ostatní z rot zostali v zadu. Povstalec Ján Bulko bol pred Alexandrom Dubčekom a dvaja za Dubčekom. Povstalci boli už skoro v cieli, keď bol Alexander Dubček znovu zranený, tentokrát bol postrelený do nohy.³⁹ Po tom, ako sa povstalci dostali do lesa, chvíľu počkali a následne sa vydali hore do kopca, aby sa dostali čo najďalej od Nemcov. Zistili však, že po nich pátrajú nemecké hliadky, a tak sa ukryli skočením do blízkej jamy a prikryli sa lístím, našťastie ich Nemci nenašli. Po chvíli skrývania sa opäť vydali na cestu a asi po 800 metroch už za úplnej tmy došli k chalupe, kde býval bratranec povstalcu Jána Bulka, ktorý ich nechal na noc u seba prenocovať. Toho času ešte stále postrelený Dubček a ostatní povstalci strávili noc v senníku. Ráno na ďalší deň museli odísť a prejsť ďalších 8 kilometrov cez husto zalesnené hory Selca, kde žila rodina Jána Bulka. Dubčeka pri chôdzi bolela rana a musel sa opierať o palicu, ktorú si našiel. Povstalci využili interval medzi nemeckými hliadkami a bežali cez pole a cestu. Dubček si nepamätal ako dokrival cez 500 metrové pole s guľkou v nohe. Keď sa dostali za pole, chýbal do domu Jána Bulka už len kúsok, kde Alexandrovi Dubčekovi rozrezali čižmu a stiahli mu ju z napuchnutej nohy a následne mu ošetrili ranu liečivými bylinkami. V Selci ukryli Alexandra Dubčeka v dome, v ktorom žila rodina s deťmi, práve to Dubčeka veľmi znepokojilo, pretože pre ňu predstavoval nebezpečenstvo. Dubček požiadal, aby ho odviezli do Velčíc, pretože nevedel, kam inam ísť. Narýchlo bol zorganizovaný komplikovaný transport. Do Velčíc bol prevezený na bočnej doske mláťačky, ktorú ťahal biely kôň.

Vo Velčiciach ho ukryli v dome rodiny Peterovcov,⁴⁰ kde neboli žiadne deti. Vo Velčiciach sa o neho starala jeho budúca žena Anna. Dubčekova rana vyzerala strašne, bola červená, modrá a napuchnutá a potreboval lekára. Dubčekova matka sa pokúsila zohnať lekára, ale neúspešne. Nakoniec sa našiel lekár menom Bojko.⁴¹ Dr. Bojko chodil navštevovať Dubčeka, až kým sa mu poranená noha nezahojila. Podľa Dubčeka bol Dr. Bojko statočný a slušný človek. Jeho rodičia emigrovali do Československa zo Sovietskeho zväzu po revolúcii roku 1917, Dubček ho chcel po vojne vyhľadať, aby mu poďakoval, ale v Topolčanoch sa dozvedel,

39 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 66.

40 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 67.

41 O Dr. Bojkovi sa nepodarilo zistiť ďalšie informácie ani len krstné meno.

že ho soviety zatkli a odvliekli do ZSSR. Vo februári v roku 1945 sa Dubček pohyboval okolo svojho domu, keď sa dozvedel, že Július padol počas bojov v SNP. Július tak, zahynul 28. januára 1945 v horách medzi riekami Nitrou a Hronom. Július Dubček zomrel necelé štyri mesiace pred oslobodením. O ďalších udalostiach a činnostiach počas SNP už Alexander Dubček vo svojich pamätiach nepíše.⁴² Od apríla roku 1946 do júna 1946 bol vedený ako vojak náhradnej zálohy vo vojenskom útvere 4626 Kremnica. Vojenskú prisahu vykonal dňa 4. mája 1946. Od 1. apríla 1946 do 30. júna 1946 vykonával výcvik u 15/25 rot. Od 15. júla 1947 bol premiestnený k 16.rote. Dňa 31. decembra 1948 bol jeho pluk 25 premenovaný na „Peší prápor 25. Telgártsky“, pričom bol vtelený do jeho náhradnej rot. Vo februári roku 1948 získal Medailu Slovenského národného povstania II. stupňa. Od 25. júla 1949 do 14. augusta 1949 vykonával 2. pravidelné cvičenie so zbraňou, z tohto cvičenia mu bolo sedem dní odpustených. V roku 1949 bol premiestnený k vojenskému útvaru číslo 6979, záznam o tom pochádza z 31. januára 1950, keď bol vtelený k 15.rote útvaru. Podľa záznamu z decembra roku 1950 bol evidovaný v Náhradnom prápore pešieho pluku 41. „Dr. Eduarda Beneša“. Dňom 15. decembra 1950 bol premiestnený k 77. pešiemu pluku. Vo vojenskom spise bol Dubček charakterizovaný ako veselý, kamarátsky a slušný. Vojenské vystupovanie mal dobré a bol disciplinovaný. Vo vojenských dokumentoch sa dochovala informácia, že bol držiteľom vodičských preukazov typov A, B, C, M a T. Z rovnakých dokumentov vyplýva, že ovládal tri cudzie jazyky, a to ruský, anglický a maďarský. Vo vojenských dokumentoch je vedený aj ako politický pracovník Ústredného Výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ). Z vojenských dokumentov ďalej vyplýva, že bol spôsobilý pre vykonávanie funkcie člena vojenskej rady a neskôr staršieho referenta.

Do hodnosti majora v zálohe bol povýšený dňa 26. februára 1960, a to rozkazom Krajského riaditeľstva Ministerstva národnej obrany (KR MNO) číslo 18510.⁴³ Službu v I. zálohe konal do 31. decembra 1961.⁴⁴ Záznam o vydaní vojenskej knižky bol vedený pod Okresnou vojenskou správou Bratislava H-256 053 zo dňa 15. marca 1963. Do hodnosti podplukovníka v zálohe bol povýšený dňa 27. septembra 1963 rozkazom KR MNO číslom 03559. Rozhodnutím KR MNO číslo 0457 zo dňa 9. novembra 1971 mu bola odobratá hodnosť podplukovníka v zálohe.⁴⁵ V živote Alexandra Dubčeka zanechala povstalecká tradícia hlbokú stopu. Nachádzal v nej zdroj hrdosti a ako stranícky funkcionár sa o odbojovej činnosti často zmieňoval vo svojich vystúpeniach.⁴⁶ Ako bežný radový

42 DUBČEK, Z *pamäti: Nádej zomiera posledná*, s. 68.

43 VA - CR MO SR, f.: Osobný spis Alexandra Dubčeka – Záznam o službe, s. 5.

44 VA - CR MO SR, f.: Osobný spis Alexandra Dubčeka – Kmeňový list, s. 3.

45 VA - CR MO SR, f.: Osobný spis Alexandra Dubčeka – Záznam o službe, s. 4.

46 MOCKO, Otec a syn v odboji, s. 90.

vojak slúžil Alexander Dubček v II. zálohe do 31. decembra 1981. Po tomto dátume už jeho akákoľvek vojenská služba skončila.⁴⁷

Od politických začiatkov po prvého tajomníka ÚV KSČ

Alexander Dubček v roku 1939 vstúpil do Komunistickej strany Slovenska⁴⁸ (KSS), urobil tak po vzore svojho otca. Stanovy strany vyžadovali, aby mal ručiteľov. Nimi sa stali dvaja kamaráti jeho otca Štefana, boli to dvaja budúci predstavitelia ilegálneho ústredného vedenia KSS Ján Osoha⁴⁹ a Ľudovít Benada.⁵⁰ KSS bola v tom čase postavená nelegálne a všetku svoju činnosť musela vykonávať tajne.⁵¹ V roku 1948 bol už členom podnikového akčného výboru v trenčianskych droždiarňach.⁵² Po druhej svetovej vojne sa Alexander Dubček v roku 1949 stal profesionálnym politickým pracovníkom.⁵³ V roku 1949 strávil šesť mesiacov na okresnom výbore komunistickej strany, kde sa osvedčil. V októbri roku 1949 ho poslali na polročné školenie do Modry-Harmónie. KS s ním mala plány, ale najprv musel získať viacej skúseností. Alexander Dubček, ktorý bol vyučený strojní zámocník, a teda robotník, mal z hľadiska KS výborný kádrový profil. Tak tiež mu pomohlo, že jeho rodičia stáli pri vzniku Komunistickej strany Československa (KSČ).⁵⁴

Zlom v Dubčekovom živote nastal, keď sa stal organizačným tajomníkom v trenčianskom okresnom výbore strany. Navyiac sa prejavil aj ako stranícky pracovník už počas samostatnej Slovenskej republiky.⁵⁵ Funkciu tajomníka mu ponúkli v júni 1949, ale jeho meno sa v zápisniciach z rokovania predsedníctva okresného výboru strany v Trenčíne objavovalo už v apríli.⁵⁶ Po krátkom vojenskom cvičení, ktoré musel ako záložník absolvovať, sa dozvedel, že ho vymenovali za prvého tajomníka okresnej organizácie strany. Túto funkciu vykonával rok, a to do októbra roku 1951. V Československu však nastávali politicky ťažké časy plné čistiek a represálií. V rokoch 1950 až 1952 boli známi politici odstránení zo svojich pozícií a obvinení z rôznych vykonštruovaných trestných činov, ani Slovensko nebolo od týchto čistiek uchránené. Alexandrovi pripomínali roky čistiek a procesov, ktoré si pamätal z mladosti, keď žil

47 VA - CR MO SR, f.: Osobný spis Alexandra Dubčeka - Kmeňový list, s. 3.

48 LALUHA a kol. *Alexander Dubček: jeho doba a súčasnosť*, s. 207.

49 Ján Osoha bol člen druhého a organizátor tretieho ilegálneho vedenia KSČ. Účastník Interhela a politický väzeň.

50 Ľudovít Benada bol funkcionár KSČ, funkcionár robotníckeho hnutia. Člen prvého ilegálneho ÚV KSS a účastník protifašistického hnutia.

51 DUBČEK, Z pamäti: *Nádej zomiera posledná*, s. 45.

52 HAJKO, Jozef. *Občan Dubček*. Bratislava : Premedia. 2023, s. 38.

53 LALUHA a kol. *Alexander Dubček: jeho doba a súčasnosť*, s. 207.

54 HAJKO, *Občan Dubček*, s. 37.

55 HAJKO, *Občan Dubček*, s. 38.

56 HAJKO, *Občan Dubček*, s. 39.

v Gorkom.⁵⁷ Ako okresný tajomník nemal právomoc rozhodovať o Verejnej bezpečnosti (VB) alebo Štátnej bezpečnosti (ŠtB), tie podliehali vyšším zložkám. Počas októbra roku 1951 Alexandra Dubčeka preložili do Bratislavy, stal sa funkcionárom organizačného oddelenia Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS). Okrem práce na sekretariáte ÚV KSS bol zároveň v roku 1952 poverený zastupovaním predsedu slovenského výboru Národného frontu (NF) Františka Kubáča, ktorý bol chorý. Alexander Dubček bol aj poslancom Národného zhromaždenia⁵⁸ (NZ) za Trenčiansky okres. Poslancom sa stal tak, že vo voľbách v roku 1948 ho v droždiarni presadili na druhé miesto kandidátky NF, no keď zomrel poslanec, ktorý bol zvolený, Dubček ho nahradil. V januári roku 1953 sa Alexander Dubček stal krajským tajomníkom v Banskej Bystrici a to asi dva týždne pred smrťou Josifa Vissarionoviča Džugašviliho, známejšieho ako Stalin.⁵⁹ Pôvodcom vymenovania Alexandra Dubčeka za krajského tajomníka bol pravdepodobne podľa Dubčekových pamätí Ľudovít Benada, ktorý pracoval na sekretariáte KSS a bol starý priateľ Alexandrovho otca Štefana Dubčeka. Alexander Dubček a niektorí jeho priatelia boli vydesení a zmätení udalosťami a čistkami 50tych rokov.⁶⁰ Ako krajský tajomník pracoval Dubček šesťnásť hodín denne, bolo potrebné organizovať žatvu, zabezpečovať stavbu nových tovární a uviesť ich do prevádzky. Zamestnanci potrebovali nové byty a služby, stavali sa nové železnice a cesty.

Na schôdzach Dubček a iní komunisti riešili, ako splniť ciele v priemyselnej a poľnohospodárskej výrobe, ktoré boli stanovené štátom.⁶¹ Na konci roku 1954 sa v Bratislave dozvedel, že ho vyšlú študovať do Moskvy.⁶² Vysokú školu politickú pri Ústrednom výbore Komunistickej strany Sovietskeho (VŠP ÚV KSSZ) zväzu študoval tri roky v období rokov 1955 až 1958.⁶³ V dobe, keď sa Alexander Dubček vydal v roku 1955 na cestu do ZSSR, tak už bol na jeho čele Nikita Sergejevič Chruščov.⁶⁴ Alexander Dubček prežíval v Moskve udalosti, akými bolo napríklad odhalenie Stalinovho kultu osobnosti počas 20teho zjazdu Komunistickej strany Zväzu sovietskych socialistických republík (KSSZ) a odhalenie zločinov Stalinovej éry. Keďže Dubček dobre ovládal ruštinu a

57 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 73.

58 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 74.

59 Josif Vissarionovič Stalin bol politik, revolucionár, diktátor a generálny tajomník Sovietskeho zväzu gruzínskeho pôvodu. Po októbrovej revolúcii v roku 1917 ľudový komisár pre národnosti. Počas občianskej vojny člen rady robotníckej a roľníckej obrany. Po smrti Lenina získal všetku moc.

60 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 75.

61 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 76.

62 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 76.

63 VA - CR MO SR, f.: Osobný spis Alexandra Dubčeka - Záznam o službe s. 9. V zázname je česky napísané ÚV KSSS miesto slovenského ÚV KSSZ.

64 DUBČEK, *Z pamätí: Nádej zomiera posledná*, s. 77. Nikita Sergejevič Chruščov bol sovietsky politik. Prvý tajomník ÚV KSSZ a predseda rady ministrov teda premiér ZSSR.

veľmi dobre poznal sovietske pomery, získaval informácie, ktoré bežne neboli dostupné iným poslucháčom školy. V priestoroch školy sa viedli živé diskusie. Práve tieto udalosti Alexandra Dubčeka ohromili a natrvalo a neoblomne priviedli k myšlienke reformnej demokratizácie politiky, ktorú začal po návrate do republiky presadzovať.⁶⁵ Okrem Alexandra Dubčeka poslali z ČSR ešte aj ďalších komunistov. Jedným z Dubčekových spolužiakov bol aj Miloš Jakeš, dlhoročný funkcionár strany v Prahe, ktorý sa v roku 1988 stal generálnym tajomníkom Komunistickej strany Československa.⁶⁶ Niektorí slovenskí a českí komunisti študovali na tejto škole už predtým, bol ním napríklad Jozef Lenárt,⁶⁷ ktorý sa po roku 1963 stal predsedom vlády počas prezidentského mandátu Antonína Novotného⁶⁸ a od roku 1968 bol členom predsedníctva ÚV KSČ.⁶⁹ Aj keď možno Alexander Dubček v politickej škole čítal rovnaké knihy ako Jakeš a Lenárt, do ČSR sa vrátil s odlišnými ideálmi. Predtým nikdy v Moskve nebol. Na rozdiel od väčšiny iných zahraničných študentov hovoril po rusky bez prízvuku. Vďaka znalosti ruštiny s ním nebolo zaobchádzané ako s ostatnými zahraničnými študentmi. Pri svojej prvej skúške, ktorá bola niekoľko týždňov po príchode, Dubček dostal dobré hodnotenie za úplne rovnakých prísnych podmienok ako domáci sovietski študenti. Na internáte býval s jedným Rusom, ktorý bol pôvodne okresným tajomníkom jednej oblasti južne od Moskvy. Dubček o ňom hovoril, že to bol jeho dobrý priateľ a volal sa Boris.

Dubček s veľkým záujmom čítal úplné texty programových dokumentov sociálnodemokratickej strany, ktoré sa volali Erfurtský a Gothajský program. Na VŠP ÚV KSSZ absolvoval skúšky uprostred a na konci semestra. Skúšobné otázky si Dubček ťahal z kartičiek, ktoré boli z lepenkovej škatule. Skúšky prebiehali ústnou formou a na škole sa nepísali žiadne seminárne práce alebo eseje. Na VPŠ ÚV KSSZ sa neudelovali akademické tituly, absolventi tak dostávali potvrdenie o absolvovaní a vykonaní skúšok. Alexander Dubček dostal červený diplom, čo znamenalo, že dostal A, čo bolo najlepšie hodnotenie. Najviac ho priťahovala história a politická ekonómia. Ako študent si všimol, že Vladimír Lenin si v niektorých svojich dielach protirečil, ako napríklad v dielach *Detská nemoc „lavičiarstva“* v komunizme a *Štát a revolúcia*. Na VPŠ

65 UHER, *Alexander Dubček: Život a doba*, s. 39.

66 Miloš Jakeš. *Ústav pro studium totalitních režimů (ďalej len ÚSTR)*. [online]. [cit. 27.7.2024]. Dostupné na internete: <<http://320dy2e.257.cz/cs/milos-jakes>>.

67 Jozef Lenárt bol slovenský komunistický politik a štvornásobným predsedom vlády ČSSR.

68 DUBČEK, *Z pamäti: Nádej zomiera posledná*, s. 78. Antonín Novotný bol politik a člen KSČ. V rokoch 1941 – 1945 bol väznený v koncentračnom tábore Mauthausen. Bol prezidentom ČSSR.

69 ÚSTR – *Nomenklatura – 1968*. [online]. [cit. 27.7.2024]. Dostupné online: <<https://www.ustrcr.cz/uvod/rok-1968-na-webu-ustr/srpen-1968/nomenklatura-1968/>>.

ÚV KSSZ čítal aj Kapitál od Karola Marxa.⁷⁰ Alexander Dubček sa nikdy nezmieril s tým, že bol komunistický vodca Juhoslávie Josip Broz Tito⁷¹ označený za zradcu.⁷² Veľmi na neho zapôsobila reakcia sovietskeho ľudu na Titovu návštevu Moskvy, ktorá sa uskutočnila v júni roku 1956.⁷³ Po promócii a ukončení štúdia v roku 1958 cestoval Alexander Dubček so skupinou zahraničných študentov na Ural do Sverdlovska, aby tam študoval sovietske metódy riadenia priemyslu, potom sa z Uralu vrátil do ČSR.⁷⁴ Okrem toho absolvoval Vysokú školu stranícku pri ÚV KSČ v roku 1958 a získal tak titul doktor sociálno-politických vied, skratkou RSDr.⁷⁵ Po skončení VPS ÚV KSSZ a návrate do ČSR bol Alexander Dubček vymenovaný do funkcie vedúceho tajomníka KSS v Západoslovenskom kraji. Keďže prostredie a miestne pomery poznal, mohol sa hneď pustiť do práce.⁷⁶ Dňa 7. júla roku 1960 sa Alexander Dubček stal tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany Československa pre priemysel (ďalej len ÚV KSČ pre priemysel).⁷⁷ Je dosť možné, že to bolo vďaka jeho povstaleckej minulosti a jeho skúsenostiam zo ZSSR, ale tiež ho odporúčali mladší, progresívne orientovaní pracovníci v priemysle, ktorí mali s jeho prácou dobré skúsenosti. V neposlednom rade bolo dôvodom aj to, že prezident Antonín Novotný nemohol už viac ignorovať potreby pre omladenie vedenia priamo v pražskom ústredí. Alexander Dubček dostal na starosť rozvoj dôležitej časti československého priemyslu a osobitne dokončenie industrializácie slovenského územia.⁷⁸ Spolu so svojimi kolegami si v tom čase mysleli, že mali v tejto oblasti ešte veľa práce.

V roku 1960 bola prijatá socialistická ústava republiky, na základe toho sa premenoval aj názov štátu na Československú socialistickú republiku, v ústave bola zároveň uzákonená vedúca úloha komunistickej strany. Zmeny, ktoré nastali, znamenali, že sa Alexander Dubček a predstavitelia kultúry a iní politici dostanú skôr alebo neskôr do konfliktu s Novotným.⁷⁹ Oblasť, ktoré patrili do kompetencie Alexandra Dubčeka ako tajomníka ÚV KSČ pre priemysel, zahŕňali chemický priemysel, metalurgiu, stavebný priemysel a strojárstvo. Dubček mal zabezpečiť riadne stranícke riadenie a zladiť dozor nad týmito významnými odvetvami

70 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 78–82.

71 Josip Broz Tito bol Juhoslovanský komunistický politik a revolucionár. Počas druhej svetovej vojny bol vodcom juhoslovanských partizánov. Od 14. januára 1953 do 4. mája 1980 bol prezidentom Juhoslávie.

72 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 83.

73 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 84.

74 DUBČEK, Z pamäti: Nádej zomiera posledná, s. 85.

75 VA – CR MO SR, f.: Osobný spis Alexandra Dubčeka – Záznam o službe, s. 3.

76 UHER, Alexander Dubček: Život a doba, s. 42.

77 LONDÁK, Miroslav. Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel. In LONDÁK, Miroslav a kol. Dubček. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2018, s. 105.

78 LONDÁK, Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel, s. 44.

79 LONDÁK, Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel, s. 45–46.

ekonomiky. V tejto dobe ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel ešte dôveroval centralizovanému plánovaniu.⁸⁰ Dubček si myslel, že ak by niekde v systéme nastal problém, bude to tým, že bolo zle alebo nedostatočne riadené národné hospodárstvo. Je dôležité uvedomiť si aj to, že na predchádzajúcich politických pozíciách mal na starosti takmer výlučne politickú prácu, no na tomto poste zodpovedal aj za vysoko odbornú prácu. Alexander Dubček v tejto funkcii spolupracoval aj s odborníkmi, akými boli aj JUDr. Jaromír Dolanský,⁸¹ ktorý bol ministrom financií, na tomto poste pôsobil od roku 1946, teda dva roky pred komunistickým prevratom a v období rokov 1949 až 1951 bol šéfom Štátneho plánovacieho úradu. Dalším spolupracovníkom Alexandra Dubčeka bol Otakar Šimůnek,⁸² ktorý bol ministrom chemického priemyslu od roku 1951 a v rokoch 1954 - 1960 predseda Štátneho plánovacieho úradu. Počas svojho pôsobenia v Prahe sa spoznal aj so známymi českými ekonómami profesorom Otom Šikom⁸³ a Karlom Koubom.⁸⁴ Už počas roku 1960 sa Alexander Dubček zúčastňoval na príprave celoštátneho seminára o problémoch technického rozvoja a predniesol aj hlavný prejav na seminári. Počas decembra rovnakého roku predniesol referát na zasadnutí ÚV KSČ, ktorý sa zaoberal problematikou chemického priemyslu počas obdobia 3. päťročnice. Na príprave referátov nepracoval Alexander Dubček sám, ale mal spolupracovníkov. Dňa 6. januára 1961 predložil spolu s Jaromírom Dolanským a Otakarom Šimůnkou návrh na súhrnné opatrenia, ktorými by sa podarilo zabezpečiť šetrenie neželezných a čiernych kovov. On sám dňa 21. decembra⁸⁵ roku 1961 predložil materiál, ktorý sa volal Rozpracovanie plnenia výzvy ÚV KSČ za hospodárne využívanie kovov v národnom hospodárstve.⁸⁶

Vďaka tomu, že mal Alexander Dubček prístup k materiálom, ktoré boli hospodárskeho charakteru, sa mu „otvorili oči“ a, mohol sa dostať k informáciám, ktoré ho presvedčili o nevhodnej politike pri rozdeľovaní investícií medzi konkrétne oblasti štátu.⁸⁷ RSDr. Alexander Dubček nahradil na poste tajomníka ÚV KSS Karola Bacílka,⁸⁸ ktorý odstú-

80 LONDÁK, Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel, s. 105.

81 JUDr. Jaromír Dolanský bol politik KSČ, medzivojnový a povojnový poslanec a minister financií.

82 Otakar Šimůnek bol český a československý politik KSČ, poslanec a minister chemického priemyslu.

83 Profesor Ota Šik bol český komunistický ekonóm a politik a tvorca hospodárskych reforiem.

84 LONDÁK, Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel, s. 106. Profesor Karel Kouba bol ekonóm. Viac informácií sa nepodarilo o osobe zistiť.

85 LONDÁK, Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel, s. 107.

86 LONDÁK, Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel, s. 108.

87 LONDÁK, Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel, s. 113.

88 Karol Bacílek (po česky Karel Bacílek) bol politik KSS českého pôvodu, ktorý pôsobil na Slovensku. Prvý tajomník ÚV KSS.

pil 8. apríla 1963.⁸⁹ To, že sa Alexander Dubček stal prvým tajomníkom ÚV KSS proti vôli prezidenta Antonína Novotného, zásadne určilo ich vzájomné vzťahy v budúcnosti. Tým, že sa Dubček stal prvým tajomníkom ÚV KSS, bol konečne do najvyššej politickej funkcie na Slovensku zvolený slovenský politik, ktorý presadzoval slovenské záujmy, a nie niekto, kto sa staral o záujmy pražského centralizmu.⁹⁰ Alexander Dubček vystúpil s prejavom na oslavách pri príležitosti 150. výročia narodenia Ľudovíta Štúra v Uhrovci dňa 30. októbra 1965, v ktorom zlúčil činy Ľudovíta Štúra do historického kontextu. Dubček zdôrazňoval, že revolúcia v rokoch 1848–1849 bola zároveň revolúcia slovenských poddaných proti Maďarom, ktorí boli feudálnymi pánmi. Dubček ďalej povedal, že v socializme má miesto aj národná hrdosť, ktorá je opakom buržoázneho nacionalizmu. Dubček to zdôraznil preto, aby každý vedel, že odmieta protislovenské názory centralistov v Prahe. Dubček sa snažil podobne hovoriť v auguste počas prejavu na oslavách 100. výročia Matice slovenskej v roku 1963. Ďalej vystupoval počas februára pri príležitosti 120. výročia vzniku Spolku gazdovského v Sobotišti v roku 1965.⁹¹ Taktiež vystúpil na marcových oslavách 150. narodenín Jozefa Miloslava Hurbana v Hlbokom v roku 1967. Okrem toho vystupoval so svojimi prejavmi aj na výročiach SNP.⁹² Alexander Dubček vedel, že verejnosť je nespokojná a dokonca aj sami niektorí komunisti. Nižšie postavení komunisti vnímali vyššie postavených komunistov ako papalášov.⁹³ Dubček si myslel, že necháva na vyjadrenie kritiky proti režimu Novotného viacej priestoru, než bolo v tom čase možné. V pamätiach Antonína Novotného bol Alexander Dubček opísaný ako politik, ktorý počúval rozkazy z vyšších miest a nemal vlastné plány. Myšlienky, ktoré Alexander Dubček formuloval v roku 1968, boli však veľmi podobné tým, ktoré vyslovil už v minulosti Gustáv Husák.⁹⁴

Alexander Dubček mal údajne Husákovi zariadiť miesto radového pracovníka v Slovenskej akadémii vied.⁹⁵ Neskôr, keď Dubček hodnotil svoju prácu v prípade rehabilitácie Husáka, chcel, aby právo a pravda zvíťazili. Jeho zámerom bolo, aby sa KSS očistila od chýb, ktorých sa dopustila v minulosti. Podľa Dubčeka sa mu to podarilo. Životné osudy Alexandra Dubčeka a Gustáva Husáka sa spojili na niekoľko mesiacov v roku 1968. Po odchode Karola Bacílka a Pavla Dávida získal predsedníctvo KSS na svoju stranu, čo sa potvrdilo, keď si Antonín Novotný zavolať celé slovenské predsedníctvo do Prahy v roku 1966, aby mu pomohli odstaviť Alexan-

89 SIKORA, Stanislav. Alexander Dubček, prvý tajomník ÚV KSS (apríl 1963 – január 1968). In LONDÁK, Miroslav a kol. *Dubček*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2018, s. 123.

90 SIKORA, Alexander Dubček, prvý tajomník ÚV KSS (apríl 1963 – január 1968), s. 124.

91 DUBČEK, *Z pamäti: Nádej zomiera posledná*, s. 123.

92 UHER, *Alexander Dubček: Život a doba*, s. 50.

93 HAJKO, *Občan Dubček*, s. 201.

94 HAJKO, *Občan Dubček*, s. 204.

95 HAJKO, *Občan Dubček*, s. 205.

dra Dubčeka, pretože slabo aplikoval politiku strany z pražského ústredia na Slovensko. Alexandra Dubčeka sa Antonínovi Novotnému nepodarilo odstaviť, pretože väčšina predsedníctva KSS sa postavila za Dubčeka. Dubček veril, že systém sa dá opraviť iba vďaka KS že iba v rukách komunistov sú riešenia problémov. Počas zjazdu strany v roku 1966 vyhlásil, že socialistický realizmus dáva dostatočný priestor pre umelcov. Taktiež hovoril, že kultúrna politika sa dá účinne robiť iba s pomocou KS. Je zaujímavé, že o dva roky už myslel inak, iba jeden bod bol rovnaký, a to, že právo na zmeny má iba KS.⁹⁶ Na májovom zasadnutí ÚV KSS 1967 predniesol referát na tému „*Niektoré otázky práce strany na Slovensku a upevňovanie jednoty socialistickej spoločnosti.*“⁹⁷ Počas októbra roku 1967 sa Dubček náhodne stretol v sanatóriu Bristol v Karlových Varoch s Čestmírom Císařom.⁹⁸ Nakoniec bol po rozkoloch v strane Alexander Dubček na začiatku roka 1968 zvolený za prvého tajomníka ÚV KSČ.⁹⁹ Jeho zvolenie bol začiatok reformného obdobia nazvaného aj ako pražská jar.¹⁰⁰

Záver

Cieľom tohto príspevku bolo informovať o živote Alexandra Dubčeka od narodenia cez detstvo a dospievanie. O vojenskom živote a odbojovej činnosti počas SNP. Od politických začiatkov v KSS cez štúdium v Sovietskom zväze a práce na regionálnej úrovni na Slovensku až do zvolenia za prvého tajomníka ÚV KSČ keďže najznámejšia časť života Alexandra Dubčeka je spojená s rokom 1968 a obdobiť pražskej jari. Hlavným cieľom tohto príspevku bolo informovať o vojenskom a partizánskom živote Dubčeka, ktorý nebol doteraz veľmi známy a spracovaný. Príspevok chronologicky mapoval Dubčekov život narodenia po zvolenie za prvého tajomníka ÚV KSČ a informuje ako bola životne formovaná jedna z najdôležitejších a najznámejších politických osobností Slovenska.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Pramene

Vojenský archív – centrálna registratúra MO SR Trnava, fond Záznamy o službe, Záznam o službe Alexandra Dubčeka.

96 HAJKO, Občan Dubček, s. 207.

97 SIKORA, Alexander Dubček, prvý tajomník ÚV KSS (apríl 1963 – január 1968), s. 130–131.

98 CÍSAŘ, Čestmír. *Paměti: Nejen o zákulisí Pražského jara*. Praha : SinCon, 2005, s. 682. PhDr. Čestmír Císař bol komunistický politik, poslanec NZ a minister školstva, veľvyslanec v Rumunsku. V 80. rokoch činný v reformnom komunistickom hnutí Obroda.

99 Pravda. 5.1. 1968. ročník XLIX. Číslo 5 C.

100 KLUBERT, Tomáš. 5. január 1968. Zvolenie Alexandra Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSČ. [online]. [cit. 27.7.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/sk/5-január-1968-zvolenie-alexandra-dubceka-za-prveho-tajomnika-uv-ksc/%20pravda>>.

Tlač

Pravda. 5.1. 1968. ročník XLIX. Číslo 5 C.

Monografie

DUBČEK, Alexander. *Z pamäti : Nádej zomiera posledná*. Bratislava : Národná obroda, Práca, 1993, 296 s. ISBN 80-7094-279-7.

HAJKO, Jozef. *Občan Dubček*. Bratislava : Premedia, 2023, 398 s. ISBN 978-80-8242-215-6.

LALUHA, Ivan. A kol. *Alexander Dubček: jeho doba a súčasnosť*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2014, 224 s. ISBN 978-80-224-1414-2.

LONDÁK, Miroslav a kol. *Dubček*. Bratislava : Veda, 2018. ISBN 978-80-224-1651-1.

UHER, Ján. *Alexander Dubček: Život a doba*. Košice : Oriens, 1999, 84 s. ISBN 80-88828-16-3.

Štúdie

BENKO, Juraj. Hľadanie zaslúbenej zeme. Migračný a politický kompas Štefana Dubčeka. In *Dubček*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2018, s. 25-48. ISBN 978-80-224-1651-1.

HALLON, Ľudovít - JIRÁSEK, Zdeněk. Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze (1925-1939). In *Dubček*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2018, s. 49-66. ISBN 978-80-224-1651-1.

KRIŠKA, Branislav. *Škandál v opere*. In *Dubček známy neznámy*. Bratislava : Bradlo, 1993, s. 44-46. ISBN 80-7127-020-2.

MOCKO, Martin. Otec a syn v odboji. In *Dubček*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2018, s. 67-90. ISBN 978-80-224-1651-1.

SIKORA, Stanislav. Alexander Dubček, prvý tajomník ÚV KSS (apríl 1963 - január 1968). In *Dubček*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2018, s. 119-143. ISBN 978-80-224-1651-1.

Internetové zdroje

KLUBERT, Tomáš. 5. január 1968. Zvolenie Alexandra Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSČ. [online]. [cit. 27.7.2024]. Dostupné online: <<https://www.upn.gov.sk/sk/5-január-1968-zvolenie-alexandra-dubceka-za-prveho-tajomnika-uv-ksc/%20pravda>>.

Miloš Jakeš. Ústav pro studium totalitních režimů. [online]. [cit. 27.7.2024]. Dostupné online: <<http://320dy2e.257.cz/cs/milos-jakes>>.

Nomenklatura – 1968. Ústav pro studium totalitních režimů. [online]. [cit. 27.7.2024]. Dostupné online: <<https://www.ustrcr.cz/uvod/rok-1968-na-webu-ustr/srpen-1968/nomenklatura-1968/>>.

VÝVOJ SLOBODY SLOVA NA ZÁKLADE ZÁKONOV A NARIADENÍ V PRVÝCH DVOCH DEKÁDACH PO KOMUNISTICKOM PREVRATE ROKU 1948 V ČSR

Nina PUNOVÁ

Development of Freedom of Speech based on Laws and Regulations in the First Two Decades after the Communist Coup of 1948 in the Czechoslovak Republic

Abstract: *This study highlights the importance of free speech and its opposite – censorship. The study is based on the selected period of the communist regime in Czechoslovakia between the first decades (1948 – 1968), as important years in which laws and regulations were changed. These laws and regulations point to changes in society and newspapers and their development in freedom of speech. The primary interest as an indicator of changes in society are newspapers and journalists, who influenced masses with their texts and articles.*

Keywords: *socialism, censorship, freedom of speech, journalism, newspapers, Czechoslovakia*

Úvod

Hneď z názvu nastáva otázka – čo je to sloboda slova? Sloboda slova je súčasťou každej demokratickej spoločnosti a jedným zo základných ľudských občianskych a politických slobôd. Čo sa týka termínu slobody, tak je trochu rozdiel medzi slobodou slova a slobodou vyjadrovania. Zatiaľ čo sloboda slova je vyjadrovaná písanou a hovorenou formou, tak sloboda prejavu je akákoľvek forma slobodného vyjadrenia sa, akými je film, hudba alebo maľba. Lenže to nie je tak, že by sa každý mohol teraz vyjadrovať akokoľvek by chcel, pretože sloboda slova a prejavu majú svoje obmedzenia, tým sa myslí prejav jednej osoby, ktorý porušuje práva inej osoby alebo hodnoty v spoločnosti ako celku, tam patria prípady narušenia súkromného života, ohováranie, nenávistné prejavy, obscénnosť, pornografia, porušenia verejného poriadku, národnej bezpečnosti, utajovaných skutočností, obchodného tajomstva alebo autorských práv.¹ Mohol štát obmedziť prejavy namierené proti slobodnému vyjadrovaniu sa, ak slová na režim boli kritické? Kritika politického zriadenia – ko-

1 Príručka ľudských práv. Čo je sloboda prejavu? [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.humanrightsguide.sk/sk/oblasti/sloboda-prejavu-a-media/sloboda-prejavu/co-je-sloboda-prejavu>>. Pozri aj Príručka ľudských práv. Ochrana súkromia. [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.humanrightsguide.sk/oblasti/sloboda-prejavu-a-media/sloboda-prejavu/ochrana-sukromia>>. Príručka ľudských práv. Nenávistné prejavy. [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.humanrightsguide.sk/oblasti/sloboda-prejavu-a-media/sloboda-prejavu/nenavistne-prejavu>>. Príručka ľudských práv. Nenávistné prejavy. [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.humanrightsguide.sk/oblasti/sloboda-prejavu-a-media/sloboda-prejavu/ohovarovanie>>.

munistického režimu – by nemala byť jedným z obmedzení pri prejavu slobody slova. Kritika akéhokoľvek politického zriadenia, v tomto prípade socialistického režimu, by nemala byť chápaná ako nenávisťný prejav voči štátu založený na porušení verejného poriadku alebo národnej bezpečnosti. Ide o cenzúru. So slovom cenzúra sa spája mnoho vymedzení, ku ktorým je možné nájsť rôzne štúdie. Ide o kontrolu rôznych sfér, vrátane tlače, na ktorej sa vie poukazovať porušovanie slobody slova a cenzúra, prípadná autocenzúra. V Slovníku súčasného slovenského jazyka sa pod pojmom cenzúra píše: „úradné skúmanie obsahu písaných a tlačených materiálov; obmedzenie al. zákaz informácií určených na zverejnenie“.² Ako rozpoznať, že cenzúra bola využitá? Podľa Ottovho slovníka náučného z roku 1892 sa dá cenzúra rozdeliť do piatich kategórií. Patrí tam cenzúra v práve cirkvi, teologická alebo dogmatická, cenzúra pre tlač, divadlo a v školstve.

Tlač bola a je hlavným indikátor spoločenských zmien a primárnym príkladom na poukázanie cenzúry. Tlačové cenzúra je vysvetlená ako opatrenie, ktorej úlohou bola kontrola tlače, ktorá mala vyjsť. Pred vydaním sa mal text zaslať (nekonkretizovanému) úradu bezpečnosti, aby bol obsah preštudovaný a v častiach, s ktorými bol cenzor nespokojný a určil ho úrad bezpečnosti, spravila zmena vyznačeného textu, poprípade bola celkovo z textu odstránená.³

Udržovanie kontrol a strachu nemuselo byť vymáhané len za pomoci kontrolných – cenzorských – úradov, keďže existovala aj tzv. autocenzúra. Pri autocenzúre autor sám seba kontroloval a tým pádom nemusel čeliť problémom, ktoré by mohli nastať, keby napísal niečo, čo by ničilo monopol sily, ktorú si, v tomto prípade, komunistický režim nastolil. Nie sú to jediné typy cenzúry, využívanou bola aj interná predbežná cenzúra. Pracovníci cenzúry, v komunistickom režime to bol HSTD a neskôr ÚPS, kontrolovali žurnalistov priamo v prostredí ich práce.⁴

Zmena v prejave slobody v tlači do roku 1960

Ešte pred komunistickým prevratom bolo možné v spoločnosti a na politických postoch vidieť zmenu. Tým pádom aj v tlači, ktorá bola viazaná na Komunistickú stranu a na režim, ktorý bol prevratom dosadený. V roku 1947 vyšiel zákon č. 101/1947 Zb. – o postavení redaktorů a o Svazech novinářů, ktorý v §6 hovorí o vzťahoch slovenských a českých novinárov, podľa ktorého mali vzťahy hájiť ideové a vecné záujmy tlače, záujmy členstva a majú povinnosť chrániť slobody zaručené ústavou, starať sa

2 BALÁŽOVÁ, Ľubica a kol. *Slovník súčasného slovenského jazyka (a-g)*. Bratislava : Veda. 2006, s. 414.

3 OTTO, Ján a kol. *Ottův slovník naučný. Pátý díl C-Čechůvky*. [online]. Praha : Vydavatel anakladatel K. Otto v Praze. 1892, s. 292–329. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/uuid/uuid:f9297320-e6e5-11e4-a794-5ef3fc9bb22f>>.

4 VEČERA, Pavel. *Úvod do dějin tištěných médií*. Praha : Grada Publishing a.s.. 2015, s. 176.

a kontrolovať tvorbu demokratického, slobodného a spoľahlivého spravodajstva. Rovnako sa v §7 píše, že poverenec informácií pre Slovensko (postavený pod ministrom informácií) mal sledovať, aby zväzom a orgánom, ktoré prislúchali k zväzu, bolo zaručené čo najúčinnšie vykonávanie svojej činnosti, teda podávania informácií obyvateľom na základe reálnych udalostí. V celom zákone nie je ani jedna zmienka o propagande, alebo o tlači, ako nástroji na rozširovanie propagandy. Rovnako sa v zákone nepíše, že tlač by mala byť prospešným nástrojom pre štát.⁵

Už pár dní po úspešnom prevrate vo februári 1948 bolo vidieť snahu obmedziť a kontrolovať tlač. V marci roku 1948 bola nariadená revízia všetkých periodík, ktorá bola odôvodňovaná škodlivosťou. Touto revíziou bola vyradená aj časť tlače.⁶ Ministrovi Václavovi Kopeckému⁷ bolo nariadené, za pomoci Štátnej bezpečnosti, vyhnanie zahraničných novinárov a zákaz dovozu tlače zo západnej Európy. Minister Kopecký svoju úlohu splnil.⁸ V tom istom roku dňa 9. mája bola parlamentom schválená Ústava Československej republiky, v ktorej sa píše o údajnej slobode prejavu a jej zaručení a podobne je formulovaná aj sloboda tlače v §18 až §22.⁹ Najdôležitejšou je prvá časť z §18, kde sa zaručuje sloboda prejavu, prvá časť z §20, v ktorom sa píše, že každý má právo vyjadrovať svoje názory a posledné, čo charakterizuje ďalšie skoro dve dekády – výkon týchto práv upravujú zákony, ktoré takisto stanovujú výnimky. Na konci roka 1950 sa dostal do platnosti zákon č. 184/1950, v ktorom sa píše o poslaní tlače, teda budovaní úsilia československého ľudu a výchove socialistickej spoločnosti. V zákone sa spomína kontrola vydávania a rozširovania časopisov. Kontrola a rozširovanie spadali pod vedenie Ministerstva informácií a osvetu, teda je badateľná kontrola štátu nad tlačou a prejavmi. Režim zároveň dokázal dosadiť do redakcie osobu, ktorá časopisy a tlač bude kontrolovať, vzhľadom na §, v ktorom sa píše o zodpovednosti šéfredaktora za časopis.¹⁰ Opatrenia sa nediali

5 Zákon 101/1947 Zb. 24.05.1947. [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1947/101/>>.

6 LONDÁKOVÁ, Elena. Význam médií v procese demokratizácie česko-slovenskej spoločnosti v 60. rokoch 20. storočia. In ŠKOVIEROVÁ, Angela (zost.). *Periodiká v milosti a súčasnosti*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2018, s. 166.

7 Václav Kopecký bol spoluzakladateľom KSČ a redaktorom Rudého práva. Takisto je radený ako jeden z predstaviteľov tvrdých praktík v 50. rokoch 20. storočia. Pozri Václav Kopecký. *Vláda České republiky*. [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://vlada.gov.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/vaclav-kopeccky-45630/>>.

8 CHMELÁR, Eduard. Zrušenie cenzúry roku 1968. In LONDÁKOVÁ, Elena. *Rok 1968. Novinári na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008, s. 78.

9 Ústava Československej republiky. 09.05.1948. [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1948/150/19480628.html>>. Pozri aj CHMELÁR, Zrušenie cenzúry roku 1968, s. 79.

10 Zákon č. 184/1950 o vydávaní časopisov a o Zväze československých novinárov. 20.12.1950. [online]. [cit. 26.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.aspi.sk/products/lawText/1/25512/1/2/zakon-c-184-1950-sb-o-vydavani-casopisov-a-o->

len v rámci redakcií, režim zaviedol aj rušičky zahraničného vysielania a v roku 1953 vznikla Hlavná správa tlačového dozoru (HSTD), ktorú kontrolovala československá vláda. HSTD vznikla na základe vládneho uznesenia 22. apríla 1953.¹¹ V roku 1958 sa novelizoval zákon č. 184/1950, ktorého zmena sa týkala §8, ktorý hovoril o Zväze československých novinárov.¹² Novelizácia sa netýkala cenzúry, jedine že Zväz československých novinárov má tiež zabezpečovať poslanie tlače (teda chránenie občianskych záujmov a budovanie socialistického štátu) a to, že sa Zväz prehlasuje za dobrovoľnú organizáciu. Politici zaseknutí v období stalinského kultu, teda v období prvej polovice 50. rokov, napomohli k získaniu sily kontrolného orgánu HSTD. Tento kontrolný orgán cenzuroval všetko, čo sa dalo, dokonca krížovky alebo platne. Nájde sa mnoho odborníkov, ktorí druhú polovicu 50. rokov vnímajú úpadkovo pre tlač, slobodu rozvoj, ale aj odborníci, ktorí práve toto obdobie vnímajú ako impulz pre nastávajúce predjari a ukážku odporu voči režimu.¹³

Zmeny po roku 1960 a návrat k cenzúre

Od 11. júla 1960 bola v platnosti nová ústava.¹⁴ V článku č. 28 sa píše: „(1) V souladu se zájmy pracujícího lidu je všem občanům zaručena svoboda projevu ve všech oborech života společnosti, zejména také svoboda slova a tisku. Těchto svobod občané užívají jak v zájmu rozvoje své osobnosti a svého tvůrčího úsilí, tak k uplatňování své aktivní účasti na [správě státu a na hospodářské a kulturní výstavbě země. K těmto cílům se zaručuje svoboda shromažďovací a svoboda pouličních průvodu a manifestací.“¹⁵ a „(2) Tyto svobody jsou zajištěny tím, že se pracujícím a jejich organizacím dávají k dispozici vydavatelství a tiskové podniky, veřejné budovy, sály, prostranst-

svaze-ceskoslovenskych-novinarov/zakon-c-184-1950-sb-o-vydavani-casopisov-a-o-svaze-ceskoslovenskych-novinarov>.

11 KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Duša. *O cenzuře v Československu v letech 1945 – 1956*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, 183 s. Pozri aj MATEJOVIČ, Matej. Cenzúra na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych rokov. In *Slovenská literatúra*. [online]. 2015, roč. 62, č. 1, s. 15–16. [cit. 26.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.sav.sk/journals/uploads/09121218SL-2015-1-Matejovic-15-33.PDF>>.

12 Zákon 44/1958, ktorým sa mení zákon č. 184/1950 o vydávaní časopisov a o Zväze československých novinárov. 03.07.1958. [online]. [cit. 26.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1958/44/19580725.html>>.

13 LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjari. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 –1967*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2002, s. 269; E. Londáková poukazuje na to, ako sa ozývala kritika aj napriek potláčaniu zo strany ÚV KSČ. Na druhú stranu E. Chmelár zdôrazňuje problémy, s ktorými sa umelci museli boriť.

14 Ústavný zákon č. 100/1960. Ústava Československej socialistickej republiky. 11.07.1960. [online]. [cit. 28.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf>>. Pozri aj KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956 – 1968*. Brno : Barrister & Principal, 2008, s. 26.

15 Ústavný zákon č. 100/1960. Ústava Československej socialistickej republiky. 11.07.1960, s. 3.

ví, *jakož i rozhlas televize a jiné prostředky*.“¹⁶ Socialistická krajina nikdy nezakázala slobodný prejav, ale nikdy neočakávali, že niekto sa aj verejne bude vyjadrovať proti režimu, jedine ho chváliť. Preto sú šesťdesiate roky v Československu takými zvláštnymi a neobvyklými, akými boli. Nakoniec, slobodný prejav podporila aj ústava, ktorá bola podpísaná na konci Novotným, Fierlingerom a Širokým. Nová ústava bola úspechom, ale jej dôležitosť a snahu o presadenie skazili problémy, ktoré sa postupne v 60. rokoch začali dostávať na povrch. Prvým a vo veľkom spísaným problémom bola hospodárska kríza. Tejto kríze sa venoval aj XII. zjazd KSČ.¹⁷

Zmeny, ktoré priniesli šesťdesiate roky, sa dajú spísať z mnohých uhlov pohľadu, ale pre pochopenie cenzúry a slobody vyjadrovania sa, primárne teda tlačou, je dôležitá politická situácia a zmeny v nej. Ideologická diverzia nebola prijateľná pre režim, ktorý chcel mať všetko pod kontrolou a ktorému sa to dlhý čas darilo.¹⁸ Ideologická komisia ÚV KSS sa na zasadnutí, ktoré sa konalo 2. marca 1964, rozhodla riešiť situáciu, ktorá nastala v slovenskej tlači – personálne zmeny na pozíciách šéfredaktorov alebo v postavení vedúcich oddelení.¹⁹ Komisia Zväzu československých novinárov, zriadená v tom istom roku, mala riešiť otázky novinárov a tlače, ako predstaviteľov prejavov, ktoré vplývali na čítajúce masy. Subkomisie, ktoré boli vytvorené na základe komisie ZČSN sa mali zaoberať pripravovaným zákonom o tlači. Zákon bol zhotovený v máji 1965 a vylučoval akúkoľvek cenzúru, ktorá by mala byť v novinárskej obci aplikovaná. Nakoniec bol schválený zákon č. 81/1966, ktorý hovoril o periodickej tlači a ostatných informačných prostriedkoch.²⁰ Periodická tlač mala uplatňovať záujmy socialistickej spoločnosti a byť nápomocná s uskutočňovaním jej zámerov. Úrad kontroly tlače z 50. rokov – HSTD – sa týmto zákonom zmenil na Ústrednú publikačnú správu (ďalej len ÚPS), čo znamená, že sa legálnym spôsobom stala súčasťou štátnej správy. Pre Slovensko to bola Slovenská publikačná správa. Podľa spomínaného zákona bola tzv. výmena informácií medzi ČSR a ostatnými štátmi voľná, ale takáto výmena informácií nemohla byť zneužívaná na ohrozenie cti a socialistickeho štátu. Táto fráza sa dá interpretovať tak, že informácie z imperialistických štátov (západu) nebudú publikované, keďže mohlo ísť v tomto zmysle o ohrozenie socialistickeho štátu a vnútroštátnej mienky. K tomuto zákonu sa vyjadrovali všetky médiá, ktoré s ním nesúhlasili. Medzi médiá, ktoré vyjadrili svoj nesúhlas pat-

16 Ústavný zákon č. 100/1960. Ústava Československej socialistickej republiky. 11.07.1960, s. 3.

17 Pravda. O zasadnutí Ústredného výboru KSS. 07.06.1963. s. 1.

18 KAPLAN. *Kronika komunistického Československa*, s. 27.

19 LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, *Predjarie*, s. 310.

20 Zákon č. 81/1966. [online]. [cit. 30.12.2024]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1966/81/ZZ_1966_81_19670101.pdf>.

mila aj Pravda, ústredný tlačový orgán KSS a aj Smena, „orgán“ mládežníckej organizácie. Na zákon nadväzoval zákon z decembra č. 119/1966.²¹ Zákon vysvetľoval pôsobnosť ÚPS a Slovenskej publikačnej správy. Povinnosťou ÚPS bolo sledovanie uverejnených informácií a informácií, ktoré dovtedy neboli vydané a mohli byť považované za sporné so záujmom spoločnosti. Jednalo sa o obsah, ktorý by bol proti politickej a ideovej línii štátu a poškodzoval by celospoločenské záujmy zabezpečované ústrednými štátnymi a spoločenskými orgánmi. To znamená, že autor sa nemohol kriticky vyjadriť voči štátu, inak by bol upovedomený šéfredaktor, vydavateľ, alebo uskutočňovateľ. Ďalší paragraf tohto zákona hovoril o povinnosti šéfredaktorov masmédií rôzneho typu prekladať publikačnej správe materiály včasne pred ich uverejnením, z čoho vyplýva, že úrad takejto povahy musel zamestnávať mnoho ľudí. Obidva zákony nadobudli platnosť 1. januára 1967. Napriek nepriaznivej situácii je potrebné sa pozrieť na spomínaný zákon z odlišného pohľadu – zákon pochádzal zo spolupráce novinárov a politikov.

Uvolnenie v roku 1968 a rýchly pád

Novinárska obec, ktorá posledných dvadsať rokov existovala len v područí socializmu a musela zdolať mnohé prekážky, sa odhodlala zvolať mimoriadny zjazd, na ktorom žiadali zrušenie cenzúry.²² Uznesenie, ktoré vyšlo 4. marca 1968, zrušilo nariadenie ÚV KSČ z decembra roku 1966.²³ Uznesenie si vyžiadalo personálnu zmenu osoby zodpovedajúcej za ÚPS, ktorou bol minister vnútra.²⁴ Tým pádom za novelizáciu zákona č. 81/1966 Zb. začal zodpovedať Minister kultúry a informácií. 4. marca 1968 predsedníctvo ÚV KSČ zmenilo svoje uznesenie o ÚPS, ktoré malo byť pomocníkom pri ideovom riadení tlače. Na konci februára sa konalo stretnutie Predsedníctva Ústredného výboru ZČSN. Jeho členovia dostali úlohu zaoberať sa prípravou tlačového zákona.²⁵ Nie len novinárska obec, ale aj spoločnosť, žiadali informovanie o dianí z viacerých zdrojov a lepšiu prístupnosť informácií. Novinári žiadali nápravu o celkovej mienke ich profesie, keďže mnoho krát boli využívaní v prospech

21 Zákon č. 119/1966. [online]. [cit. 30.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.epi.sk/zz/1966-119>>.

22 LONDÁKOVÁ, Elena. Témy slovenskej tlače v roku 1968. In LONDÁKOVÁ, Elena. *Rok 1968. Novinári na Slovensku*. [online]. Bratislava : Historický ústav SAV. 2008. s. 96. [cit. 28.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/londakova.pdf>>.

23 Niektorí autori odkazujú na prvý zákon, v ktorom bola Ústredná publikačná správa spomenutá, t. j. zákon č. 81/1966 z augusta tohto roku. Podľa nášho názoru je dôležitejší zákon, ktorý priamo hovorí o tvorbe takéhoto kontrolného orgánu a oficiálne, zákonnou cestou, vytvoril spomenutú inštitúciu, t. j. zákon č. 119/1966.

24 Zákon č. 119/1966 Sb. [online]. [cit. 29.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.epi.sk/zz/1966-119>>.

25 CHMELÁR, Zrušenie cenzúry roku 1968. s. 84–85.

propagandy a kedy to bolo potrebné. Rovnako boli označení heslami, ktoré môžeme nazvať, dnešným pohľadom, ako nepriatelia, napr. poplatiteľní, zavádzajúci, klamliví alebo kapitalistickí.²⁶

Po predstavení Akčného plánu Komunistickej strany Československa sa v dokumente píše, že by nemala existovať žiadna predbežná cenzúra, pretože protispoločenským stanoviskám by sa mali venovať orgány činné v trestnom konaní a mal by sa im venovať trestný zákon.²⁷ Preto sa vyjadrili, že tlačový zákon (zákon č. 81/1966 Sb.) by mal byť zrušený. Zároveň sa v AP KSČ píše, že štátne orgány za pomoci tohto zákona z roku 1966 mohli zakázať šírenie informácií, oneskorenie, skreslenie a podávanie neúplných informácií. Cenzúra sa mala prestať aplikovať aj pri umeleckej tvorbe. Tiež bola podporená myšlienka rozširovania a predaja zahraničných printových médií.²⁸ 26. júna 1968 cenzúra bola oficiálne zrušená podľa zákona č. 84/1968 Sb.. Zmeny, ktoré chcelo nastaviť demokratickejšie krídlo KSČ, sa stretli s nesúhlasom viacerých predstaviteľov v parlamente. Novinári, ktorí písali o situácii boli prekvapení, že až 30 poslancov hlasovalo proti novele tlačového zákona a 17 sa zdržalo hlasovania.²⁹ Napriek hlasom, ktoré popierali predchádzajúce obdobie ako obdobie cenzúry, prešiel zákon väčšinou a §17, 18 a 19 bol zmenený. Pre príklad, v pôvodnom §17 sa zmieňovala ÚPS ako záruka kontroly tlače, ale v novom zákone sa tento paragraf špecifikoval na jednoduchú vetu, ktorá hovorila o tom, že cenzúra je neprístupná a čo sa pod cenzúrou rozumie, t. j. akékoľvek štátne zásahy orgánov proti slobode slova a obrazu (keďže zákon sa vzťahoval aj na televíziu a film).³⁰ Nadšenie zo zmien ale netrvalo dlho. Už 30. augusta 1968 československá vláda schválila uznesenie č. 292, podľa ktorého vznikol Úrad pre tlač a informácie. Pre Slovensko s oneskorením šesť dní vznikol Slovenský úrad pre tlač a informácie.³¹ Rozhodnutie, ktoré bolo zastrešené vládou, odvodňovali predstavitelia tým, že štát sa nachádza v mimoriadnom stave a s prihliadnutím na rezolúciu mimoriadneho zjazdu ZČN a ZSN k tlačovému zákonodarstvu bolo potrebné prijať opatrenia na kontrolu masových médií.³² Pomery, ktoré nastali po vpáde vojsk znervózňovali veľkú

26 Pravda. A čo noviny?. 05.03.1968, s. 3.

27 Akčný plán KSČ bol vydaný 5.04.1968. Akčný plán bol vydaný vládou a jeho podstatou bola práca strany na nasledujúce obdobie demokratizácie. [online]. [cit. 5.1.2025]. Dostupné na internete: <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf>.

28 Akčný plán KSČ, s. 11, 28. [online]. [cit. 5.1.2025]. Dostupné na internete: <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf>.

29 Smena. Šéfredaktor = cenzor?. 03.07.1968. s. 3; Dokopy zasadalo 231 poslancov, za hlasovalo 184, proti 30 a zdržalo sa 17 poslancov. Pozri aj CHMELÁR, Eduard. *Zrušenie cenzúry roku 1968*. s. 89.

30 Zákon č. 84/1968 Sb. [online]. [cit. 29.12.2024]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1968/84/ZZ_1968_84.pdf>.

31 CHMELÁR, *Zrušenie cenzúry roku 1968*, s. 92.

32 Pravda. Správa zo zasadnutia vlády. 31.08.1968. s. 1.

časť populácie a prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček³³ a prezident L. Svoboda³⁴ sa rozhodli zdôrazniť, že vo vtedajších pomeroch by média mali posúdiť, či ich vyjadrenia podporujú zachovanie pokoja, keďže nesú veľkú zodpovednosť na celospoločenskú situáciu. 31. augusta Úrad pre tlač a informácie vydal pokyny pre tlač, rozhlas a televíziu.³⁵ V prvej polovici septembra sa riešilo želanie zaviesť cenzúru, ktorá by už skutočne pochovala akúkoľvek nádej pre vtedajších novinárov a občanov, ktorí verili v slobodné vyjadrovanie a prejavy. Počas zasadnutia, ktoré sa zaoberalo touto objednávkou, zazneli hlasy, že by bolo potrebné vymeniť aj niektoré osobnosti v novinách, predovšetkým šéfredaktorov. Na ďalší deň bol vymenovaný Vládny výbor pre tlač a informácie, na ktorého čelo sa dostala nová tvár – Peter Colotka.³⁶ Kontrola tlače mala byť vykonávaná vnútri samotnej redakcie, ako to vláda spočiatku navrhovala, ale Zväzu novinárov sa takýto návrh nepáčil. Kompromis, ktorý vyšiel z rozhovorov vlastne ani kompromisom nebol. Cenzorskú prácu mal zabezpečovať niekto z Úradu, alebo splnomocnenec, ktorý mal byť menovaný Úradom na základe odporúčenia vydavateľa a šéfredaktora. Ak by nastala situácia, v ktorej by sa vydavateľ a šéfredaktor nedohodli, Úrad mal dosadiť do redakcie vlastného človeka.³⁷ 13. septembra 1968 vyšiel nový zákon, ktorým sa potvrdilo rozhodnutie o vzniku Úradu pre tlač a informácie.³⁸ V zákone je vágne špecifikovaná úloha tohto kontrolného orgánu – hovorí o usmerňovaní a kontrole činnosti periodickej tlače (a iných masových informačných prostriedkoch). §17 zo zákona č. 184/1968 Sb. sa pozastavil, teda pozastavilo sa znenie, že cenzúra je neprípustná. Nepokúšať osud nijakým článkom, ktorý by nevyhovoval Úradu alebo vláde, si vláda poistila nasledovne – noviny, ktoré pochybili pri vydaní buď budú len upozornené na nedodržanie poslania tlače, alebo bude im udelené pokarhanie, pokuta do výšky až 50 000 Kčs alebo im bude odňaté oprávnenie na vydávanie tlače na dobu až troch mesiacov.³⁹ Iróniou situácie

33 Alexander Dubček bol tvárou Pražskej jari. Od roku 1963 bol na čele ÚV KSS, od roku 1968 na čele ÚV KSČ ako prvý tajomník. Do roku 1970 bol zbavený funkcií a vylúčený z KSČ. Pozri Alexander Dubček. *Britannica*. [online]. [cit. 5.1.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Alexander-Dubcek>>.

34 Ľudvík Svoboda bol poslancom Národného zhromaždenia medzi rokmi 1948 – 1968. Od 30.3.1968 do 28.5.1975 bol prezidentom ČSSR. Pozri Ľudvík Svoboda. [online]. [cit. 30.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.ludviksvoboda.cz/>>.

35 LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ. *Od predjara k normalizácii*, s. 301.

36 Peter Colotka bol profesorom práva na Univerzite Komenského v Bratislave, od roku 1963 je možné ho sledovať v politike, najprv bol poverencom SNR pre spravodlivosť a člen predsedníctva SNR, od roku 1966 do 1989 člen ÚV KSS a ÚV KSČ. Pozri Peter Colotka. *Vláda České republiky*. [online]. [cit. 1.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://vlada.gov.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/rejstrik-predsedu-vlad/peter-colotka-584/>>.

37 CHMELÁR, *Zrušenie cenzúry roku 1968*, s. 93.

38 Zákon č. 127/1968 Sb. [online]. [cit. 30.12.2024]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1968/127/ZZ_1968_127_19680926.pdf>.

39 Zákon č. 127/1968 Zb.

bolo, že zákon o obnovení cenzúry bol vyhlásený 26. septembra, teda presne tri mesiace od zrušenia cenzúry.⁴⁰

Záver

V septembri roku 1968 začala pomaly normalizácia, pod ktorou sa pôvodne myslelo nastavenie pomerov pred augusta 1968, ale zároveň už po januári 1968. Normalizácia sa nakoniec stala obdobím, ktoré sa neslávne zapísalo do českej aj slovenskej histórie. Čím bližšie bolo výročie okupácie, tým viac sa v strane špekulovalo o možnom zásahu, teda možnej prevencii, proti rôznym „protirežimovým“ živlom. Z takéhoto dôvodu bolo vydané zákonné opatrenie č. 99/1969, známe ako „Obuškový zákon“.⁴¹ Ešte pred jeho vydaním sa vedenie pripravovalo na rôzne zákroky, ktoré by museli byť podniknuté a jeden z ich krokov bola podpora zo strany umeleckých zväzov a odporúčanie, aby „v redakčnej praxi striktne rešpektovali (pozn. aut.: novinári) politiku strany a štátu“.⁴² Týmto chceli upozorniť na to, aby v tlači nič nepripomínalo august 1968. Predpoklad ÚV KSČ bol správny, prvé výročie okupácie bolo sprevádzané mnohými občianskymi a študentskými protestami. Obuškový zákon pomohol pri rozohnaní občanov pri protestoch. Vo vnútrostraníckom spravodajstve stranícke orgány vyhodnotili protesty ako protištátne riadené vystúpenia, ktoré mali byť systematické a mali pri nich dostávať pomoc zo zahraničia, rovnako ako aj mala byť počas týchto protestov zdieľaná nepriateľská propaganda a kontrarevolučné myšlienky.⁴³ Obdobie propagandy, cenzúry a tajného slobodného vyjadrovania padlo aj so socialistickou ideológiou v ČSSR až v roku 1989.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Pramene

Akčný plán KSČ. 05.04.1968. [online]. Dostupné na internete: [cit. 05.01.2025]. <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf>.

Denník *Smena*. Ročník 1968. Ústav pamäti národa.

Denník *Smena*. Ročník 1963, 1968. Ústav pamäti národa.

Zákony, zákonné nariadenia a opatrenia (chronologicky)

Zákon č. 101/1947 Zb. 24.05.1947. [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostup-

⁴⁰ Zákon č. 127/1968 Zb. bol vyhlásený 26.09.1968, zákon č. 84/1968 bol vydaný 26.06.1968.

⁴¹ Zákonné opatrenie č. 99/1969. [online]. [cit. 2.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1969/99/ZZ_1969_99_19690822.pdf>.

⁴² LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, *Od predjaria k normalizácii*. s. 330.

⁴³ LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, *Od predjaria k normalizácii*. s. 339–340.

- né na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1947/101/>>.
- Ústava Československej republiky. 09.05.1948. [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1948/150/19480628.html>>.
- Zákon č. 184/1950 Sb. 20.12.1950. [online]. [cit. 26.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.aspi.sk/products/lawText/1/25512/1/2/zakon-c-184-1950-sb-o-vydavani-Fcasopisov-a-o-svaze-cesko-slovenskych-novinarov/zakon-c-184-1950-sb-o-vydavani-caso-pisov-a-o-svaze-ceskoslovenskych-novinarov>>.
- Zákon č. 44/1958 Zb. 03.07.1958. [online]. [cit. 26.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1958/44/19580725.html>>.
- Ústavný zákon č. 100/1960 Sb. Ústava Československej socialistickej republiky. 11.07.1960. [online]. [28.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf>>.
- Zákon č. 119/1966 Zb. 21.12.1966. [online]. [cit. 30.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.epi.sk/zz/1966-119>>.
- Zákon č. 81/1966 Zb. 25.10.1966. [online]. [30.12.2024]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1966/81/ZZ_1966_81_19670101.pdf>.
- Zákon č. 127/1968 Zb. 13.09.1968. [online]. [30.12.2024]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1968/127/ZZ_1968_127_19680926.pdf>.
- Zákonné opatrenie č. 99/1969. 22.08.1969. [online]. [cit. 2.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1969/99/ZZ_1969_99_19690822.pdf>.

Monografie a články v monografiách

- CHMELÁR, Eduard. Zrušenie cenzúry roku 1968. In LONDÁKOVÁ, Elena. *Rok 1968. Novinári na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV. 2008, s. 78–94. ISBN 978–80–969782–9–8.
- KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956 – 1968*. Brno : Barrister & Principal. 2008. 828 s. ISBN 978–80–87029–31–2.
- KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Duša. *O cenzuře v Československu v letech 1945 – 1956*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 1994. 183 s. ISBN 80–85270–38–2.
- LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarié. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV. 2002. 392 s. ISBN 80–224–0707–0.
- LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Od*

- predjaria k normalizácii*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV. 2016. 288 s. ISBN 978-80-224-1531-6.
- LONDÁKOVÁ, Elena. Témy slovenskej tlače v roku 1968. In LONDÁKOVÁ, Elena. *Rok 1968. Novinári na Slovensku*. [online]. Bratislava : Historický ústav SAV. 2008, s. 95 - 108. ISBN 978-80-969782-9-8. [cit. 28.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/londakova.pdf>>.
- LONDÁKOVÁ, Elena. Význam médií v procese demokratizácie česko-slovenskej spoločnosti v 60. rokoch 20. storočia. In ŠKOVIEROVÁ, Angela (zost.). *Periodiká v milosti a súčasnosti*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave. 2018, s. 166-173. ISBN 978-80-89303-63-2.
- VEČERA, Pavel. *Úvod do dejín tištěných médií*. Praha : Grada Publishing a.s..2015. 280 s. ISBN 978-80-247-4178-9.

Životopisy (digitálna forma)

- Alexander Dubček. *Encyclopedia Britannica*. [online]. [cit. 5.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Alexander-Dubcek>>.
- Ludvík Svoboda. [online]. [cit. 30.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.ludviksvoboda.cz/>>.
- Peter Colotka. *Vláda české republiky*. [online]. [cit. 1.1.2025]. Dostupné na internete: <<https://vlada.gov.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/rejstrik-predsedu-vlad/peter-colotka-584/>>.
- Václav Kopecký. *Vláda České republiky*. [online]. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://vlada.gov.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/vaclav-kopecky-45630/>>.

Slovníky, encyklopédie a příručky

- BALÁŽOVÁ, Ľubica a kol. *Slovník súčasného slovenského jazyka (a-g)*. Bratislava : VEDA. 2006, 1134 s. ISBN 8022409324.
- OTTO, Ján a spol. *Ottův slovník naučný. Pátý díl C-Čechůvky*. [online]. Praha : Vydavatel a nakladatel K. Otto v Praze 1892. 894 s. [cit. 25.12.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/uuid/uuid:f9297320-e6e5-11e4-a794-5ef3fc9bb22f>>.
- Príručka ľudských práv. *Čo je sloboda prejavu?*. [online]. [cit. 25.12.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.humanrightsguide.sk/sk/oblasti/sloboda-prejavu-a-media/sloboda-prejavu/co-je-sloboda-prejavu>>.
- Príručka ľudských práv. *Ochrana súkromia*. [online]. [cit. 25.12.2025]. Dostupné na internete: <<https://www.humanrightsguide.sk/oblasti/sloboda-prejavu-a-media/sloboda-prejavu/ochrana-sukromia>>.

Príručka ľudských práv. *Nenávistné prejavy*. [online]. [cit. 25.12.2025].
Dostupné na internete: <<https://www.humanrightsguide.sk/oblasti/sloboda-prejavu-a-media/sloboda-prejavu/nenavistne-prejavy>>.

PÔSOBENIE LITERÁRNEHO FONDU V BUDMERICKOM KAŠTIELI (1947 – 2010)

Viktória TREBATICKÁ

Activities of the Literary Fund in manor house Budmerice from 1947 to 2010

Abstract: This study focuses on activities of the Slovak Literary Fund based in Budmerice Castle. My goal was to present the situation in Manor house Budmerice influenced by the activities of writers after World War II. The study includes informations about Union of Slovak Writers, as well as the activities and financial assistance provided by the Literary Fund. The rest of the document points out significant events, conferences, and meetings that took place in Budmerice between 1947 and 2010, as well as their subsequent impact on the political situation and their extensive effect on society. The conclusion of the study contains an image appendix that will help provide a better understanding of the activities of the Literary Fund.

Keywords: Manor house Budmerice, Literary Fund, Association of Slovak Writers, scholarship for writers, Slovak literature

Spolok slovenských spisovateľov a Literárny Fond

Spolok slovenských spisovateľov, ako najvýznamnejšia profesijná organizácia slovenských autorov, už viac ako sto rokov formuje literárnu scénu, podporuje tvorbu a poskytuje platformu pre vzájomnú výmenu skúseností a ideí v spisovateľskej obci. Spojenie slovenských spisovateľov a ich tvorby sa datuje svojim vznikom ku dňu 15. júna 1923 a až do súčasnosti prekypuje plodnou činnosťou.¹ Po komunistickom prevrate v roku 1948 sa situácia slovenskej literatúry začala radikálne meniť a bola výrazne ovplyvňovaná politickým riadením.

Oporou pre spisovateľskú obec sa v tomto hraničnom období stal vznik Slovenského Literárneho Fondu dňa 1. apríla 1954, za ktorého základ sa považuje ustanovenie Autorského zákona o zriadení kultúrnych fondov. Samotný Literárny Fond predstavuje symbiózu viacerých tvorivých oblastí. Jeho náplňou od prvopočiatku až podnes je podporovať pôvodnú umeleckú a inú slovesnú tvorbu vrátane vedeckej a odbornej literatúry, žurnalistiky, umeleckého, vedeckého i odborného prekladu a tvorivej činnosti v oblasti divadla, rozhlasu, zábavného umenia, filmu a televízie. V roku 1954 sa na základe návrhu výboru Zväzu slovenských spisovateľov a Slovenskej akadémie vied ujíma vedenia Slovenského Literárneho Fondu päťčlenný dočasný výbor na čele s Pavlom Horovom. Poslaním výboru bolo čo najúčinnnejšie a najvhodnejšie spravovanie finančných prostriedkov a ich následné využívanie.

¹ Spolok slovenských spisovateľov. [online]. [cit. 29.10.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.spolok-slovenskych-spisovatelov.sk/o-nas/>>.

Vrcholným riadiacim orgánom všetkých kultúrnych fondov, ktoré v tom čase patrili pod právomoc Ústredného výboru Národného frontu bol Koordinačný výbor so sídlom v Prahe. Na tomto mieste sa prerokovávali všetky zásadné otázky činnosti fondov, schvalovali sa dôležité rozhodnutia výborov a každoročne sa určoval percentuálny kľúč rozdeľovania finančných prostriedkov. Spočiatku sa poskytovali len zálohy na budúce honoráre z literárnych prác v podobe návratných bezúročných pôžičiek. Skromné finančné zdroje dovoľovali poskytovať iba jednorazové, prípadne krátkodobé tvorivé štipendiá vyplácané mesačne, ale aj to iba osvedčeným autorom, ktorí so žiadosťou predkladali aj ukážku zamýšľaného literárneho diela, ktorého rukopis plánovali dokončiť počas pobytu.² Autorom sa odporúčalo, aby mali hotových aspoň 70-percent diela. Vedľajším efektom realizácie štipendijného pobytu bolo aj vzájomné spoznávanie národnej či zahraničnej spisovateľskej komunity.³

V súlade s narastaním podielu z príspevkov sa rozvíjala aj činnosť Slovenského Literárneho Fondu. Postupom času začali vznikať nové formy podpornej činnosti, ako napríklad dlhodobé tvorivé štipendijne pobyty, študijné a cestovné štipendiá na získavanie materiálov, jednorazové i mesačné sociálne podpory, príspevky na prepisy rukopisov, odmeňovanie významných literárnych diel. Podpora Fondu napomohla k vytvoreniu veľkej časti literárnych, dramatických, vedeckých i publicistických diel. Konkrétne išlo o podstatnú časť tvorby Laca Novomeského, Františka Hečka, Rudolfa Jašíka, Alexandra Matušku, Ivana Bukovčana, Štefana Králika, Dominika Tatarku a mnohých iných. Do konca roka 1989 mal dominantné postavenie výbor Slovenského Literárneho Fondu, v súčasnosti výbor Sekcie pre pôvodnú literatúru, ktorý okrem pôvodnej a prekladovej umeleckej literatúry spravoval aj všetky účelové zariadenia Literárneho Fondu.⁴ Zariadenia slúžili a mnohé dodnes slúžia ako priestor na ubytovanie počas štipendijných pobytov, ako aj priestory na uskutočnenie stretnutí a konferencií. Medzi účelové zariadenia Literárneho Fondu sa považuje Dom slovenských spisovateľov Timrava, sídliaci vo Vysokých Tatrách, Dom slovenských spisovateľov v Bardejove, Klub Literárneho Fondu v Košiciach, ale aj Dom slovenských spisovateľov (ďalej len DSS) v Budmericiach. Začiatkom roku 1990 Ministerstvo kultúry SR akceptovalo návrh Slovenského Literárneho Fondu o vytvorení organizačných zmien. Nastalo menovanie nových výborov a ustanovenie nových orgánov.

2 SOKOLOVÁ, Eva. *50 rokov činnosti Literárneho fondu 1954-2004*. Bratislava : Ana-Press Bratislava, 2005. s. 9.

3 ZITOVÁ, Katarína. Kultúra nie je na príťaž. In *Knižná revue*. [online]. 2014. č. 16-17. [cit. 29.10.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.litcentrum.sk/rozhovor/kultura-nie-je-na-pritaz>>.

4 SOKOLOVÁ, *50 rokov činnosti Literárneho fondu 1954-2004*, s. 9-12.

V súčasnosti vo Fonde pracujú poradné orgány, ako napríklad Sekcia pre pôvodnú literatúru, Sekcia pre vedeckú a odbornú literatúru a počítačové programy, Sekcia pre žurnalistiku a novinársku fotografiu, Sekcia pre tvorivú činnosť v oblasti rozhlasu, divadla a zábavného umenia, Sekcia pre tvorivú činnosť v oblasti televízie, filmu a videotvorby, Sekcia pre umelecký preklad a Sekcia pre vedecký a odborný preklad. Všetky výbory sekcií zastrešuje Rada Literárneho Fondu.⁵ Literárny Fond prostredníctvom svojich poradných orgánov i naďalej dbá o dôsledné plnenie svojho poslania a vytvára vhodné podmienky pre tvorbu.

Dom slovenských spisovateľov v Budmericiach

Povereníctvo poľnohospodárstva a pozemkovej reformy podľa nariadenia č. 104/1945 vydaného Slovenskou národnou radou začína v roku 1946 s urýchlením konfiškovaním a prerozdelením majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa. Na základe tohto nariadenia bol Budmerický kaštieľ, bývalé šľachtické sídlo rodu Pálffy, pridelený v roku 1946 Spolku slovenských spisovateľov.⁶ Dom slovenských spisovateľov v Budmericiach slávnostne otvorili dňa 14. mája 1947 (pozri obr. 1 a 2). Otvárací ceremoniál uviedol vtedajší povereník informácií, profesor Bohumil Lukačovič. Ladislav Novomeský, vtedajší povereník pre školstvo a osvetu, spolu s Rudolfom Fábrym, spisovateľom a rodákom z Budmeríc, sa rozhodli malebný kaštieľ obklopený anglickým parkom, poskytnúť spisovateľskej tvorbe. Na otvorení sa zúčastnila aj vtedajšia spisovateľská elita, Ján Smrek, Štefan Žáry, Ján Kostra, Štefan Králik a mnohí ďalší.⁷ Kontakty Ladislava Novomeského na povereníctve informácií uľahčili prepis DSS v Budmericiach určeného na účely spisovateľskej obce. Prvým povojnovým správcom bol spisovateľ Ľudo Mistrík-Ondrejov. Dňa 9. mája 1951 sa prídelcom DSS v Budmericiach stalo Povereníctvo informácií a osvety, ale nie nadlho, nakoľko dňa 1. januára 1953 sa pridelenie presunulo na Povereníctvo školstva, vedy a umení, pričom kaštieľ poskytovali na účely Zväzu česko-slovenských spisovateľov. Zväz mal v DSS uskutočňovať školenia, následne podávať hlásenia a posilať prehľad o činnosti Povereníctvu školstva, vied a umení.⁸ Dňa 1. septembra 1954 sa z DSS stalo trvalé tvorivo-rekreačné zariadenie Literárneho fondu, ktorý ho s pomocou Povereníctva kultúry, nového správcu nehnuteľnosti, upravil do vhodnej podoby.⁹

5 SOKOLOVÁ, 50 rokov činnosti Literárneho fondu 1954–2004, s. 12–13.

6 Slovenský národný archív, Slovenský literárny fond, inv. č. V 229. Výmera povereníctva poľnohospodárstva v Bratislave zo dňa 20.3. 1948.

7 ŠEBO, Juraj. Budmerice. Bratislava : Marenčin PT, 2013, s. 35.

8 Slovenský národný archív, Slovenský literárny fond, inv. č. V 229. Oznámenie o pridelení kaštieľa v Budmericiach dňa 3.1.1953.

9 Slovenský národný archív, Slovenský literárny fond, inv. č. V 229. Pamätný zápis o prevzatí Spisovateľského domova v Budmericiach z dňa 2.9. 1954.

Okrem školení a konferencií sa v priestoroch uskutočňovali štipendijné pobyty. Každý, kto využil podporu Literárneho fondu, musel predložiť správu o využití svojho pobytu. DSS bol pre spisovateľskú elitu prístupný celoročne, ba dokonca počas letných prázdnin ho navštevovali aj iní tvoriví umelci, známe osobnosti či rodinní príslušníci.¹⁰ V druhej polovici 80. rokov, taktiež aj v porevolučnom období využívali priestory DSS aj literárni vedci zamestnaní v Literárnovednom ústave Slovenskej akadémie vied.¹¹ Dňa 20. decembra 1955 sa stretlo 29 predstaviteľov slovenskej literatúry a na čele so spisovateľom Ctiborom Štítnickým, ktorí zaznamenali do kroniky DSS prvé slová.¹²

Sídlo prešlo mnohými rekonštrukciami. Najväčšia z nich sa realizovala od roku 1977–1986 a jednotlivé práce boli vykonávané po etapách. Išlo o značnú modernizáciu objektu a jej plynofikáciu. O celkovú administratívnu podporu pri realizácii rekonštrukcie sa zaslúžil aj vtedajší minister kultúry Miroslav Válek. Jeho zásluhou sa modernizáciu podarilo ukončiť v máji v roku 1986.¹³

Významné kultúrne a spoločenské udalosti v Budmericiach

Odborno-politické školenie spisovateľov v Budmericiach

Slovensko sa po skončení druhej svetovej vojny ocitlo na začiatku novej epochy, ktorá bola charakterizovaná silnou industrializáciou. Tá sa dostala do programu všetkých významnejších subjektov politickej scény a miestami aj do literárneho života. Industrializácia Slovenska bola v hospodárskom sektore rozhodujúcim činiteľom pre vybudovanie socialistického Slovenska. Mala tak zabezpečiť vyrovnanie hospodárskych a kultúrnych rozdielov medzi Slovenskom a Českom.¹⁴ V prvej polovici päťdesiatych rokov je myšlienka zobrazovania výrobného procesu a budovania súčasťou literárnej tvorby mnohých autorov. Táto tematizácia diel bola chápaná ako spojenie medzi straníckym centrom a jednotlivými spisovateľmi.¹⁵

Literárne ciele novej spisovateľskej tvorby sa realizovali prostredníctvom dvoch synchrónne prebiehajúcich procesov. Jeden sa niesol v myšlienke socialistického realizmu, kontaktu s robotníkmi a roľníkmi, ale aj vzdelávania spisovateľov novej ideológii pomocou školení. Druhý pro-

10 ŠEBO, *Budmerice*, s. 37.

11 ŠEBO, *Budmerice*, s. 200.

12 ŠEBO, *Budmerice*, s. 191–192. Ctibor Štítnický sa dňa 20.9.1955 vyjadril nasledovne: „Ako kronikár Kosmas začínam písať kroniku Domova slovenských spisovateľov... Nech sú v tejto hrubej vznešenej knižke zapísané iba príbehy dobré, radostné, ako je tento náš dnešný. Po smutných tragických udalostiach nech nezostane ani stopy v tomto pamätníku...” (Šebo, *Budmerice*, s. 191).

13 ŠEBO, *Budmerice*, s. 42.

14 Slovenský národný archív, Zväz slovenských spisovateľov, inv. č. A 292. Zápisnica valného zhromaždenia slovenskej sekcie SČSS v Bratislave zo dňa 24.–25. 6. 1950 v Budmericiach (Prejav M. Chorvátha).

15 BÍLIK, René. *Duch na reťazi*. Bratislava : KALLIGRAM, 2008. s. 38–39.

ces smeroval do minulosti a nabádal spisovateľov, aby sa postavili proti staršej literatúre a bez okolkov ju odmietali, aj keby išlo o mená najvýznamnejších slovenských spisovateľov. Obe tieto tendencie sa aktívne rozoberali na IX. zjazde KSČ 25. – 29. mája 1949. Stretnutie sa zaoberalo technikou správneho používania bolševickej metódy kritiky a sebakritiky, ale aj bojom proti buržoáznemu nacionalizmu a umeniu cudziemu robotníckej triede.¹⁶ Vo svojom prejave to naznačil aj Štefan Baššovanský, generálny tajomník KSS: *"Naša nová, ľudovodemokratická spoločnosť potrebuje novú kultúru: kultúru ideovú a pokrokovú (...) bojovým duchom marx-leninského učenia, kultúru, ktorá uvedomele slúži pracujúcemu ľudu. (...) nepotrebuje pestovať umenie úpadkového obdobia buržoázie (...)"*.¹⁷ Jedným zo základných problémov však bolo, že literárny život v prvej polovici 50. rokov nefungoval a prirodzene nenapredoval, ale bol umelo vytváraný tak, aby presadzoval v literárnej tvorbe politické záujmy.

Valné zhromaždenie, ktoré sa konalo o mesiac neskôr, orientované na závery z IX. zjazdu KSČ, zdôrazňovalo dôležitosť plánovania spisovateľskej tvorby. Zhromaždenie navrhlo, aby boli vytvorené každoročné evidenčné listy, na ktorých každý spisovateľ záväzne zapíše akou prácou sa zapodieva a kedy ju dokončí. Výsledkom sa stali odbornopolitické školenia spisovateľov, pričom prvé sa uskutočnilo 11. – 23. júla 1950 v DSS v Budmericiach (pozri obr. 3).¹⁸

Obsah činnosti konferencie bol publikovaný v časopise Romboid z roku 1950. Správa o budmerickom školení na prvý pohľad vyznie ako vojenská správa, nakoľko ju doštylizoval spisovateľ Ctibor Štítnický tak, aby niesla ochrannú náplasť proti vrchnosti. Školenie bolo síce pod kontrolou UV KSČ, ale *"Bolo to normálne spisovateľské školenie, teda aj s tým, že sa niečo vypilo, že sa niečo zaspievalo, že sa zapalovali ohníky v parku..."*¹⁹ tvrdí Vladimír Mináč. Každé ráno jednotliví spisovatelia predstupovali pred ranné cvičenie, počas dňa prečítavali úryvky svojich diel, ako napríklad František Hečko *Drevenú dedinu*, Krista Bendová *Krajinu šťastia*, ale i mnohí ďalší. Deň sa obvyčajne končil plodnou diskusiou, častokrát bolševicky ostrou a kritickou.²⁰ Spisovatelia sa podľa novovzniknutých pravidiel, ktoré boli potvrdené IX. zjazdom KSS, konajúceho sa v dňoch 24. – 27. mája 1950, museli zaviazat pripravujúcou sa prácou, a aj jej dokončením.²¹ Na Budmerickom aktíve spisovateľov zaznel aj referát politika Juraja Špitza, ktorý sa k budovateľskej myšlienke vyjadril na-

16 BÍLIK, *Duch na reťazi*, s. 39–40.

17 Slovenský národný archív, Zväz slovenských spisovateľov, inv. č. A 292. Zápisnica valného zhromaždenia slovenskej sekcie SČSS v Bratislave zo dňa 24. – 25. 6. 1950 v Budmericiach.

18 BÍLIK, *Duch na reťazi*, s. 41.

19 HOLKA, Peter. *V košeli so žihľavy*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1999, s. 53.

20 ŠTRPKA, Ivan. Príloha k zápisnici zo schôdze predsedníctva Slovenskej sekcie ZČSS dňa 25.7.1950. In *Romboid*. 1991, roč. 26, č. 1, s. 53–54.

21 BÍLIK, *Duch na reťazi*, s. 41.

sledovne: *”Je radostné uvedomiť si, že príslušníci rozličných skupín našli jed-
naký jazyk a že sa odhodlávajú s úprimným presvedčením pracovať novou,
marxleninskou metódou.”*²² Dominik Tatarka sa k myšlienke záväznosti
prácou vyjadril nasledovne: *”Do konca roka napíšem knihu o výrobnom
družstve, o revolučných zmenách na dedinách. Urobím, čo najviac budem
môcť, ako pracujú súdruhovia v závodoch a po dedinách. Vo svojej práci chcel
by som byť úderníkom ako oni.”*²³ Podľa Tatarku *”záväzky najmä pre ko-
munistov sú základ plánovania. Mali by sme mať prehľad o vlastnej činnosti
a istotu, že tento plán splňujeme na 100 percent. Po školení ideologického
formovania sme našťastie prišli do situácie, že ciele sú nám jasné. (...) socia-
listická teória prestáva byť u nás vecou teórie, ale začína byť predovšetkým
vecou literárnej praxe.”*²⁴ Záväzky sa stále množili a výsledné číslo bolo
40 spisovateľov, ktorí sa zaviazali k hnutiu robotníkov a roľníkov, aby
pomáhali robotníckej triede úspešne budovať socializmus.²⁵ Za týmto
účelom sa skupina slovenských spisovateľov pravidelne zúčastňovala aj
návštev JDR pod myšlienkou žatevnej akcie a akcie ústredného pláno-
vania. Stretnutia mali byť príležitosťou pre pomoc JDR pri ich prechode
na vyšší stupeň, ale aj *”napomôcť”* spisovateľom oboznámiť sa s prácou
nových socialistických ľudí, a tak lepšie organizovať svoju tvorbu. Spi-
sovatelia sa považovali za agitátorov, ale zúčastnili sa aj na týždenných
brigádach.²⁶

Školenia v Budmericiach sa zúčastnil aj vtedajší vedúci kultúr-
no-propagačného oddelenia UVK SČ Pavel Reiman, ktorý si vypočul
úryvky diel spisovateľov a sám vystúpil s prejavom o problémoch so-
cialistického realizmu. Jeho prejav spočíval v tom, že sa postavil pro-
ti národno-komunistickej tvorbe Vladimíra Mináča, ale aj Františka
Hečka. Príchod Reinmana len potvrdil vopred rozpracovaný plán z IX.
pražského zjazdu KSČ o potrestaní buržoázných nacionalistov.²⁷ Myš-
lienka odsúdenia buržoázných nacionalistov pokračovala aj v roku
1951. Ďalším sa stal aj Michal Chorváth, šéfredaktor Kultúrneho života,
ktorý v časopise uverejnil úvodník na výročie tragickej udalosti v Čer-
novej, v totožnom čísle vyšla aj Mináčova poviedka *Slávnostná schôdza*,
ktorá vtipne narážala na politickú situáciu v Kórei. Následne sa museli

22 Slovenský národný archív, Zväz slovenských spisovateľov, inv. č. A 292. Zápisnica
valného zhromaždenia slovenskej sekcie SČSS v Bratislave zo dňa 24.-25. 6. 1950 v Budmeri-
ciach (Prejav J. Špitzaera).

23 BÍLIK, *Duch na reťazi*, s. 41.

24 Slovenský národný archív, Zväz slovenských spisovateľov, inv. č. A 292. Zápisnica
valného zhromaždenia slovenskej sekcie SČSS v Bratislave zo dňa 24.-25. 6. 1950 v Budmeri-
ciach (Prejav D. Tatarku).

25 Slovenský národný archív, Zväz slovenských spisovateľov, inv. č. A 292. Zápisnica
valného zhromaždenia slovenskej sekcie SČSS v Bratislave zo dňa 24.-25. 6. 1950 v Budmericiach.

26 Slovenský národný archív, Zväz slovenských spisovateľov, inv. č. A 292. Zápisnica
valného zhromaždenia slovenskej sekcie SČSS v Bratislave zo dňa 24.-25. 6. 1950 v Budmericiach.

27 HOLKA, *V košeli so žihľavy*, s. 51.

poddať, napríklad aj Dominik Tatarka a Alexander Matuška. Mnohým bolo nielenže zakázané písať, ale nemohlo sa písať ani o nich, ba stratili aj svoje pracovné pozície.²⁸

V období 50. rokov minulého storočia sa Mináč pokúšal časopisecky zverejniť niektoré prózy ešte pred ich knižným vydaním. Jednu z nich pod názvom *Ako ma na recepcii pokúšal diabol* ponúkol českému literárnemu časopisu *Plamen*. Satira bola uvedená v obsahu časopisu, ale z dôvodu nevhodného spracovania diela bola odstránená. Následne sa pokúsil o uverejnenie satiry v Kultúrnom živote, ale aj ten ju na zásah cenzúry odmietol zverejniť. Korektori boli toho názoru, že dielo zosmiešňuje vtedajších vedúcich predstaviteľov opisovaním ich správania na recepciách a zveličením symbolického zmyslu tejto črty stotožňuje činiteľov s novovekou aristokraciou. Významný podiel na zákaze zverejnenia Mináčovej tvorby mal aj povereník ministerstva vnútra a vedúci Hlavnej správy tlačového dozoru Oskár Jeleň. Byro ÚV KSS sa rozhodlo voči vtedajším rebelujúcim spisovateľom zakročiť a rozdelilo ich do troch skupín, pričom v tej „neprijateľnej“ sa vďaka svojmu kritickému referátu ocitol Vladimír Mináč, a taktiež aj Dominik Tatarka či Štefan Žáry.²⁹

Vznik časopisu Mladá tvorba

Po smrti vodcu ZSSR Jozefa Vissarionoviča Stalina v roku 1953 dochádza k zmierneniu politického nátlaku, ktorý sa odzrkadlil aj v literárnom priestore. Dochádza k uvoľneniu väzieb medzi „riadiacim a riadeným“ ako aj k rozšíreniu tematizácie literatúry. Náznaky liberálnejšieho fungovania literatúry v priestore totalitného spoločenského systému sa dostali aj do ustanovení nového autorského zákona, ktorý nadobudol platnosť 1. januára 1954 a jeho súčasťou je aj ustanovenie o kultúrnych fondoch, na základe ktorého začal svoju činnosť aj Slovenský literárny fond. Na novovzniknutú situáciu reagovala celoštátna konferencia Zväzu československých spisovateľov, ktorá sa uskutočnila 5. a 6. apríla 1954 v Prahe. Predsedom sa stal laureát štátnej ceny František Hečko. Ukázalo sa, že spisovatelia pociťujú potrebu zbaviť sa predlohy industrializmu či urbanizmu. Nasledujúce pražské stretnutie zväzu sa uskutočnilo o dva roky neskôr a bolo zvolané na 22. – 29. apríla 1956. Počas stretnutia sa intenzívne diskutovalo o rozšírení publikačného priestoru pre tvorcov, ktorý by najmä podľa predstáv mladej generácie autorov mal nadobudnúť podobu nového časopisu. Myšlienka sa opätovne otvorila na plénnom zasadnutí slovenských spisovateľov dňa 1. júna 1956 v Budmericiach. Slovenskí či českí autori sa zaoberali individuálnym štatútom tvorcu, osobnou a mravnou garanciou umeleckého výkonu a v spojitost-

28 HOLKA, V košeli so žihľavy, s. 55–58.

29 MATEJOVIČ, Pavel. Z nedávnych čias. In *Slovenská literatúra*. 2013, roč. 60, č. 4, s. 267–269.

ti s prebiehajúcim stretnutím sa opätovne otvorila citlivá téma aktívu z roku 1951 či procesu s buržoáznymi nacionalistami z roku 1954, ktorá bola hodnotená zo strany spisovateľov negatívne. Budmerické stretnutie predostrelo priestor na individuálnu realizáciu autorov a prijalo ako súčasť rezolúciu aj odporúčanie na zabezpečenie vydávania mesačníku mladých autorov. Jeho konkretizáciou bolo rozhodnutie Výboru Zväzu slovenských spisovateľov zo dňa 11. júna 1956, podľa ktorého začal zväz vydávať od septembra literárny mesačník s názvom *Mladá tvorba*. Ťažisko literárneho života sa presunulo na stránky časopisu, kde prebiehali plodné diskusie rozličných autorov.³⁰

Po uvoľnení publikačného priestoru a následnej zmene tematizácie literatúry však prichádza ďalšia rana. Na zasadnutí Byra ÚV KSS 18. októbra 1956 tajomník Augustín Michalička zastával názor, že vo Zväze slovenských spisovateľov došlo k prílišnej podpore revizionistických názorov, ktoré nie sú v súlade s politickým systémom, ktorý bol vyvíjaný v Československu. Preto bolo nutné zväz bezpodmienečne rozbiť a spisovateľov prinútiť k opätovnému poriadku.³¹

V roku 1956 prebiehala vo východnom bloku vlna nepokojov a snáh o „uvoľnenie“ režimu. V Poľsku sa začali reformy skôr ako v Maďarsku, a preto sa v Budapešti pozerali na Poľsko ako na inšpiráciu. Dňa 23. októbra 1956 Maďarský zväz spisovateľov zorganizoval demonštráciu, ktorá mala podporiť solidaritu s Poľskom, ale so samotnými poľskými reformátormi. Stranícke aparáty v Československu vnímali situáciu v Maďarsku ako kontrarevolučný puč a obávali sa, aby nepokoje nezachvátili juh Slovenska a následne celé Československo. Prijali viacero opatrení, medzi ktorými bolo napríklad aj zákaz dovozu novín a časopisov z Maďarska.³² Celá politická atmosféra vyvolala 25. – 26. októbra v roku 1956 prípravu rokovania v DSS v Budmericiach pod záštitou ÚV Zväzu česko-slovenských spisovateľov. Počas schôdze sa spisovatelia vyjadrovali aj k situácii maďarského povstania a následne spoločne prijali odsudzujúcu rezolúciu voči demonštrácii. ÚV KSS chcelo mať všetko pod kontrolou, preto počas schôdze navrhlo, aby spisovatelia išli do južných okresov Slovenska. Besedy, medzi ktorými pôsobil aj Mináč, mali slúžiť ako prevencia proti prípadným masovým prejavom a sympatii k adarskému povstaniu zo strany príslušníkov maďarskej menšiny.³³

Na besede však prebiehala aj obhajoba Mináča v prospech neuverejnenej literárnej tvorby. Mináč sa počas prejavu vyjadril k svojim dielam, ktoré sa považovali za „zakázanú literatúru“ a ohradil sa aj voči zakazu uverejňovať jeho tvorbu v časopisoch. Na podporu svojho odmietavého stanoviska priamo vyhlásil: „Ostatne nejde o žiadne d'alekosiahle politické

30 BÍLIK, *Duch na reťazi*, s. 52–56.

31 LEIKERT, Jozef. *Taký bol Ladislav Mňačko*. Bratislava : Luna, 2008, s. 143.

32 LEIKERT, *Taký bol Ladislav Mňačko*, s. 146–147.

33 LEIKERT, *Taký bol Ladislav Mňačko*, s. 148–149.

požiadavky, ale o najelementárnejšie ľudské a spisovateľské práva.” S jeho mienkou nesúhlasil Oskár Jeleň a Mináčovo vystúpenie v Budmericiach zhodnotil „za strašné”. Mináčova situácia sa nevylepšila ani v roku 1957, keď sa pokúšal vydať svoju zbierku próz s názvom *Z nedávnych čias*, ktorá bola taktiež zakázaná Hlavnou správou tlačového dozoru.³⁴

Mináč sa k nasledovnej situácii vyjadril až v apríli v roku 1968 na konferencii Zväzu spisovateľov so slovami „Dva razy ma odsúdil spisovateľský kolektív: raz v roku 1951 za buržoázny nacionalizmus a cynizmus, druhý raz v roku 1957, pretože som napísal knihu proti moci a jej zneužívaniu. V prvom prípade ma vyhnal zo zamestnania nie na hodinu, ale na minútu. V druhom prípade mi nevydal knižku.”³⁵

Studia Academica Slovaca (SAS)

Letná škola SAS je najstaršou letnou jazykovou školou na Slovensku, ktorá pôsobí od roku 1965 a od roku 1966 nesie názov Studia Academica Slovaca. Jazyková škola je určená zahraničným slovákistom a slavistom, spisovateľom, prekladateľom, ako i študentom a univerzitným profesorom. Prvý a druhý ročník jazykovednej školy sa uskutočnil v DSS v Budmericiach (pozri obr. 4 a 5). V roku 1966 privítali Budmerice účastníkov z ôsmich krajín, ktorí absolvovali hodiny výučby slovenského jazyka, prezentácie filmov či domácej ľudovej i populárnej hudby, ale aj exkurzie po regiónoch Slovenska. Cieľom kurzu je zlepšenie komunikácie a následné rozšírenie poznatkov v oblasti slovenského jazyka, literatúry, histórie a kultúry. SAS si do dnešných dní zachováva profil slovakisťických akademických štúdií. Na príprave a vyučovaní sa podieľajú skúsení vysokoškolskí pedagógovia a lektori.³⁶

Prezentácia prvého čísla Literárneho týždenníka

V druhej polovici 80. rokov sa na Slovensku zintenzívňuje úsilie o zdynamizovanie literárneho prostredia a rastú snahy o rozšírenie publikačného priestoru. Do popredia sa v literatúre dostáva myšlienka narušenia kolektívnosti a vstup prvých pokusov individuálnosti. V tejto súvislosti prichádza problematika subjektu, ktorá je zachytená v dielach a cez ktorú sa rozvíjala autorova sebaanalýza. Umenie sa uvoľnilo spod mocenského útlaku, ale dostalo sa pod vplyv postmodernej individualistickej orientácie. V literárnom živote sa objavujú autori a kritici, ktorí boli odmlčaní v priebehu 70. rokov, ako napríklad Dušan Dušek, Dušan Mitana, Milan Lasica, či Július Satinský, nakoľko ich literatúra nespĺňala vtedajšie politické normy a poburovala spoločnosť.³⁷ Táto individuálne nasmerovaná

34 MATEJOVIČ, *Z nedávnych čias*, s. 269–270.

35 MATEJOVIČ, *Z nedávnych čias*, s. 266.

36 ŠEBO, *Budmerice*, s. 104.

37 BÍLIK, René. *No a čo?*. Bratislava : Kalligram, 2001, s. 87–88.

tendencia sa prejavuje najmä na stránkach literárneho časopisu Rom-boid v podobe kritických diskusií. Činnosť publikačnej tvorby pokračovala. V roku 1987 začal vychádzať Literárny týždenník. Jeho myšlienka bola spojená s ohlasovaním zmien v spoločnosti na sklonku socializmu. Prvým šéfredaktorom bol literárny vedec a kritik Vincent Šábik (1988 – 1990).³⁸ Do roku 1989 fungoval pod záštitou Zväzu slovenských spisovateľov a neskôr po roku 1990 ako časopis Spolku slovenských spisovateľov. Prezentácia prvého čísla sa uskutočnila 21. septembra 1988 v Dome slovenských spisovateľov v Budmericiach (pozri obr. 6).³⁹

Revolučné obdobie v Budmericiach

Po zmene šéfredaktora časopisu Slovenské pohľady, ktorým sa v roku 1988 stal Rudolf Chmel dochádza k opätovnej reintegrácii slovenskej literatúry.⁴⁰ Na ich stránkach sa objavili aj štúdie od Milana Šútovca s názvom *Začiatok sedemdesiatych rokov ako literárnohistorický problém*, Evy Jenčíkovej a Petra Zajaca *Situácia slovenskej literatúry*, ktoré sa stali podkladom pre usporiadanie konferencie dňa 16. mája 1989 v Budmericiach. Uvedené texty vychádzali z procesov prebiehajúcich v literatúre približne od polovice 80. rokov a stali sa impulzom pre zhodnotenie situácie literatúry vo vtedajšom období. Od polovice 80. rokov 20. storočia, keď sa Michail Gorbačov stal vedúcim predstaviteľom ZSSR a vyhlásil program perestrojky,⁴¹ sa aj v Československu, ako v krajine závislej na Sovietskom zväze začali presadzovať niektoré zmeny v usporiadaní pomerov v spoločnosti a kultúre.⁴²

Samotná budmerická konferencia s totožným názvom *Situácia slovenskej literatúry* sa konala dňa 16. mája 1989, po dlhom období vynútenej intelektuálnej karantény, v čase tušiacich spoločenských premien a hovorilo sa na nej o potencionálnych zmenách nie len v spoločnosti, ale aj v literárnej tvorbe. Podujatie bolo tvorené z viacerých vrstiev. V prvom rade došlo k diskusii na tému normalizácie v československej spoločnosti. Do spisovateľskej obce sa prostredníctvom budmerického podujatia začínajú vracieť autori, ktorých tvorba bola práve počas normalizácie pozastavená. Na konferencii sa nachádzal aj dominantný literárny kritik Milan Hamada, ktorého taktiež postihol v roku 1972 zákaz publikačnej činnosti. Na jeho naliehanie si prítomní uctili aj pamiatku Dominika Tatarku, ktorý bol pochovaný deň predtým.⁴³ V diskusii, ktorú otvoril šéfredaktor *Slovenských pohľadov* Rudolf Chmel vystúpilo 23 účastníkov. Pri stretnutí prednáša-

38 BÍLIK, *Duch na reťazi*, s. 78–80.

39 ŠEBO, *Budmerice*, s. 103.

40 BÍLIK, *No a čo?*, s. 90.

41 *Perestrojka*, rus. (Перестройка) – Politika perestrojky, realizovaná vedením komunistickej strany po nástupe Michaila Gorbačova, viedla k reformným zmenám v celom ZSSR. V 80. rokoch 20. storočia bola charakterizovaná aj ako „*prestavba spoločnosti*“.

42 MATEJOVIČ, Pavel. Viac odvahy k premýšľaniu. In RAK. 1996, roč. 1, č. 1, s. 16.

43 BÍLIK, *No a čo?*, s. 91–92.

júci nadviazali na štúdiu Jenčíkovej a Zajaca, ktorá obsahovala myšlienky o zmenách v direktívnom riadení, názorovej a generačnej diferenciacie či zmeny v hodnotovej perspektíve.⁴⁴ Samotný Chmel počas konferencie kládol dôraz na podstatnú demokratizáciu spisovateľskej organizácie a počas stretnutia podporoval vnútornú diferencovanosť názorov spisovateľov. Peter Zajac sa vo svojom prejave v Budmericiach orientoval na nutnosť "(...)radikálnej rozlúčky so starým svetom(...), ale vyjadril sa aj, že (...)zodpovednosť za dnešnú situáciu máme vo svojich "domácich rukách" (...)po dlhom čase sa stáva zase vecou celospoločenskou."⁴⁵ Konferencia odkryla základný problém dobového literárneho života, problém dezintegrácie slovenskej literatúry v zmysle literatúry domácej a exilovej, ako aj problém rozvoja individuálnosti v literatúre. Vydala zreteľný odkaz, že v slovenskej literatúre existuje vôľa k zmene dobovej situácie. O niekoľko mesiacov po konferencii sa mnoho, čo na nej odznelo, stalo realitou – vytvorili sa podmienky k normálnemu fungovaniu literárneho života, vznikli nové spisovateľské organizácie a do literatúry sa vrátili mnohí perzekvovaní autori. Zmena spoločenských podmienok na začiatku 90-tych rokov 20. storočia znamenala aj zásadnú zmenu podmienok pre literatúru. Prejavila sa ako dovtedy nevídané otvorenie publikačných možností. V rovnakom čase vychádzali diela napísané dávnejšie, ale aj diela aktuálne. Aj napriek tomu, že sa budmerická konferencia orientovala najmä na začiatok novej, demokratickej tvorby, negatívnou stránkou porevolučného obdobia je absencia nových literárnych smerov či štýlov. Došlo len k pluralitnému uplatňovaniu rôznych literárnych tendencií a začali sa publikovať aj diela, ktorých publikácia bola pred revolúciou zakázaná.⁴⁶

Slovenské PEN Centrum

Slovenské PEN Centrum je súčasťou najväčšej spisovateľskej organizácie na svete s názvom PEN International, ktorá má svoje sídlo v Londýne. Združuje autorov, prekladateľov či literárnych vedcov a jej hlavným cieľom je podporovať komunikáciu medzi členmi bez ohľadu na politické, rasové, náboženské a iné názory, ale zdôrazňuje aj úlohu literatúry pri rozvoji svetovej kultúry a bráni ju pred hrozbami súčasného sveta. Po založení PEN Centra v Londýne v roku 1921 sa otvorene stavalo proti fašizmu, týraniu, väzneniu či zabíjaní spisovateľov. PEN Centrum má na našom území dlhú tradíciu. V roku 1925 vzniklo Československé PEN v Prahe a predsedom sa stal Karel Čapek. V roku 1938 sa v Prahe konal medzinárodný kongres, pri ktorom PEN vyzýval na odpor proti fašizmu. Počas druhej svetovej vojny PEN nepôsobil a jeho činnosť bola obmedze-

⁴⁴ MATEJOVIČ, *Viac odvahy k premýšľaniu*, s. 20.

⁴⁵ ŠÚTOVEC, Milan. Situácia literatúry (Budmerice 1989). In *Slovenské pohľady*. 1989, roč. 105, č. 11, s. 10.

⁴⁶ MATEJOVIČ, *Viac odvahy k premýšľaniu*, s. 20–21.

ná až do revolučného roku 1989. Spisovateľská obec volala po jednotnej spisovateľskej organizácii určenej spoločnému združovaniu. Dňa 31. októbra 1989, vznikla strešná organizácia v podobe Slovenského PEN Centra v Bratislave. Na ustanovujúcej schôdzi v literárnom klube Bibiana došlo k podpisu Charty PEN⁴⁷ prítomnými spisovateľmi, ktorými bol napríklad Ľubomír Feldek, Klára Jarúnková, Dušan Dušek či Vincent Šíkula.⁴⁸

Prvé medzinárodné podujatie PEN Centra sa uskutočnilo 2. – 4. decembra 1994 v DSS v Budmericiach ako stretnutie mladých autorov a členov PEN International. Zásluhou zahraničných členov došlo aj k vytvoreniu zborníka s názvom *Central Europe – Now!*⁴⁹ Editorom almanachu bol spisovateľ Gustáv Murín, ktorý sa taktiež stal aj organizátorom stretnutí mladých spisovateľov strednej a východnej Európy.⁵⁰

V dňoch 30. októbra až 2. novembra 2003 privítali Budmerice s podporou UNESCO 18 členov zo zahraničia na európskej konferencii s názvom *Young PEN for the equalization of the creative environment throughout Europe*.⁵¹

V roku 2004 sa taktiež Budmerice stali aj miestom stretnutia osláv 3. výročia Celosvetovej PEN knižnice a 15. výročia PEN Centra. Oslavy, ktoré sa uskutočnili 22. – 25. marca mali pestrý program, ale prevažujúcou zložkou bola medzinárodná literárna konferencia s témami “*Spisovateľ a moc*” a “*Knižnica ako posledná bašta literatúry?*”, doplnená rozsiahlou prednáškou amerického profesora R. M. Davisa o regionálnych literatúrach. Medzi účastníkov patrili aj prezident Medzinárodného PEN klubu, český spisovateľ, bývalý disident Jiří Gruša či predseda Medzinárodnej komisie pre väznených spisovateľov, Nóř Eugene Schougin, ako aj spisovatelia zo všetkých kútov Európy a z USA. Delegáciu zúčastnených vedenú predsedom Slovenského PEN Centra Gustávom Murínom prijal aj vtedajší prezident SR Rudolf Schuster a svojou návštevou poctil konferenciu aj minister kultúry Rudolf Chmel.⁵²

V roku 2010 sa medzinárodná účasť členov zopakovala pri príležitosti 20. výročia Slovenského PEN Centra. Budmerice združovali spoluprácu inštitúcií ako České centrum, Veľvyslanectvá Chorvátska, Srbska, Turecka, USA či Cyprus.⁵³

47 V medzinárodnej sieti slobody. [online]. [cit. 9.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.czsk.net/dotyky/5_2004/pen.html>.

48 Z histórie SC PEN. [online]. [cit. 29.10.2024]. Dostupné na internete: <<http://sc-pen.international/o-nas/historia/>>.

49 ŠEBO, Budmerice, s. 116.

50 Jubilant Gustáv Murín. [online]. [cit. 29.10.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.spolok-slovenskych-spisovatelov.sk/news/jubilant-gustav-murin/>>.

51 ŠEBO, Budmerice, s. 116.

52 15 rokov Slovenského PEN Centra. [online]. [cit. 29.10.2024]. Dostupné na internete: <https://www.czsk.net/dotyky/5_2004/pen.html>.

53 ŠEBO, Budmerice, s. 116.

Alexander Dubček a rokovanie v Budmericiach

Alexander Dubček vstúpil do pozornosti európskeho a svetového politického diania po nástupe do najväčšej politickej funkcie ako prvý tajomník ÚV KSČ v ČSSR. Bol predstaviteľom reformného procesu v roku 1968 s názvom „socializmus s ľudskou tvárou“, ktorého hlavná myšlienka spočívala v demokratizačnom a humanizujúcom pokuse o vytvorenie nového modelu socialistickej spoločnosti. V roku 1970 ho zastihli „stranícke previerky“, ktoré sa stali pre vedenie KSČ hlavným nástrojom na odstránenie reformných komunistov a následne bol Dubček vyradený z reformného života. Do politiky opäť vstúpil po Nežnej revolúcii v roku 1989. Po vyhlásení federácie v roku 1990 sa snažil o posilnenie štátnosti, ako aj politického a mocenského systému oboch republík a následnému upevneniu spoločnej Českej a Slovenskej federácie. Situácia sa začala komplikovať v roku 1991, keď sa do politického systému začali vnášať myšlienky ekonomického, ba dokonca až finančného delenia ČSFR. Dubček neustále podporoval federáciu na ústavnom podklade.⁵⁴ Dňa 31. mája v roku 1991 sa v Budmerickom kaštieli na naliehanie Dubčeka stretli politické reprezentácie oboch krajín a prezident Václav Havel, aby rokovali o ústavách a prijatí zmluvy. Následne sa objavili aj rozhovory o kompetenciách, ale aj rôznych formách štátno-právneho usporiadania, ako napríklad konfederácia. Dubček v Budmericiach otvorene odmietol myšlienku konfederácie, pretože podľa jeho názoru nezodpovedala záujmom slovenského národa. Avšak podporoval hodnotu česko-slovenskej vzájomnosti a federáciu štátu. Otázka o štátno-právnom prerozdelení ostala nevyriešená. Dňa 8. februára 1992 bola vytvorená zmluva o štátoprávnom usporiadaní ČSFR, ale predsedníctvo SNR to neschválilo. V marci 1992 vyjadril Dubček vážne obavy o zachovaní spoločného štátu, totožný rok znamenal aj zánik ČSFR, ktorá od roku 1990 predstavovala zväzok dvoch rovnoprávných národných štátov.⁵⁵

Letná škola prekladu

Letná škola prekladu je výchovno-vzdelávacím podujatím, ktoré každoročne organizuje Literárny fond prostredníctvom svojich prekladateľských sekcií v spolupráci so Slovenskou spoločnosťou prekladateľov umeleckej literatúry a Slovenskou spoločnosťou prekladateľov odbornej literatúry. Prvý ročník podujatia sa uskutočnil v roku 1975 na Pedagogickej fakulte v Nitre pod zásluhou prekladateľa Antona Popoviča. Finančnú podporu poskytoval Literárny fond. Hlavnou myšlienkou školy prekladu bolo hodnotenie úrovne rôznych druhov prekladu z rozličných

54 ŽATKULIAK, Jozef. Postoje Alexandra Dubčeka k štátoprávneho vývoju ČSFR v rokoch 1989–1992. In *Historický časopis*. 2013, roč. 61, č. 1, s. 85–101.

55 ŽATKULIAK, Jozef. Postoje Alexandra Dubčeka, s. 103–119.

jazykov, ako aj z rozdielnych oblastí literárnej či vedeckej tvorby, a tým posúvať kvalitu prekladu na vyššiu úroveň. Kvalitný preklad umeleckej, odbornej a vedeckej literatúry, ako aj tlmočenie predstavujú vyhľadávanú spôsobilosť vytvárajúcu prepojenie medzi národmi.⁵⁶ Negatívnou črtou bolo delenie členstva do dvoch úrovní. Rádoví prekladatelia, ktorí sa nemohli preukázať viacerými kvalitnými prekladmi, boli označení ako evidovaní, mohli sa podujímať na činnosti, vrátane seminárov a letných škôl a mohli dostávať odmeny. Prekladatelia kvalitní, skúsení, s vyšším počtom preložených kultúrne závažných diel, niesli titul registrovaných a mali rovnaké práva a výhody ako členovia Zväzu spisovateľov, vrátane možnosti pobytov v DSS v Budmericiach a zisku štipendií.⁵⁷ V súčasnosti združuje okolo 330 prekladateľov a tlmočníkov, ktorí prekladajú z 27. jazykov sveta. Od roku 1990 sa stal Dom slovenských spisovateľov v Budmericiach miestom každoročných Letných škôl prekladu (pozri obr. 7).⁵⁸ Tie sa tu organizovali do roku 2010.⁵⁹

Členovia výboru sekcie pre vedecký a odborný preklad v spolupráci s Výkonnou radou Slovenskej spoločnosti prekladateľov odbornej literatúry sa spoločne podieľali na uskutočnení Letnej školy prekladu, ktorá sa v dňoch 19. – 22. septembra 1991 už po druhýkrát uskutočnila v DSS v Budmericiach. Počas stretnutia sa prítomní venovali nielen teórii prekladu, ale aj prekladateľskej činnosti v podmienkach vtedajšej spoločnosti.⁶⁰ Škola prekladu si uctila pamiatku jednej z najplodnejších slovenských prekladateľiek 20. storočia, spolutvorkyň modernej slovenskej prekladateľskej školy, a v neposlednom rade aj neteri Janka Jesenského Zory Jesenskej. V Budmericiach sa uskutočnila rehabilitácia autorky, ktorá za svoje dlhoročné demokratizačné a reformné presvedčenie bola v 60. rokoch minulého storočia perzekvovaná a mala úplný zákaz verejnej činnosti. Bola to jedna z prvých akcií novozaloženého Spolku slovenských prekladateľov umeleckej literatúry, ktorý o desať rokov neskôr vypísal aj *Cenu Zory Jesenskej* za preklad.⁶¹ V roku 1991 vyšla aj monografia, ktorá mapuje život tejto známej prekladateľky.⁶²

V roku 1994 vznikla súťaž s názvom Slovník roku, ktorá podporovala vydavateľov a autorov slovníkovej či encyklopedistickej literatúry. Do súťaže

56 SOKOLOVÁ, 50 rokov činnosti Literárneho fondu 1954–2004, s. 319.

57 MAGOVÁ, Gita. Jazyk je najlepší detektor lži. In MAGOVÁ, Gabriela – PASSIA, Radoslav (zost.). *Deväť životov – rozhovory o preklade a literárnom živote*. Bratislava : Kaligram, 2015, s. 74.

58 ŠEBO, Budmerice, s. 111.

59 ZVONČEKOVÁ, Dáša. Letná škola prekladu 2011. In *Kultúra slova*. 2012, roč. 46, č. 1, s. 53.

60 Slovenský národný archív, Slovenský literárny fond (II.), inv. č. A 287. *Správa o výsledkoch a záveroch rozboru činnosti a hospodárenia za rok 1991*.

61 HUŤKOVÁ, Anita. Prekladateľské umenie Zory Jesenskej. In *Opera Slavica*. 2006, roč. 16, č. 1, s. 36–37.

62 *Zora Jesenská*. [online]. [cit. 2.11.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.lit-centrum.sk/autor/zora-jesenska/zivotopis-autora>>.

bolo možné prihlásiť slovníky vydané v Českej alebo Slovenskej republike, ale aj slovníky obsahujúce češtinu či slovenčinu, a vyšli v zahraničí.

V totožnom roku v dňoch 21. – 24. apríla hostil DSS v Budmericiach prekladateľov a tlmočníkov z krajín východnej a strednej Európy. Na druhom ročníku stretnutia sa zúčastnili predstavitelia organizácií a univerzít Austrálie, Bulharska, Maďarska, Juhoslávie a mnohých ďalších krajín. Počas stretnutia zaznelo okolo 50 referátov, pričom najintenzívnejšia debata prebehla po prednese referátu o konferenčnom tlmočení, preto bol jej program predĺžený o ďalší deň.⁶³ Stretnutia prekladateľov pokračovali v dňoch 21. – 25. septembra počas každoročnej Letnej školy prekladu s názvom *Interpretácia, preklad a kritika*. Účastníci si mali možnosť vypočuť 20 prednášok. Zlatým klincom programu bolo vydanie *Prehľadu letných škôl od roku 1975*.⁶⁴

O rok neskôr bola cena Slovník roku udelená Blahoslavovi Hečkovi, ktorý vytvoril jedenástjazyčný slovník a zachytil tristo prísloví a porekadiel s indexami vo všetkých jazykoch. Svoj slovník predstavil v podobe úvodnej štúdie s názvom *Nehádzte perly sviniam*.⁶⁵ Spomínanú štúdiu napísal počas pobytu v Budmerickom kaštieli. Hečko obľuboval umenie rôzneho druhu. Dôkazom sú aj jeho vyrezávané drevené palice, pričom každá jedna palica niesla názov diela, na ktorom Hečko práve pracoval (viď.obr.8). Svoje unikátne rezbárske výtvary následne rozdával svojim priateľom či pracovníkom v DSS v Budmericiach.⁶⁶ Ocenenie jeho štúdie bolo vyhlásené na neformálnom stretnutí s názvom *Medzinárodná konferencia o preklade a tlmočení* v Prahe. Rada Jednoty tlmočníkov a prekladateľov sa rozhodla udeliť Hečkovi aj prvé čestné členstvo za jeho celoživotné prekladateľské dielo, príspevok k povzneseniu prekladateľského stavu a jeho svetoobčiansky náhľad a odbornú spoluprácu s Jednotou tlmočníkov a prekladateľov. Diplom o čestnom členstve mu bol odovzdaný počas Letnej školy prekladu v Budmericiach v septembri v roku 1995.⁶⁷

Príchodom nového storočia sa umelecký preklad začal orientovať na oblasť kinematografie či internetu. Svoj názor vyslovil aj spisovateľ Rudolf Lesňák prejavom na tému *Preklad v dabingu* počas Letenej školy prekladu, ktorá sa uskutočnila v dňoch 18. – 20. septembra 2003 v DSS v Budmericiach. Poslucháčom priblížil základné postupy v preklade televíznych seriálov, pričom upozornil na praktické chyby, ale prednášal i o rozporuplnej otázke, ktorou je preklad textu piesne v televíznom podaní.⁶⁸

63 BĚLOUŠKOVÁ, Eliška. *Dějiny Jednoty tlumočnicků a překladatelů*: Diplomová práce. Praha : Univerzita Karlova, 2019, s. 65.

64 Slovenský národný archív, Slovenský literárny fond (II.), inv. č. A 287. *Správa o činnosti literárneho fondu v roku 1994*.

65 BĚLOUŠKOVÁ, *Dějiny Jednoty tlumočnicků a překladatelů*, s. 67.

66 ŠEBO, *Budmerice*, s. 213.

67 BĚLOUŠKOVÁ, *Dějiny Jednoty tlumočnicků a překladatelů*, s. 68.

68 FÓROVÁ Martina – HORÁK Alexander. Letná škola prekladu 2003. In *Kultúra slova*. 2003, roč. 37, č. 2, s. 4.

Následne vystúpila aj jazykovedkyňa Sibyla Mislovičová, ktorá sa vo svojom príspevku *Cielový jazyk slovenčina – jazyk a štýl prekladu* zamerala na identifikáciu problematických javov v preklade z hľadiska jazykovej kultúry. Autorka uviedla najtypickejšie chyby v písomných a ústnych prekladoch. Počas diskusie zazneli i požiadavky prekladateľov sprístupniť jazykové príručky aj na internete a možnosti využívania jazykovej poradne JÚLŠ SAV aj elektronicky, či už vo forme webovej stránky alebo e-mailovej korešpondencie. Požiadavky prekladateľov boli vypočuté a následne bol vytvorený elektronický zoznam jazykových príručiek, ktorý je v súčasnosti dostupný na stránke JÚLŠ SAV.⁶⁹ Semináru sa zúčastnil aj univerzitný profesor Peter Petro, ktorý informoval zúčastnených o rozdieloch prekladu diela *Rivers of Babylon* od Petra Pišťanka. Nakoľko daný prozaický text je plný slangu a žargónu, ktorý je situovaný do prostredia Slovenskej republiky v porevolučnom období, prekladatelia sa zhodli, že špecifickým vyjadrovacím prostriedkom by anglicky hovoriaci čitatelia len ťažko rozumeli. Medzi jednotlivými kultúrami je jednoducho nepreklenuteľná priepasť. Medzi prekladateľmi sa predstavili aj Charles Sabatos (angličtina), Peter Brabenec (francúzština) či Alejandro Hermida (španielčina).⁷⁰

Večerné hodiny v Budmerickom kaštieli účastníkom sprijemnili i dve autorské besedy. Prvá sa uskutočnila s tvorcami Taliansko-slovenského slovníka ekonómie, obchodného a finančného práva Jánom Tarabom (FF UK Bratislava) a Máriou Tarabovou (FiF UMB Banská Bystrica). Kvalita tohto slovníka bola ocenená *Cenou Mateja Bela* za rok 2001. Ďalšia zaujímavé posedenie sa uskutočnilo s Budmeričanom Pavlom Dvořákom, laureátom *Ceny Mateja Bela* za rok 2001, vydavateľom, historikom a spisovateľom, ktorý toto vzácné ocenenie získal za knihu *Prvý cisár na uhorskom tróne*. Toto dielo, ktorého bol Dvořák editorom, na základe pôvodných listín a dokumentov vykresľuje situáciu na Slovensku v čase polstoročnej vlády cisára Žigmunda Luxemburského.⁷¹

Medzinárodná vedecká konferencia Ján Smrek

V roku 1998 uplynulo sto rokov od narodenia významného slovenského spisovateľa Jána Smreka. Totožný rok niesol pomenovanie „smrekovský rok“, ktorý bol patrične oslávený viacerými podujatiami a konferenciami. Medzi ne patrí aj medzinárodná vedecká konferencia Jána Smreka, ktorá prebiehala v dňoch 23. – 24. februára 1999 v DSS v Budmericiach organizovaná Katedrou slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Nakoľko bola konferencia naplánovaná rok po uplynutí významnej storočnice, diskusie zúčastnených zachytávali najmä reakcie na odborné výsledky

69 FÓROVÁ – HORÁK, *Letná škola prekladu 2003*, s. 2–3.

70 ŠEBO, *Budmerice*, s. 135–136.

71 FÓROVÁ – HORÁK *Letná škola prekladu 2003*, s. 8.

predchádzajúcich „smrekovských” podujatí. Konferencia bola generálna, svoj prejav predstavili viacerí autori, a tak si spoločne zaspomínali na predstaviteľa slovenského vitalizmu. Neboli vopred stanovené žiadne tematické okruhy, čo zabezpečilo rôznorodosť konferencie, ktorá v závere pokryla širokú škálu Smrekovho života a tvorby. Zúčastnení počas konferencie rozoberali vplyv biblických textov, vitalizmu či povojnovej politickej situácie na diela a tvorbu Jana Smreka. Ocenili najmä Smrekovu silu a odhodlanosť bojovať proti režimu a neustále rozvíjať slovenskú kultúru.⁷²

Odovzdávanie cien

Okrem konferencií a stretnutí sa v Dome slovenských spisovateľov v Budmericiach organizovali aj prestížne udeľovania cien. Od roku 2000 do roku 2010 s ročnou prestávkou v roku 2009 sa v Budmericiach udeľovala národná cena za literatúru faktu, ktorá niesla pomenovanie podľa zakladateľa novodobej literatúry faktu na Slovensku *Vojtecha Zamarovského*. Cena bola udeľovaná za trvalý prínos v oblasti literatúry faktu. Prvýkrát cenu získali autori Vladimír Ferko a Ivan Kusý, ktorí utrhli aj cenu in memoriam za aktívnu prácu v oblasti tvorby literatúry faktu.⁷³ Dňa 3. – 4. novembra 2004 sa laureátmi jubilejného 5. ročníka tohto ocenenia stali Ján Čomaj a Pavel Dvořák. Súčasťou podujatia bol aj seminár *Alexander Dubček – významná osobnosť slovenských dejín*. Išlo o prvé stretnutie českých a slovenských spisovateľov, ktorí sa zamýšľali nad osobnosťou Alexandra Dubčeka.⁷⁴ O dva roky neskôr, dňa 18. októbra 2006 sa laureátmi stali Ivan Szabó a Jozef Leikert. Autor literatúry faktu Jozef Szabó získal cenu za trvalý prínos do slovenskej literatúry faktu. V jeho tvorbe sa pokúšal zmapovať počiatky motorizmu a letectva na Slovensku. Opozitnej téme sa venuje autor Jozef Leikert, ktorého diela zaznamenávajú obdobie študentskej revolty v Protektoráte Čechy a Morava z roku 1939.⁷⁵ Okrem ceny určenej pre literatúru faktu sa v Budmericiach oceňujú aj mladí autori poézie. Od roku 2008 sa v Budmerickom kaštieli pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky každoročne organizuje *Cena Rudolfa Fábryho*. Laureát Ceny Rudolfa Fábryho a ocenení držiteľia prémie majú možnosť vydať debutovú básnickú zbierku v Edícii mladých slovenských autorov časopisu *Dotyky*.⁷⁶

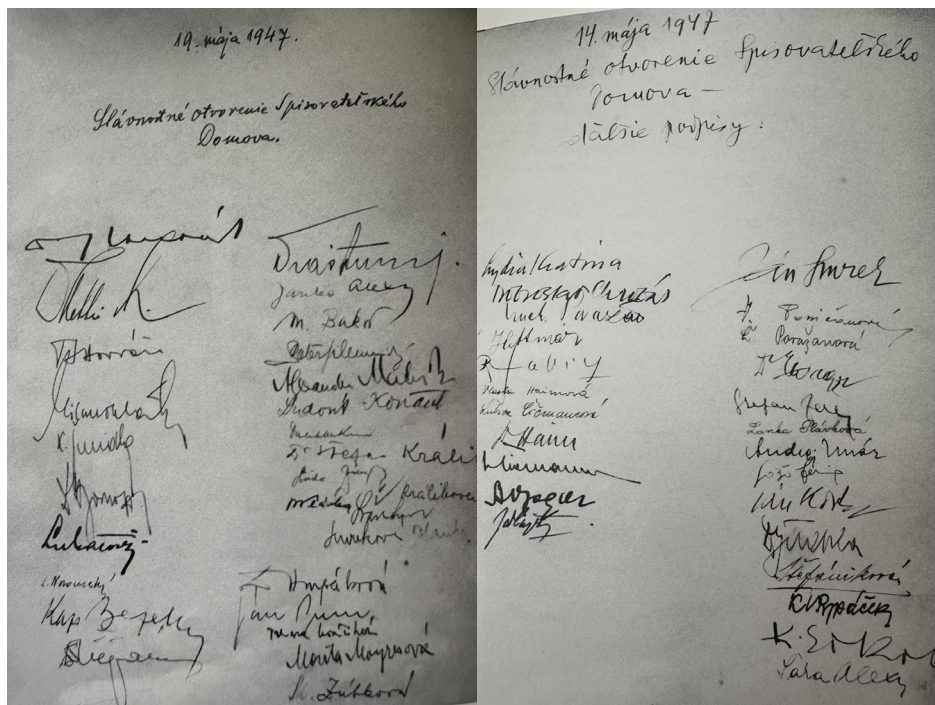
72 MIKULA, Valér. Na úvod. In *PHILOLOGICA LI – materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Ján Smrek*. 2000, roč. 1, č. 1.

73 ŠEBO, Budmerice, s. 112.

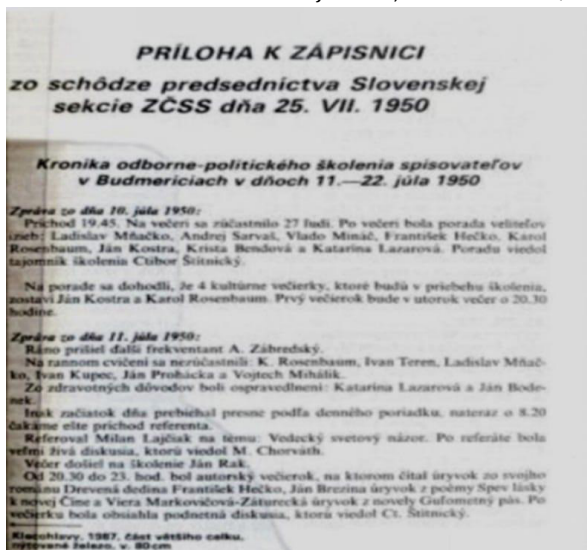
74 *Cena Vojtecha Zamarovského*. [online]. [cit. 8.2.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.litcentrum.sk/clanok/ceny-vojtecha-zamarovskeho>>.

75 *Cena Vojtecha Zamarovského*. [online]. [cit. 8.2.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.litcentrum.sk/clanok/zamarovskeho-cena-za-literaturu-faktu>>.

76 *Cena Rudolfa Fábryho*. [online]. [cit. 8.2.2024]. Dostupné na internete: <<https://web.archive.org/web/20211028074551/https://profil.kultury.sk/sk/slovenske-sutaze/>>.

Obrázok 1 a 2: Zápisnica zúčastnených spisovateľov na otvorení Domu slovenských spisovateľov v Budmericiach. Zdroj: ŠEBO, Budmerice. s. 278-179.

Obrázok 3: Zápis z odborne-politického školenia spisovateľov v Budmericiach v dňoch 11. – 22.7.1950. Zdroj: ŠEBO, Budmerice. s. 287.

Studia Academica Slovaca, 1966

Obrázok 4 a 5: Stretnutie Studia Academica Slovaca v Budmerickom kaštieli v roku 1966. Zdroj: ŠEBO, Budmerice. s. 105–107.

Obrázok 6: Prezentácia prvého čísla Literárneho týždenníka v Budmerickom kaštieli. Zdroj: ŠEBO, Budmerice. s. 103. Na fotografii sa nachádza z pravej strany Vladimír Mináč (predseda Matice Slovenskej), Ján Solovič (predseda Zväzu slovenských spisovateľov), Pavel Koyš (prvý námestník ministra kultúry SSR), Vincent Šábik (šéfredaktor Literárneho týždenníka), Libor Knežek (vedúci literárneho odboru Zväzu slovenských spisovateľov).

Obrázok 7: Letná škola prekladu v Budmericiach v roku 1990.

Zdroj: ŠEBO, Budmerice. s. 111–114.

Obrázok 8: Blahoslav Hečko vyrezával názvy svojich diel na drevené palice.

Zdroj: ŠEBO, Budmerice. s. 111–114.

Zoznam skratiek

DSS- Dom slovenských spisovateľov

SAS- Studia Academica Slovaca, letná jazyková škola na Slovensku

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

PRAMENE

Slovenský národný archív, Slovenský literárny fond, inv. č. V 229. Výmera povereníctva poľnohospodárstva v Bratislave zo dňa 20.3. 1948.

Slovenský národný archív, Slovenský literárny fond (II.), inv. č. A 287. Správa o výsledkoch a záveroch rozboru činnosti a hospodárenia za rok 1991.

Slovenský národný archív, Zväz slovenských spisovateľov, inv. č. A 292. Zápisnica valného zhromaždenia slovenskej sekcie SČSS v Bratislave zo dňa 24.-25. 6. 1950 v Budmericiach (Prejav M. Chorvátha).

LITERATÚRA

BĚLOUŠKOVÁ, Eliška. *Dějiny Jednoty tlumočnicků a překladatelů* : Diplomová práce. Praha : Univerzita Karlova, 2019.

BÍLIK, René. *Duch na reťazi*. Bratislava : KALLIGRAM, 2008. ISBN 978-80-8101-028-6.

BÍLIK, René. *No a čo?*. Bratislava : Kalligram, 2001. ISBN 80-7149-421-6.

FÓROVÁ Martina – HORÁK Alexander. Letná škola prekladu 2003. In *Kultúra slova*. 2003, roč. 37, č. 2, s. 89-97. ISSN 0023-5202.

HOLKA, Peter. *V košeli so žihľavy*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1999. ISBN 80-8061-059-2.

HUŤKOVÁ, Anita. Prekladateľské umenie Zory Jesenskej. In *Opera Slavica*. 2006, roč. 16, č. 1, s. 36-40. ISSN 1211-7676.

LEIKERT, Jozef. *Taký bol Ladislav Mňačko*. Bratislava : Luna, 2008. ISBN 978-80-969654-2-7.

MAGOVÁ, Gabriela. Jazyk je najlepší detektor lži. In MAGOVÁ, Gabriela – PASSIA, Radoslav (zost.). *Deväť životov – rozhovory o preklade a literárnom živote*. Bratislava: Kalligram, 2015, s. 53-90. ISBN 978-80-8101-918-0.

MATEJOVIČ, Pavel. Z nedávnych čias. In *Slovenská literatúra*. 2013, roč. 60, č. 4, s. 265-303. ISSN 0037-6973.

MATEJOVIČ, Pavel. Viac odvahy k premýšľaniu. In *RAK*. 1996, roč. 1, č. 1, s. 16-21. ISSN 1335-1702.

MIKULA, Valér. Na úvod. In *PHILOLOGICA LI- materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Ján Smrek*. 2000, roč. 1, č. 1, bez str. ISSN 0083-4173.

SOKOLOVÁ, Eva. *50 rokov činnosti Literárneho fondu 1954-2004*. Bratislava : AnaPress Bratislava, 2005. ISBN 80-89137-16-4.

- ŠEBO, Juraj. *Budmerice*. Bratislava : Marenčin PT, 2013. ISBN 978-80-8114-205-5.
- ŠÚTOVEC, Milan. Situácia literatúry (Budmerice 1989). In *Slovenské pohľady*. 1989, roč. 105, č. 11, s. 2-31. ISSN 1335-7786.
- TRPKA, Ivan. Príloha k zápisnici zo schôdze predsedníctva Slovenskej sekcie ZČSS dňa 25.7.1950. In *Romboid*. 1991, roč. 26, č. 1, s. 53-54. ISSN 0231-6714.
- ZVONČEKOVÁ, Dáša. Letná škola prekladu 2011. In *Kultúra slova*. 2012, roč. 46, č. 1, s. 53-58. ISSN 0023-5202.
- ŽATKULIAK, Jozef. 2013. Postoje Alexandra Dubčeka k štátoprávneho vývoju ČSFR v rokoch 1989-1992. In *Historický časopis*. 2013, roč. 61, č. 1, s. 85-101. ISSN 0018-2575.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- 15 rokov Slovenského PEN Centra. [online]. [cit. 29.10.2024]. Dostupné na internete: <https://www.czsk.net/dotyky/5_2004/pen.html>.
- Cena Rudolfa Fábryho. [online]. [cit. 8.2.2024]. Dostupné na internete: <<https://web.archive.org/web/20211028074551/https://profil.kulturny.sk/sk/slovenske-sutaze/>>.
- Cena Vojtecha Zamarovského. [online]. [cit. 8.2.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.litcentrum.sk/clanok/ceny-vojtecha-zamarovskeho>>.
- Cena Vojtecha Zamarovského. [online]. [cit. 8.2.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.litcentrum.sk/clanok/zamarovskeho-cena-za-literaturu-faktu>>.
- Jubilant Gustáv Murín. [online]. [cit. 29.10.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.spolok-slovenskych-spisovatelov.sk/news/jubilant-gustav-murin/>>.
- Spolok slovenských spisovateľov. [online]. [cit. 29.10.2024]. Dostupné na: <<https://www.spolok-slovenskych-spisovatelov.sk/o-nas/>>.
- V medzinárodnej sieti slobody. [online]. [cit. 9.2.2025]. Dostupné na internete: <https://www.czsk.net/dotyky/5_2004/pen.html>.
- Z histórie SC PEN. [online]. [cit. 29.10.2024]. Dostupné na internete: <<http://scpen.international/o-nas/historia/>>.
- ZITOVÁ, Katarína. Kultúra nie je na príťaž. In *Knižná revue* [online]. 2014, č. 16-17 [cit. 29.10.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.litcentrum.sk/rozhovor/kultura-nie-je-na-pritaz>>. ISSN 1336-247X.
- Zora Jesenská. [online]. [cit. 2.11.2024]. Dostupné na internete: <<https://www.litcentrum.sk/autor/zora-jesenska/zivotopis-autora.>>.

Studia Historica Tyrnaviensia Iuvenilia IV

Zostavovateľ: Mgr. Štefan Pacola

Recenzenti:

prof. Mgr. Pavol Matula, PhD.

Mgr. Miriam Viršínská, PhD.

Grafika: doc. Mgr. Peter Labanc, PhD.

Vydanie prvé

Vydavateľ:

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2025

© Katedra histórie FF TU v Trnave, 2025

ISBN 978-80-568-0788-0